

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**SON DÖNEM ALEVİYYE ŞEYHLERİNDEN
FADL B. ALEVÎ'NİN HAYATI VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Maruf TOPRAK

BURSA-2018

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TASAVVUF BİLİM DALI

**SON DÖNEM ALEVİYYE ŞEYHLERİNDEN
FADL B. ALEVÎ'NİN HAYATI VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Maruf TOPRAK

Danışman:

Prof. Dr. Salih ÇİFT

BURSA-2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim / Ana sanat Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'nda 701623074 numaralı Maruf Toprak'ın hazırladığı "Son Dönem Aleviyye Şeyhlerinden Fadl b. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri" konulu (Yüksek Lisans Tezi / Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 04/ 09/ 2018 Salı günü 10:00 – 14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı) olduğuna oybirliği (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Çift
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Veysel Kaya
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah Kartal
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

04/ 09 / 2018

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı: “ Son Dönem Aleviyye Şeyhlerinden Fadl b. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufu Görüşleri ”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 105 sayfalık kısmına ilişkin, 28/082018 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

28/08/2018

Adı Soyadı: Maruf Toprak
Öğrenci No: 701623074
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Tasavvuf
Statüsü: Y.Lisans

Danışman

Prof. Dr. Salih Çift

28/08/2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Son Dönem Aleviyye Şeyhlerinden Fadl b. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufu Görüşleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

06.09.2018
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Maruf Toprak

Öğrenci No: 701623074

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Tasavvuf

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Son Dönem Aleviyye Şeyhlerinden Fadl b. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufu Görüşleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Maruf Toprak

Öğrenci No: 701623074

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Tasavvuf

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Maruf Toprak
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: V + 100
Mezuniyet Tarihi	: .. / ... / 2018
Tez Danışman (lar)ı	: Prof. Dr. Salih Çift

SON DÖNEM ALEVİYYE ŞEYHLERİNDEN FADL B. ALEVÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUFU GÖRÜŞLERİ

Bu çalışmada Aleviyye tarikatının önemli simalarından Fadl b. Alevî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri ele alınmıştır. Giriş kısmında Fadl b. Alevî'nin temsilcisi olduğu Aleviyye tarikatı ile çalışmanın önemi, yöntem ve çerçevesi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Fadl b. Alevî'nin doğup yetiştiği Hindistan'daki yılları, Arap Yarımadasındaki hayatı ve Zafar Emirliği ile ömrünün son yıllarını geçirdiği İstanbul hayatı incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca Fadl b. Alevî'nin, eserleri incelenerek muhtevaları, baskıları ve başka dillere tercümelemleri ile eserlerinin kütüphane kayıtları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Fadl b. Alevî'nin tasavvufî görüşleri *Îzâhü'l-esrâri'l-ulviyye ve minhâcü's-Sâdeti'l-Aleviyye* adlı eseri çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fadl b. Alevî, Aleviyye, Tasavvuf, Tarikat

ABSTRACT

Name and Surname	: Maruf Toprak
University	: Uludag University
Institution	: Social Sciences Institute
Field	: Department of Basic Islamic Sciences
Branch	: Mysticism
Degree Awarded	: Post Graduate Thesis
Page Number	: V + 100
Degree Date	: ... / ... / 2018
Süpervisor (s)	: Prof. Dr. Salih Çift

ONE OF THE RECENT SUFI MASTERS OF ALAWIYAH SUFI ORDER FADL B. ALAWI AND HIS LIFE AND THOUGHTS

In this study, Fadl b. Alawi's life, works and mystical views, who is one of the most important characters of the Order of Alawiyyah, was examined. In the introduction section, the significance of the subject, the content of the work and the method used in this study was discoursed and general information regarding to the Order of Alawiyyah was given. In the first section, Fadl b. Alawi's years in India where was born and grew up, his life on the Arabian peninsula, his years of emirate in Zafar and the life of İstanbul where he lived the last years of his lifetime passed was dwell on. Other issues discussed in this chapter are Fadl b. Alawi's books; and its contents, its various prints, its translations to other languages and library records of his books. In the second section, which is the last part of the study, Fadl b. Alawi's mystical opinions were analyzed on the axis of his book called *Îzâhu'l-esrâri'l-ulviyye ve minhâcü's-Sâdeti'l-Aleviyye*.

Key words: Fadl b. 'Alawi, 'Alawiyyah, Mysticism, Order

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YEMİN METNİ	iv
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE ÇERÇEVESİ	1
ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	1
ALEVİYYE TARİKATI HAKKINDA GENEL BİLGİLER	2
FADL B. ALEVÎ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD FADL B. ALEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.HAYATI.....	8
1.1. İsmi ve Nesebi	8
1.2. İlmi Hayatı	8
1.3. Talebeleri	9
1.4. Çocukları.....	10
1.5. Fadl b. Alevî'nin Hindistan Yılları	10
1.6. Fadl b. Alevî'nin Arap Yarımadasındaki Yılları	15
1.7. Fadl b. Alevî'nin İstanbul Yılları.....	20
1.8.Vefatı	24
1.9. Şahsiyeti.....	25
2. ESERLERİ	27
2.1. İzâhü'l-esrâri'l-'ulviyye ve minhâcü's-sâdeti'l-'aleviyye.....	29

2.2. Hülelü'l-ihsân li'tezyini'l-insân.....	30
2.3. Uddetü'l-Ümerâi ve'l-Hükkâm Li-İhâneti'l-Kefereti ve 'âbedeti'l-Esnâm	33
2.4. Bevârikü'l-fetâne li-takviyeti'l-bitâne	35
2.5. ed-Dürrü's-semîyn li'l-'âkili'z-zekiyyi'l-fatîn	37
2.6. el-Füyûzâtü'l-ilâhiyye ve'l-envârü'n-Nebeviyye	39
2.7. es-süllemü'l-'âli li-idrâki'l-ğâlî	42
2.8. Mîzanü tabakâti ehli'l-haysiyyât ve tenbîhün li-ma'rifeti ricâli ehli'd-diyânât ve'l-mürûât	43
2.9. Nübzetün mine't-tasavvuf	44
2.10 Tenbîhü'l-'ukalâ li'sülûki's-sü'edâ	46
2.11. et-tarîkatü'l-hanîfetü's-semhâ.....	47
2.12. Haşiyetü et-tarîkati's-semhâ	48
2.13. Râtibü'l-ismi'l-Latîf	49
2.14. Esâsü'l-İslâm li'beyâni'l-ahkâm.....	50
2.15. Vikâyetü'l-ebrâr mine'l-'âri ve'n-nâr.....	52
2.16. Tahzîrü'l-ahyâr min rükûbi'l-'âri ve'n-nâr.....	53
2.17. İs'âfü'ş-şefik bi'beyâni hikmeti bey'i'r-rakîk	54
2.18. İkdü'l-ferâid min'nüsûsi'l-ülemâi'l-emâcid ehli'l-mezâhibi'l-erba'a.....	55
2.19. Teslîkü'd-devâb ilâ-tarîki's-savâb	57
2.20. Nübzetün muhteviyetün 'ala-ba'zi menâkıbi'l-ğavsi'ş-şehîr ve'l-kutbi'l-münîr Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ'd-Devîle el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî.....	58
2.21. Hediye'tü'l-i'râbi't-takdîriyye	59

İKİNCİ BÖLÜM

FADL B. ALEVÎ'NİN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

1. FADL B. ALEVÎYE GÖRE TASAVVUF İLMİ, SUFİLERİN TÜRLERİ, HAL VE MAKAMLARI.....	65
1.1. Tasavvuf İlmî.....	65
1.2. Sufilerin Türleri	67
1.3. Makamlar ve Haller	70
2. SEYR U SÜLÛKUN İMKÂNI.....	71
2.1. Mahlûkatın Sınıfları ve Birbirleri İle İlişkisi	71

2.2. İdrak Bakımından Nefsin Türleri.....	73
3. SEYR U SÜLÛKLA İLGİLİ KONULAR.....	76
3.1. Sâlik-Mürid İçin Gerekli Hususlar	76
3.2. Sâliklerin İstidad Ve Fıtrat Bakımından Tabakaları Ve Mertebeleri.....	76
4. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR.....	79
4.1. İlim-Marifet ve İbadet-Amel	80
4.2. Tövbe	81
4.3. Zühd ve Dünyaya Rağbet	84
4.4. Uzlet ve İhtilât	84
4.5. Havâtır ve Şeytan.....	85
4.6. Takva ve Nefis.....	86
4.7. Tevekkül ve Rızık Endişesi	88
4.8. Tefvîz ve Tedbir	89
4.9. Rıza	90
4.10. Sabır.....	90
4.11. Havf ve Reca.....	91
4.12. Ucb, Riya ve İhlas.....	92
4.13. Hamd ve Şükür	94
5. FADL B. ALEVÎ'YE GÖRE ALEVİYYE TARİKATI	94
5.1. Sâdât-ı Aleviyye'nin Tarikati	94
5.2. Aleviyye Tarikati'nin Özelliği.....	95
5.3. Aleviyye Tarikatının Silsileleri.....	97
5.4. Tarikatlar Arasındaki Fark.....	98
SONUÇ	100
KAYNAKÇA.....	102

KISALTMALAR

Bibliyografik Bilgiler	Uluslararası	Türkçe
Bakınız	V.	Bkz.:
Aynı eser/yer	Ibid.	a.e.
Adı geçen eser	op.cit	a.g.e.
Yazara ait son zikredilen yer	loc.cit	a.yer
Eserin bütününe atıf	passim	b.a.
Basım yeri yok	w.place	y.y.
Basım tarihi yok	w.date	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	et. al.	v.d.
Sayfa/sayfalar	p. / pp.	s. /s.s.
Editör/yayına hazırlayan	ed. by	ed.veya haz.
Çeviren	trans. by	çev.

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE ÇERÇEVESİ

Tasavvufun kurumsal yapıları olan tarikatlar aynı zamanda tasavvuf ilminin araştırma konularının arasında yer almaktadır. Bu çalışma, Yemen'in Hadramut bölgesine bağlı Terîm kentinde şekillenip buradan dünyanın farklı bölgelerine yayılan Aleviyye tarikatının son dönem temsilcilerinden Fadl b. Alevî'nin (ö.1900) hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşlerini konu almaktadır.

Köklü ve geniş bir etki alanına sahip Aleviyye tarikatı hakkında bilindiği kadarıyla ülkemizde bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. İlim dünyasına Aleviyye tarikatının tanıtılmasına katkı sağlamayı amaçlayan çalışma bu bakımdan önemli olmakla birlikte ileride yapılacak daha kapsamlı akademik çalışmalara giriş mahiyetinde olacaktır.

Bu çalışma, tarikatın son dönem temsilcilerinden Fadl b. Alevî'nin hayatı ve eserleriyle sınırlı olacaktır. Fadl b. Alevî, sufi kimliğinin yanında pek çok eser kaleme almış muhakkik bir âlim, Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğine karşı gayretli bir mücahit, Umman sınırları içerisinde bulunan Zafar'da emirlik kurmuş aktif bir devlet adamı ve Osmanlı devlet nişanları ile taltif edilmiş etkili bir siyasi şahsiyettir. Ömrünün son yıllarını İstanbul'da geçiren Fadl b. Alevî, vefatından sonra Sultan II. Mahmud haziresine defnedilmiştir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Girişte Aleviyye tarikatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, Fadl b. Alevî'nin ağırlıklı olarak ilmi ve sufi şahsiyeti incelenecek, birinci bölümde eserleri tanıtılıp içerikleri ve nüshaları hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde ise Fadl b. Alevî'nin tasavvufi görüşleri "*İzâhü'l-esrâru'l-ulviyye ve mihâcü's-sâdeti'l-Aleviyye*", adlı eseri çerçevesinde ele alınacaktır.

ALEVİYYE TARİKATI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Aleviyye tarikatının, diğer bir adıyla Tarîkatü's-Sâde Âl- Bâ Alevî¹'nin, tasavvuf ilmi açısından bilinen anlamıyla bir tarikat olarak teşekkülü, genel itibarıyla tarikatların kurumsallaşma dönemi olan VI/XII. yüzyıla rastlamaktadır. Aleviyye adı ile şöhret bulmuş bu tarikatı diğerlerinden ayıran en önemli özelliği, silsilesinin tamamının Peygamber Efendimizin ehl-i beytinden olan seyyidlerin birinden diğerine, bir ulu şahsiyetten başka birine intikal etmiş olmasıdır. Diğer tarikat silsilelerinin ehl-i beyt ile bağlantısı olsa da silsilede yer alan isimlerin tamamının seyyid oluşu Aleviyye'ye özgü bir durumdur. Aleviyye tarikatı adını, Alevî b. Ubeydullah b. Ahmed b. İsa b. Muhammed b. Ali el-Uraydî b. Ca'fer es-Sâdık b. Ali Zeynelabidin b. Hüseyin b. Hz. Ali'ye nispetinden almıştır.² Aleviyye'nin tarihi süreç içerisindeki seyri dikkate alındığında tarikat tesis, telif ve tecdit olmak üzere üç dönemde incelenebilir.

Tarîkat pirinin "el-Üstâdü'l-A'zam" ve "el-Fakîhü'l-Mukaddem" gibi lakaplarla bilinen Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 653/1255) olduğu kabul edilmektedir. el-Fakîhü'l-Mukaddem 574/1178'de Hadramut'un Terîm kasabasında dünyaya gelmiş ve burada yetişmiştir. Tasavvufi eğitimini Sâlim b. Basrî, Muhammed b. Ali el-Hatîb (ö.?), amcası Alevî b. Muhammed ve Süfyan el-Yemenî gibi dönemin meşhur şahsiyetlerinden aldığı kaydedilmektedir.

Daha sonra Ebu Medyen el-Mağribî (ö. 594/1198) büyük halifelerinden ve aslen Hadramutlu olan Şeyh Abdurrahman b. Muhammed el-Muk'ad'ı el-Fakîhü'l-Mukaddem'e Medyeniyye tarikatının hilafet hırkasını giydirmek ve onu bu tarikata tahkîm etmek (intisap ettirmek) üzere göndermiştir. Ebu Medyen, Abdurrahman el-Muk'ad'a yolda vefat edeceğini haber vererek bu vazifeyi tamamlamak üzere uygun gördüğü birini göndermesini emretmiştir. Mekke'ye ulaştığında burada vefat etmiş ve bu görevi Şeyh Abdullah es-Salih el-Mağribî'ye devretmiştir. Bu zat Terîm'e giderek el-

¹ Bâ Alevî (Benî Alevî) ailesi ve kolları, ailenin kurucusu olan şahsın ismin başına "Bâ", "Bel", "Bil", "Âl-i Bâ" "İbn Âl", "Evlâdu Bâ" gibi ön ekler ve kelimeler getirilerek anılmakta, bunlar künye ve nisbe yerine geçmektedir. Bâ Alevî kelimesi, başlangıçta bir aileyi ifade ederken zamanla ailenin çeşitli kollarına ayrılması ve bu kollardan her birinin Bâ Fakîh, Bel Fakîh, Cifrî, Habşî, Haddâd, Ayderûs, Sekkâf, Âlü's-Sekkâf ve Şillî gibi özel unvanlarla anılmaları sonucunda Bâ Alevî isminin bir aşireti, hatta bir kabileyi ifade edecek şekilde genişlemiştir. Sami es-Sakkâr, "Bâ Alevî", DİA, 1991, C.III, ss. 355-357.

²Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü vesâilî'l-hakâyık fî beyâni selâsili't-tarâ'ik*, C.I, İstanbul: Matbaa-i âmire, s.25.

Fakîhü'l-Mukaddem'e Medyeniyye hırkasını giydirmiş, böylece sadece ehl-i beyt ile devam etmekte olan Aleviyye tarikatı silsilesine bundan sonra ikinci ana silsile kabul edilecek olan Medyeniyye de dâhil olmuştur.³

Aleviyye tarikatı mürşidleri, tarikatın tesis edildiği dönemden itibaren gizlilik, şöhretten kaçınma ve tasavvufun bir hal ilmi olması gibi gerekçelerle kitap telif etmemişlerdir. Aleviyye tarikatından günümüze ulaşacak olan ilk teliflerin kaleme alınmaya başlaması, Abdullah b. Ebû Bekir el-Ayderûs (ö.865/1461) ve kardeşi Ali b. Ebû Bekir (ö.895/1489-1490) dönemine rastlamaktadır. Tasavvufa ve Aleviyye tarikatına ilişkin teliflerin ardından bu tarikata mensup şahsiyetler tarafından tarikatın usul ve adabı, silsilesi ve tarikat büyüklerinin hayat ve menkıbelerini konu alan birçok önemli eser kaleme alınmıştır.⁴

Yaklaşık iki asır sonra Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Haddâd (ö.1132/1720)⁵ Aleviyye tarikatındaki selefi tarafından izlenmiş olan ve müridin tamamen kendini mürşidine teslim etmesi anlamına gelen tahkîm usulünü “tarikat-ı hâssa” olarak isimlendirmiştir. Ancak el-Haddâd, kendi zamanında dünya uğraşlarının çoğalmış olması, himmetlerin zayıflaması ve Aleviyye tarikatının meşakkatli mücadele ve riyazetlerine katlanabilecek, tam bir teslimiyet içerisinde nefsinin arındırabilecek salıkların pek az sayıda olması gibi hususları göz önüne alarak bu usulün uygulanamayacağı kanaatine varmıştır. Bu yeni tarikat anlayışına “et-tarîkatü'l-âmme” veya “tarîkatu ehlî'l-yemîn” adını vermiştir. Zamana uygun, uygulanabilir genel bir tarikat anlayışı geliştirerek Aleviyye tarikatını tecdit yoluna gitmiştir.⁶

Aleviyye tarikatının önemli simaları, eserlerinde tarikat esaslarına dair farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Abdurrahman b. Abdullah bel-Fakîh'e (ö.1162/1748-1749) göre Aleviyye tarikatının zahiri, dini ilimler ve ameller, bâtını ise makam ve hallerin tahkik edilmesidir. Âdâbı, sırları saklamak ve bayağı insanlardan korumaktır. Bâ Alevî

³ Muhammed b. Ebu Bekir b. Ahmed eş-Şillî el-Hadramî . *el-meşra'ü'r-revî fî menâkibi's-sadeti'l-kirâm Bâ Alevî*, Kahire: Matbaatü's-şark, 1901. C. II, s.1.

⁴ el-Habîb Ayderûs b. Ömer el-Hibşî *İkdü'l-yevâkîti'l-cevheriyye ve simtü'l-ayni'z-zehebiyye bi'zikri tarîki's-Sâdâti'l-Aleviyye*, tahk. Muhammed Ebû Bekir Bâ Ziyb, Terîm: Dârü'l-İlm ve'd-Da've, 2011, s. 232.

⁵ Bâ Alevî ailesine mensup âlim, mutasavvıf ve şâir. Ayrıntılı bilgi için; Mustafa Çağrı, “Haddâd, Abdullah b. Alevî”, *DİA*, C. XIV, 1996, s. 551-553.

⁶ Dr. Mustafa Hasan el-Bedevî, *el-İmâmü'l-haddâd müceddidü'l-karni's-sânî aşer el-hicrî*, Beyrut: Dârü'l-Hâvî, 1994, s.105.

seyyidleri zahiri açıdan İmam-ı Gazali'nin ilmi meseleleri şerh ettiği üzere doğru bir şekilde amel etmeyi, bâtinî açıdan ise hakikatin tahkiki ve tevhidin tecridi hususunda Şazelilerin açıklamalarını esas kabul ederler. İlimleri tasavvuf erbabının ilmi, adetleri ise adetleri terk etmektir. Allah'a yaklaştıran her türlü vesileye rağbet ederler. Şeyhe biat etme, ondan telkin alma, hırka giyme, halvet ve riyazete girme, mücahede ve mürşidin sohbetinde bulunma gerekliliğine inanırlar. En büyük mücahedeleri kalbi tasfiye etmekle uğraşmak, Hakk'a yaklaştıran nefhalara, doğru usullerle istidat kazanmaya gayret etmek ve irşat ehlinin yanında bulunarak Allah'a yakınlaşmaktır.⁷

Ahmed b. Zeyn el-Hibşî'ye (ö.1144/1731-1732) göre Aleviyye tarikatı; ilim, amel, vera, Allah'tan sakınma ve ona karşı ihlaslı olmaktan ibarettir.⁸

FADL B. ALEVÎ İLE İLGİLİ KAYNAKLAR

Fadl b. Alevî, çok yönlü bir şahsiyet olmasına rağmen hayatını kapsamlı bir şekilde inceleyen müstakil bir eser yazılmamıştır. Genellikle onun mücahit ve siyasi kişiliğini veya hayatının sadece bir dönemini ele alan kitap, makale ve tezler bulunmaktadır. Bu çalışmada yararlanılan başlıca kaynaklar şunlardır.

el-Envârü'n-Nebeviyye ve'l-âsârü'l-Ahmediyye

Fadl b. Alevî'nin oğlu Seyyid Ahmed Beg tarafından kaleme alınan bu eser, Sâdât-ı Aleviyye'nin tarihi, tasavvuf, İslam tarihi, ehl-i beytin faziletleri, nasihatler ve muhtelif dini meseleleri ele almaktadır. Ahmed Beg, eserinin ilk bölümünde babası Fadl b. Alevî hakkında özet bilgiler vermektedir. Eser, İstanbul'da Matbaa-i Hayriyye tarafından 1329'da basılmış ve müellifin isteği üzerine Beyazıt dersiamlarından Muhammed Emin Hayretî tarafından Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Eserin Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu'nda 002437 ve 002436 ve Atatürk kitaplığı Osmanlıca Kitaplar Koleksiyonu 315'te nüshaları bulunmaktadır.

Mappila Leader in Exile A Political Biography of Syed Fazl Tangal. K K Muhammad Abdul Sathar (İngilizceye Çeviri: Roland E Miller) Other Books/2012

⁷ Ayderus el-Hibşî, *İkd*, C.I, s. 231-232.

⁸ Ayderus el-Hibşî, *İkd*, C.I, s.223.

Calicut Kerala/İndia.). Eser ağırlıklı olarak Fadl b. Alevî'nin Hindistan'daki hayatı konu almaktadır.

The Role of Sayyid Fazl Pookkoya Thangal in the Anti-Colonial Movement in Malabar. Muhammed Shafi. Mk. Darul Huda İslamic University'de hazırlanmış yükseklikan tezi. Fadl b. Alevî'nin sömürgeci karşıtı faaliyetlerini konu edinmektedir.

Of Angels and Man: Sayyid Fadl b. 'Alawî and Two Moments of Sovereignty. Wilson Chacko Jacob. The Arab Studies Journal, Vol. 20 No.1 2012. Fadl b. Alevî'nin kısaca hayatı, kişiliği ve tasavvufî görüşlerini konu alan makale.

Abdulhamid II and Sayyid Fadl Pasha of Hadramawt: An Arab Dignitary's Ambitions (1876-1900). Ş. Tufan Buzpınar tarafından kaleme alınmış olan bu makale (Osmanlı Araştırmaları, XIII, no.1 1993, s. 227-239) yazarın *Hilafet ve Saltanat: 2. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar* adlı kitabında bazı ilavelerle birlikte Hadramut'lu Seyyid Fazl Paşa başlığıyla Türkçe 'ye aktarılmıştır.⁹

Teemmülât an Târîh-i Hadramevt. Es-Sultan Ğalib b. Avad el-Ku'aytî, Mektebetü Kunûzi'l-Ma'rife, Cidde h.1417. Genelde Hadramut'un tarihi hakkında ki düşüncelerin ele alındığı bu eserde Fadl b. Alevî'nin Hindistan, Arabistan ve Osmanlıda ki hayatı hakkında bilgiler verilmektedir.

İshâmâtü Ulemai Hadramevt fî Neşri'l-İslâm ve Ulumihi fî'l-Hind. Dr. Muhammed Ebu Bekir Bâ Zîyb, Dârü'l-Feth Amman. 2014. Hadramut ulemasının Hindistan'daki dini ve ilmi hizmetleri konu alan eserde Fadl b. Alevî'nin faaliyetleri ve eserleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.

Mukâvemetü Küttâbi Kîrlâ bi'l-lüĝati'l-Arabiyye Dıdde'l-İsti'mâri'l-Ğarbî. Mujeeb A.K. Jamia Millia İslamia New Delhi Arapça bölümünde hazırlanmış doktora tezi. Kerala'da (Malabar) bulunan Arap yazarların batı sömürgesine karşı direnişini konu almaktadır. Fadl b. Alevî ve *Uddetü'l-Ümerâ* adlı eseri hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

⁹ Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s. 218.

Terâcîmü Ülemâ-i Şâfi'iyye fi'd-Diyâri'l-Hindiyye. Abdünnasîr Ahmed eş-Şâfiî el Melibârî tarafından Ezher Üniversitesi Kahire'de hazırlanmış yüksek lisans tezi. Dârü'l-Besâir tarafından 2012 de basılmıştır. Fadl b. Alevî'nin hayatı, eserleri, sömürgecilere karşı mücadelesi, hocaları ve talebeleri hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

Nesrü'l-Cevâhir-i ve'd-Dürer fi-Ulemâi'l-karni'r-râbi'aşer. Beyrut İslami Üniversitesi Şeriat Fakültesi hadis ve fıkıh hocası Dr. Yusuf el-Mer'aşlî tarafından kaleme alınmış ansiklopedik bir eserdir. Dârü'l-Ma'rife tarafından 2006 yılında iki cilt halinde Beyrut/Lübnan'da basılmıştır. Hicri XIV. Asırda yaşamış âlimlerin hayatlarını alfabetik olarak ele almaktadır. Eserde Fadl b. Alevî'nin hayatı, eserleri ve talebeleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Mecmû'u Selâsi Resâil fi's-Sülûk. Fadl b. Alevî'nin üç tasavvufî risalesine yapılan mukaddimelerden oluşmaktadır. Abdülkadir b. Ali Sâlim Âl İbrâhim. Ağırlıklı olarak Fadl b. Alevî'nin hayatı ve siyasi kişiliğini ele alan makale, Fadl b. Alevî'nin hayatı ile ilgili önemli kısa bilgiler içermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD FADL B. ALEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.HAYATI

1.1. İsmi ve Nesebi

Tam Adı, Fadl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî¹⁰ el-Mekki¹¹ olup Hindistan sınırları içerisinde bulunan Melibar'a (Malabar)¹² bağlı Kâlikût¹³'da 1240/1824 yılında dünyaya gelmiştir. Hindistan'da bilinen ismi ise Pookkoya Thangal¹⁴'dır. Babası es-Seyyid Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ'd-Devîle el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî (ö. 7 Muharrem 1260/ 28 Ocak 1844),¹⁵ annesi ise eş-Şerîfe Behiyye binti Ebî Bekr b. Hüseyin el-Fakîh'tir.

Hazret-i Peygambere dayandırılan nesep silsilesi şöyledir: Fazl b. Alevî b. Muhammed b. Sehl b. Muhammed b. Ahmed b. Süleyman b. Ömer b. Muhammed b. Sehl b. Abdurrahman (Mevlâ Hayle) b. Abdullah b. Alevî b. Muhammed (Mevlâ'd-Devîle) b. Ali b. Alevî b. Muhammed (el-Fakîh el-Mukaddem) b. Ali b. Muhammed (Sâhib-u Mirbât) b. Ali b. Alevî b. Muhammed b. Alevî b. Abdullah b. Ahmed (el-Muhacir) b. İsa b. Muhammed b. Ali (el-Uraydî) b. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynilâbidin b. el-Hüseyn b. Ali ve Fâtıma ez-Zehra.¹⁶

1.2. İlmi Hayatı

Kuran-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve dini eğitimini, zühd ve takvası ile meşhur, âlim ve ârif olan babası ve ilk hocası Seyyid Alevî'den, dayısı es-Seyyid Hasan b. Ebî Bekr b. Hüseyin el-Fakîh, Abdullah b. Hüseyin b. Tahir¹⁷, Seyyid Abdullah b. Ömer ve Şeyh

¹⁰ Muhammed Ebu Bekir bâ Zîyb, *İshâmâtü ulemai Hadramevt fi neşri'l-İslâm ve ulumihi fi'l-Hind*, Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014, s.20.

¹¹ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-a'lâm Kâmûs-u terâcim li'eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Müst'aribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn. C.V,15. b, Lübnan:2002, s. 150.

¹² Malabar, bugünkü Kerala eyaletinin kuzey kısımları için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için; Azmi Özcan, "Malabar", *DİA*, C. XXVII, 2003, s.465-466.

¹³ Bâ Zîyb, *İshamat*, s.201.

¹⁴ Wilson Chacko Jakob, *Of Angels And Man: Sayyid Fadl b. Alawî and Two Moments of Sovereignty*, The Arab studies Institute Journal, Vol. 20 No.1, Montreal: 2012, s.43.

"Tangal" Hindistan'da yöresel bir lehçe olan Malayalam dilinde, Hindistan'ın güneyine gelip yerleşen Şerif Seyyidlere verilen bir lakaptır. Bâ Zîyb, *İshamat*, s.238.

¹⁵ Fadl b. Alevî, *Nübzetün muhteviyetün 'ala ba'z-i menâkibi'l-gavsi's-şehîr ve'l-kutbi'l-münîr Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ'd-Devîle el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî*, el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1307., s.6

¹⁶ Seyyid Ahmed Beg b. Fadl Paşa, *el-envârü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Ahmediyye*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329, s. 3-4.

¹⁷ Fadl b. Alevî babasının isteği üzerine ilim tahsili için bir süre Hadramut'ta bulunduğu sırada Abdullah b. Hüseyin b. Tahir'den istifade etmiştir. Bâ Zîyb, *İshâmât*, s.201.

Ahmed Zeynî Dahlân'dan almıştır¹⁸. Ayrıca bölgenin bilinen âlimlerinden de ilim tahsil etmiştir. Bunlar:

- a. Allame Fakîh el-Hâc Kusay Musliyâr el-Şâlilekettî et-Tirurangadî (ö. 1284/1867)
- b. Şeyh Allâme Fakîh Ârif-i Billâh Ebû Bekr b. Hişâm (Okoya Musliyâr) el-Fereffenanğadî (ö. 1292/1881)
- c. Şeyh Allâme el-Hâc Mevlevî Muhammed el-Beytânî el-Fünnânî (ö. 1328/1910)
- d. Şeyh Allâme Ârif-i Billâh Kâdî Ömer b. Alî el-Kâdî el-Belenkûtî (ö. 1273/1857)
- e. Kâdî Muhyiddîn el-Kâlikûtî¹⁹

1.3. Talebeleri

Fadl b. Alevî'nin muhtelif ilim dallarında verdiği dersler ve tasavvufî terbiyesinden istifade eden pek çok talebesi ve müridi olmuştur. Bunların içerisinde en meşhur olanları şunlardır.

- a. Allame ârif-i billâh Ahmed b. Hasan el-Attâs (ö.1334) Fadl b. Alevî Mekke'de ikamet ettiği sıralarda talebesi olmuştur.²⁰
- b. Allame el-müsnid eş-şeyh Ebu Bekir b. Şihâb el-Ayderûsî (ö. 1341 Haydarabad)²¹
- c. Eş-Şeyh Hüseyin b. Muhammed el-Hibşî (ö.1330) Mekke-i mükerrreme Şafî müftüsü.²²

Muhammed b. Ebu Bekir bâ Zîyb'e göre ayrıca Alevî b. Abdurrahman el-Meşhûr, Sâlim b. Ayderûs b. Sâlim el-Bâr, Ahmed b. Ebu Bekir b. Sumayt, Abdullah b. Ebu Bekir el-Attâs, Sâlim b. Ebu Bekir el-Attâs, Muhammed b. Ali es-Sakkâf, Ca'fer b. Abdurrahman es-Sakkâf gibi zatlarda Fadl b. Alevî'ye talebe

¹⁸ Sâlim b. Akîl Mukaybil, *Mecmûu selâsi resâil*, Kuveyt: Dârü'd-diyâ, 2017, s.8.

¹⁹ Abdunnaşir Ahmed eş-Şafîi el-Melibârî, *Terâcimü ulemâi Şafîiyye fi'd-diyâri'l-Hindiyye*, Kahire: Dârü'l-Besâir, 2012, s. 156.

²⁰ Yusuf Mer'aşlî. *Nesrü'l-cevâhir-i ve'd-dürer ft-ulemâi'l-karni'r-râbi'aşer*. C. I, Lübnan: Dârü'l-Marife, 2006, s. 106-107.

²¹ Mer'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir*. C.I, s. 279.

²² Mer'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir*. C.I, s. 386.

olmuşlardır.²³

1.4. Çocukları

Fadl b. Alevî'nin oğlu Seyyid Ahmed Beg, *el-Envârü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Ahmediyye* adlı eserinin ilk sayfalarını babasının hayatı, ahlâkı ve bazı görüşlerine ayırmıştır. Bu bölümden anlaşıldığına göre babası birden fazla evlilik yapmıştır. Müellifin de annesi olan Şerîfe Aleviyye binti Seyyid Sâfi b. Seyyid Ali el-Habeşî ile olan evliliğinden, biri kız olmak üzere iki çocuğu olmuştur. Eşi Aleviyye, 24 Rebiülevvel 1321'de vefat etmiş, İstanbul Yahya Efendi kabristanına defnedilmiştir. Bu çocuklarından başka altısı erkek olmak üzere sekiz çocuğu daha bulunduğu, erkek çocuklarından birinin Lazkiye'de vefat ettiği ve soyunun burada yaşamaya devam ettiği kısaca ifade edilmiş, ancak çocuklarının isimleri kaydedilmemiştir.²⁴

eş-Şâhidü'l-makbûl bi'r-rihleti ilâ Mısra ve's-Şâm ve İstanbul adlı seyahatnamede ailesinden bir kısmının Lazkiye'de yaşadığı, hayatta olan oğlunun Sehl b. Fadl, burada vefat eden oğlunun ise Hasan b. Fadl olduğu kaydedilmiştir. İstanbul'da yaşayan çocukların isimleri ise Ahmed Beg, Muhammed Yusuf Beg, Ali Beg, Fatih Beg ve Muhammed Beg olarak yer almıştır.²⁵

1.5. Fadl b. Alevî'nin Hindistan Yılları

Aslen Hadramut'lu bir aileye mensup olan Fadl b. Alevî'nin babası Seyyid Alevî b. Muhammed Mevlâ'd-Devîle, 23 Zilhicce 1166 tarihinde Hadramut'a bağlı Terîm kentinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta anne ve babasını kaybettiği için teyzesinin gözetiminde ilim ve takva üzere yetişmiştir. Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyip, Arapça ve dini ilimleri Terîm'de öğrenmiştir. On yedi yaşına geldiğinde dayısı ve başka yakınlarının yaşadığı Hindistan'ın Malabar şehrine hicret etmiştir. Daha sonra Kalikut'a buradan da o dönemde Tirurangadi²⁶ ismi ile bilinen Manburam'a (Manfuram) intikal edip buraya

²³ Bâ Zîb, *İshâmât*, s.201.

²⁴ Seyyid Ahmed Beg, *el-Envâr*, s.13.

²⁵ Seyyid Şeyh b. Muhammed b. Hüseyin el-Hibşî, *eş-Şâhidü'l-makbûl bi'r-rihleti ilâ Mısra ve's-Şâm ve İstanbul*, İstanbul: Dârü'l-Feth, 2012, s. 172-173,197-199.

²⁶ Hadramut ahalişi Tirurangadi ismini bozarak Tringali olarak telaffuz ederler. Bâ Zîb, *İshâmât*. s.200.

yerleşmiştir.²⁷

Seyyid Alevî'nin ilmi faaliyetlerinin merkezi haline gelen Malabar ve civarında yaşayan ve geneli Müslüman olan topluma Mappila (Moplah) ismi verilmekteydi.²⁸ Kısa zamanda bu topluluktan Müslüman olmayan pek çok kimse Seyyid Alevî sayesinde İslam dinine girmiştir. Bölge artık Seyyid Alevî ve talebelerinin tasavvufi neşveyle dini ve siyasi ıslahat sahnesi haline gelmiştir.²⁹

Batılların sömürge faaliyetlerine karşı Mappila'ların silahlı mücadelesi başta olmak üzere birçok faaliyetlerinde Seyyid Alevî ve diğer din âlimlerinin büyük bir rolü bulunmaktadır. Mappila Müslümanları bu âlimlere saygılarını ifade eden ve genelde peygamber efendimizin soyundan gelen seyyidlere bölgenin diliyle (Malayalam) Thangal lakabı vermektedirler.³⁰

Mappila Müslümanlarının gözünde Alevî Thangal o kadar büyük bir önem taşıyordu ki İngilizler, kendilerine karşı gerçekleştirilen ayaklanmaları organize ve teşvik etmek suçlamasıyla kendisini tutuklamak istediğinde halkın onun için hep birlikte isyan edeceğinden çekinmiş ve bu kararlarından vazgeçmişlerdir. Nisan 1817 tarihli İngiliz tahsildar James Vaughan'ın hükümete yazdığı rapor, bu durumun kanıtı niteliğindedir. Raporda; "itibarı, takvası ve küçük büyük bütün Mappila halkının nezdindeki yüce makamı göz önüne alındığında Thangal'ı zorla tutuklamaya yönelik girişimler korkunç sonuçlar doğuracaktır. Bütün Mappila halkının isyana kalkışmasına kadar her ihtimal söz konusudur."³¹ Alevî Thangal'ın en önemli talebelerinden sayılan ileride Fadl b. Alevî'nin de hocası olan Allame el-Kâdî Ömer el-Belenkûtî (ö. 1273/1857) İngilizlere karşı yapılan direniş ve mücadeleden dolayı İngilizlerin Malabar valisi tarafından birkaç yıl hapse mahkûm edilmişti.³² Pek çok yönden hareketli bir dönem ve coğrafyada dünyaya gözlerini açan Fadl b. Alevî'nin çevresinde yaşananlar onun hayatına da yön vermiş görünmektedir. Dini ve siyasi liderlik vasıflarının şekillenmesi ve ömrünün

²⁷ Mujeeb A.K, *Mukâvemetü küttâbi Kîrlâ bi'l-lügati'l-Arabîyye zıdde'l-isti'mâri'l-ğarbî*, Jamia Millia İslamia, New Delhi: s.159-160.

²⁸ Arap kökenli oldukları iddia edilen bu topluluk Araplara benzerlikleri ve İslam dinine olan aşırı sevgileri ile biliniyorlardı. Bununla birlikte Şafîî ve Eş'arîdirler. Sultan Ğalib b. Avad el-Ku'aytî. *Teemmülât an târîh-i Hadramevt*, Cidde: Mektebetu Kunûzi Marife, 1417, s.88-89.

²⁹ el-Ku'aytî, *Teemmülât*, s.89, *İshâmât*, s.237.

³⁰ el-Ku'aytî, *Teemmülât*, s. 89.

³¹ el-Ku'aytî, *Teemmülât* s.90.

³² Bâ Zîb, *İshâmât*, s.239.

sonuna kadar sürdürdüğü mücadelenin başlangıç noktası böyle bir döneme rastlamaktadır.

Başta babası olmak üzere çevresinde bulunan bâ Alevî seyyidleri ve diğer ulemadan dini ilimleri ve tasavvufi terbiyeyi alan Fadl b. Alevî'nin çocukluk dönemi hakkında bilindiği kadarıyla kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu yıllarda babası, onu âlimlerden ve Aleviye büyüklerinden istifade etmesi için asıl memleketleri olan Haramut'a gönderdiğini ve burada Aleviye tarikatının önemli isimlerinden Abdullah b. Hüseyin b. Tahir'in (ö. 1272) yakınında bulunduğu bilinmektedir.³³ Daha sonra Malabar'a dönen Fadl b. Alevî, babası h. 1260-63 yılında vefat edene kadar onun yanında kalarak yakın yardımcısı olmuştur.³⁴

Babası vefat ettiğinde yirmili yaşlarda olan Fadl b. Alevî (Pookkoya Thangal) Mappila Müslümanlarının önderi olmuştur. Genç yaşına rağmen dini hamiyet sahibi, hak yolda sebatkâr ve tavizsiz bir tavırla babasının rolünü üstlenen Fadl b. Alevî sömürgeci İngilizlerin kötü emellerine karşı Mappila Müslümanlarını harekete geçirmiştir.³⁵ İngiliz karşıtlığı konusunda babasından daha şiddetli olan Fadl b. Alevî diğer âlimler gibi halkı cesaretlendirmiştir.³⁶ Yayınladığı fetvalar ve verdiği vaazlarla Müslümanları dine sahip çıkmaları için nasihatler vermiş yanlış uygulamaları düzeltmek amacıyla makaleler ve bildiriler kaleme almıştır.³⁷ Bu fetvalarında fakir halk ve köylülerin mücadelede yer almalarının dini bir görev olduğuna inanmalarını sağlamıştı. Halkın nezdinde Seyyidlere yönelik saygı onun yaptığı çağrılarını daha da etkili kılmıştı.³⁸

Bölgede geçerli olan bazı ahlaki ve hukuki uygulamalara karşı çıkan Fadl b. Alevî ihtida edenlerin Hinduların artıklarını yememelerini, Cumaları çalışmamalarını ve yüksek kasttan olanların karşısında eğilmemelerini istemiştir. Bu uygulama ve beyanları ihtidaların artmasına vesile olmuştur. İlminin derinliği, soyluluğu, bariz heybeti, eşsiz

³³ Bâ Zîb, *İshâmât*, s.201.

³⁴ Tirurangadi/Manburam'a defn edilen Alevî Thangal'ın üzerine bir büyük bir kubbe inşa edilmiştir. Menakıb kitabının yazıldığı dönem itibarıyla şu bilgilere yer verilmiştir: Türbesinin başında hala Kur'an okuyan bir grup hafız bulunmaktadır. Mezarının başına ziyaret ve dua etmek ve adaklarını yerine getirmek için gelen insanlar kerametlerini görmektedirler. Vefat yıldönümünde kabrinin bulunduğu beldeye elli bine yakın insan toplanıp onu anmaktadırlar. Fadl b. Alevî, *Menâkıb*, s. 8.

³⁵ Bâ Zîb, *İshâmât*, s.239.

³⁶ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl Pookkoya Thangal in the Anti-Colonial Movement in Malabar*, Dâru'l-Hudâ İslamic University, Basılmamış Yüksek lisans tezi, s. 17-21.

³⁷ Mujeeb, *Mukâvemet*, s.167.

³⁸ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.17.

kişiliği, etkin konuşma üslubu, kibarlığı, tevazuu, yerinde hareketleri, olayları çözüme başarısı, halk ve bölgeyi iyi tanınmasının yanında takva ve verai Müslüman halkın nezdinde evliyalarından kabul edilmesine sebep olmuştur. Fadl b. Alevî o denli etkili olmuştur ki Müslümanlar ve Hindular onu kendilerinin yegâne dini ve dünyevi liderleri olarak kabul etmişlerdi.³⁹

Tıpkı babası gibi el öpmeyi, secde tarzında selamlamayı ve benzeri uygulamaları reddettiği için Vehhabilikten etkilendiğine dair iddiaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak onun tasavvufi hayat tarzı, virt ve râtiplerinin olması bu iddianın gerçek olmadığını göstermektedir.⁴⁰

Fadl b. Alevî 1849 yılı hac yapmak için gittiği Hicazdan Malabar'a dönüşünden sonra çok sayıda ayaklanma meydana gelmiştir. En önemlileri 1849 Ağustos'unda Manjeri isyanı, 1851 Ağustos ayında Kolathur ayaklanması ve Ocak 1852 deki Mattanur isyanlarıdır.⁴¹ 1849-53 yılları arasındaki bu ayaklanmalar dolayısıyla İngilizlerin bölgedeki hâkimi H. W. Connolly'nin merkeze yazdığı mektupta ayaklanmaları çıkaranların Fadl b. Alevî Thangal'a son derece hürmet gösteren kimseler olduklarını, ondan habersiz bu işlere girişmeyeceklerini bildirerek kendisinin son derece tehlikeli biri olduğunu belirtmiştir.⁴² Fadl b. Alevî'nin ayaklanmalarla irtibatına dair İngilizlerin öne sürdüğü deliller; Ayaklanmaların olduğu bölgeler Fadl b. Alevî'nin müritlerinin yaşadığı yerlerdir. Ayaklanmalarda söylenen şarkılar Thangal'a ithaf edilmiştir. Neredeyse bütün Mappila isyancıları ayaklanmadan önce Thangal'ın peşinden gidenlerdir. Ayaklanmaların gerçekleştiği 1836-1843 ile 1849-1853 arası dönemde Fadl b. Alevî ve babası bu coğrafyada bulunuyorlardı. Onun ve babasının yokluğunda isyanların olmaması onların bu isyanlardan sorumlu olduklarını göstermektedir.⁴³

Stephen Frederik'e göre şu üç delil Fadl b. Alevî'nin (Pookkoya Thangal) ayaklanmalardaki rolünü ortaya koymaktadır; Şehitlerle olan yakın ilişkisi, dini anlayışı ve görüşleri ve siyasi şahsiyeti ve görüşleri sebebiyle Osmanlı-Arab siyasetinde

³⁹ Abdülkadir b. Ali Sâlim Âl İbrâhim, *Mecmû'u Selâsi Resâil fi's-Sülûk*, Kuveyt: Dâru'd-diyâ, 2018, s.11-12, Muhammed Shafi, *The role of Sayyid Fazl*, s. 23.

⁴⁰ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.24.

⁴¹ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.25.

⁴² Jacob, *Of Angels And Man*, s.44

⁴³ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.37.

üstlendiği aktif rol.⁴⁴

Fadl b. Alevî bu faaliyetlerinin yanında sömürgecilere karşı idarecilerin ve Müslümanların tavrının nasıl olması gerektiği hakkında *Uddetü'l-ümerâi ve'l-hükkâm li-ihâneti'l-kefereti ve 'abedeti'l-esnâm* adlı bir eser telif etmiştir.⁴⁵ Kamuoyunda bu hususta bilinç oluşması için Malabar'ın camilerine bu kitaptan nüshalar gönderilmiştir.⁴⁶ Ayrıca Abdullah b. Abdülbârî el-Ehdel'e (ö. 1272) mümin ve kâfirlerin ilişkilerine dair sorduğu sekiz sorunun cevabı niteliğinde olan *es-Seyfû'l-Bettâr 'ala men yüvâli'l-küffâr ve yettehizühüm min-dûni'l-lâhi ensâr*, adlı eserin telifine vesile olmuştur. Manburam büyük camisinin inşası başta olmak üzere bulunduğu coğrafyaya pek çok hizmetler yapmıştır.⁴⁷

Bu coğrafyada ifa ettiği bu üstün rolü ve onurlu mücadelesinden dolayı Malabar halkı hala onu anmakta, direniş ve cihadı dilden dile aktarılmaktadır.⁴⁸ Fadl b. Alevî İstanbul'da vefat edip burada defnedilmiş olsa da Manburam velileri ile alakalı menkıbelerde hala çok yoğun şekilde anlatılmaktadır. Resmi kaynakların kendisiyle ilgili olarak aktardıklarının aksine menâkıpnameler onun dindarlığı, sosyal reformları, siyasi aktivizmi ve kerametlerini barındırırlar.⁴⁹

Müslümanlar ve toplumun alt kesimleri lehine İngiliz yönetimine karşı verdiği mücadele sebebiyle tıpkı babasına yaptıkları gibi önce kendisini tutuklamayı düşünmüşlerse de olası tepkiler göz önüne alarak 12 Şubat 1852 tarihinde sınır dışı edilmesine karar vermişlerdir. Nihayet 19 Mart 1852 (27 Cemaziyülevvel 1268) tarihinde beraberinde ailesi ve hizmetçileri olmak üzere elli yedi kişilik bir kabileyle buradan ayrılmıştır. Tirurangadi limanına kadar Mappila halkından sekiz bin kişi onu uğurlamaya katılmıştır. Hindistan'dan ayrılmasından bir süre sonra Fadl b. Alevî'nin taraftarları intikam maksadıyla onun sınır dışı edilmesini teklif eden bölgenin İngiliz hükümeti komiseri H. W. Connolly'yi öldürmüşlerdir.⁵⁰ Olayın gerçekleştiği dönemde Hindistan'da

⁴⁴ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.38

⁴⁵ Fadl b. Alevî'nin eserleri bölümünde eserin muhtevası hakkında bilgi verilmiştir.

⁴⁶ Mujeeb, *Mukâveme*, s.168.

⁴⁷ Mujeeb, *Mukâveme*, s.167.

⁴⁸ Bâ Zîb, *İshâmât*, s 239.

⁴⁹ Jacoob, *Of Angels and Men*, s.45.

⁵⁰ Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.45.

olmamasına rağmen İngilizler Fadl b. Alevî'yi suikastı teşvik etmekle suçlamışlardır.⁵¹

1.6. Fadl b. Alevî'nin Arap Yarımadasındaki Yılları

Hindistan'dan ayrılan Fadl b. Alevî kendi isteğiyle hicret mi ettiği veya sürgün mü edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.⁵² Malabar'dan ayrıldıktan sonra ilk olarak asıl vatani olan Hadramut'a gittiyse de burada uzun süre kalmadan Mekke'ye yerleşmiştir.⁵³ 1269/1852-53'te ikamet etmekte olduğu Hicaz'dan çıkıp Mısır üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Dönemin Mısır Hidivi I. Abbas Paşa (ö.1854) tarafından büyük bir saygı ile karşılanmıştır. Paşa, kendisine ve bütün ailesine fazlasıyla yetecek ev ve akar tahsis edeceğini ifade ederek Fadl b. Alevî'ye Mısır'da ikamet etmesini teklif edip onu İstanbul'a gitmekten vazgeçirmek istemiştir. Hidiv'in çok itibar ettiği bir şeyh efendinin Fadl b. Alevî'nin Mısır'a ulaştığı gün onu rüyada görüp büyüklüğünü anlaması ve Abbas Paşa'ya gördüğü rüyayı anlatması bu teklifte etkili olmuştur. Ancak Fadl b. Alevî azmettiği yolculuğuna devam ederek İstanbul'a ulaşmıştır.

Dönemin sultanı Abdülmecid Han (ö. 1861) tarafından büyük saygı ve ihtimamla karşılanmış, izzet ve ikramla Hicaz'a dönmüştür.⁵⁴ İstanbul'a bu ilk gelişinde bir şeyh olarak karşılanmış ve kendisine 2500 kuruşluk aylık bağlanmıştır.⁵⁵ İstanbul'a kesin olarak ne sebeple geldiği belirtilmemişse de muhtemelen Hindistan'a geri dönebilmek hususunda Sultân Abdülmecid Han'dan yardım istemek içindir. Arşiv belgelerindeki yazışmalardan anlaşıldığına göre Fadl b. Alevî Malabar'a dönme ümidiyle İstanbul'dan ayrılmıştır. Hindistan topraklarını terk ettiği günden itibaren Fadl b. Alevî'yi takip ettiği anlaşılan İngilizler, Osmanlı topraklarına girişini fırsat bilerek onun bir daha Hindistan'a geri dönmesini engellemek amacıyla, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde onu ömür boyu hapsedme kararı almışlardır. 10 Eylül 1853 tarihinde Bombay Elçiliği'nden Cidde Konsolosluğu'na çekilen telgrafta bu kararın kendisine iletilmesi istenmiştir. İngiltere'nin Cidde konsolosu, bu tarihten bir gün sonra Fadl b. Alevî'ye kararı bildirerek

⁵¹ Buzpınar, *Hilâfet ve Saltanat*, s.220.

⁵² Muhammed Shafi, *The Role of Sayyid Fazl*, s.44.

⁵³ Âl İbrâhim, *Mecmû*, s.12. Arşiv yazışmalarından anlaşıldığına göre Fadl b. Alevî'nin Hadramut bölgesinden kısa sürede ayrılması, kendisi ve ailesinin alışık olmadıkları iklim şartları sebebiyle çok zorluk çekmiş olmalarıdır. CDAB, İ.MVL./323-13745

⁵⁴ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s,4-5.

⁵⁵ CDAB, Y.A.RES.,4/15

tebellüğ ettiğine dair bir yazı istemiştir.

İngiliz hükümeti bundan sonra Fadl b. Alevî'nin Mekke veya Medine şehirlerinden birinde zorunlu ikamete tabi tutulması için Osmanlı makamları ile bir dizi yazışma gerçekleştirmiştir. 1855 yılına kadar devam eden yazışmalar ve Osmanlı makamlarının mütalaaları neticesinde gönlünün hoş tutulup kendisine münasip miktarda maaş bağlanması ve Haremeyn'den birinde ikâmet ettirilmesine karar verilmiştir.⁵⁶

Fadl b. Alevî, Mekke'deki ikameti esnasında Mekke Müftüsü Allame Şeyh Ahmed Zeynî Dahlân (ö. 1304/1886) gibi önemli âlimler ve Mekke Emiri Şerif Abdullah b. Muhammed b. Avn (ö. 1294/1877-78) gibi dönemin devlet adamları ile iyi ilişkiler kurmuştur. Dini ve siyasi kişiliğinden kaynaklanan gayreti O'nun sürekli İslam dini ve Müslümanların sorunlarıyla yakından ilgilenmesini netice vermiştir. Bu bakımdan İslam coğrafyasının farklı bölgelerinden hacca gelen Müslümanlarla buluşup memleketlerindeki dini ve siyasi problemlerini öğrenmeye çalışmış, İslam âlemindeki olumlu veya olumsuz gelişmeler hakkında oldukça geniş bilgi edinmiştir. Aktif siyasi bir role sahip olmasa da Mekke'deki bu zorunlu ikameti O'nun düşünce dünyasında Müslümanların birlik ve beraberliği, içinde buldukları olumsuz durum ve batının hâkimiyetinden kurtulmaları gibi hususlara dair yeni ufukların açılmasına vesile olmuştur.

Ayrıca ilim tedrisi ve ders halkalarındaki faaliyetlerini de aksatmadan devam ettiren Fadl b. Alevî, kısa sürede meşhur olmuş, insanların itibar ettiği ve önemli işlerini danıştıkları birisi haline gelmiştir.⁵⁷ O'nun bu aktif ve etkin şahsiyeti, dönemin devlet adamlarından bazılarının onu kıskanmasına sebep olmuştur.⁵⁸

Fadl b. Alevî'nin bu şöhreti, onun hayatında önemli bir dönüm noktası olan Zafar⁵⁹ Emirliği'nin yolunu açmıştır. Zafar bölgesi son emiri Muhammed b. Akîl es-Sakkâf'ın 1829'da öldürülmesinden sonra bölgede siyasi karışıklıklar ve istikrarsızlık hüküm sürmekteydi. Zafar'ın ileri gelenleri başta olmak üzere Kesîrî ve Hakelî kabilelerinin temsilcileri asil, âlim, sâlih ve necip bir zat olan Fadl b. Alevî'ye kendilerine

⁵⁶ CDAB, İ.MVL.,323-13745

⁵⁷ Âl İbrahim, Mecnû, s.13-14

⁵⁸ el-Ku'aytî, Teemmülât, s.90

⁵⁹ Uman'ın güneyinde Hint Okyanusu kıyısında tarihi bir şehir. Cengiz Tomar, "Zafar", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2013, C.44, ss.66-67.

emir olmasını teklif etmeye karar vermişlerdir. Kesîrî kabilesinin lideri başkanlığında Zafar'ın önemli şahsiyetlerinden oluşan bir heyet, 16 Zilhicce 1288/27 Şubat 1872 tarihinde ona tam bir itaatle ve onu korumak şartıyla Fadl b. Alevî'ye emir olarak biat etmişlerdir.⁶⁰

Ancak Fadl b. Alevî muhtemelen Osmanlı'nın Mekke'deki zorunlu ikameti sebebiyle, gelen heyetle birlikte hemen Zafar'a gidememiştir. Başta Arap Yarımadası'nın güneyindeki İngiliz nüfuzunu sınırlamak ve bölgede Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla saraya teşvik edici mektuplar göndermiştir. Mektuplarında kendisinin de Osmanlı devleti adına emirlik yapmak ve vilayetini Osmanlıya bağlamak isteğini dile getirmiş, saraya bu durumu güzel göstermeye çalışmıştır.⁶¹ İstanbul'a Sultan Abdülaziz döneminde 1287/1870 yılındaki ikinci ziyaretini muhtemelen bu faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirmiştir.⁶² Zafar'daki durumun uygun hale gelmesi ve Osmanlı yönetiminden onay bekleyen Fadl b. Alevî'nin emirliğini kurmak için Zafar'a gitmesi ancak Ramazan 1291/Ekim 1874'te mümkün olmuştur.⁶³

Fadl b. Alevî, Zafar'a ulaşır ulaşmaz devletini İslam dini esaslarıyla temellendirmeye başlamıştır. Allah'ın şeriatı, peygamberin sünneti, köklü gelenek ve görenekler, asil örf ve değerler üzerine kurulu bir düzen olmasına gayret etmiştir. Kabileci bir topluma uygun siyasi ilişkiler ağı ve düzeni kurmaya çalışan Fadl b. Alevî, tartışmasız tek lider haline gelmiştir. Salâle'yi yönetim merkezi haline getirip başkent yapmış ve devletin resmi idarî binasını da burada inşa ettirmiştir. Muhafaza için iki burç, asker ve misafirler için ek binalar, atlar için ahırlar ve suçlular için de bir hapisane, yönetim binasına eklenmiştir. Fadl b. Alevî, oğullarından birini de ahali arasında meydana gelen anlaşmazlıkları çözmesi için kadı tayin etmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Bu biatle birlikte kabile büyükleri ve Fadl b. Alevî arasında imzalanan anlaşmanın nüshaları Uman kültür bakanlığında ve bu anlaşmaya katılan ailelerin torunlarında hala muhafaza edilmektedir. Âl İbrahim, *Mecmû*, s.15-16.

⁶¹ İstanbul ziyaretleri sırasında 1860'ların önde gelen sadrazamlarından Ali Paşa (ö.1871) ile irtibat kurmayı başarmıştır. Mekke'ye döndükten sonra Arap yarımadası ve özellikle de Yemen'deki gelişmeler hakkında Ali Paşa'ya mektuplar yazdı. Ali Paşa da Seyyid Fadl'ın teslim edilmesi yolundaki İngiltere taleplerini dikkate almadı. Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.220-221.

⁶² CDAB, İ.DH., 623-43405 arşiv belgesinde Fadl b. Alevî hakkında pek çok övgüye yer verilmiş olup elli bin kuruş ikramiye ile padişahın huzuruna çıktığına dair bilgiler verilmiştir. Ahmed Beg, *el-Envâr*, s. 5.

⁶³ Âl İbrahim, *Mecmû*, s 16. Tufan Buzpınar'ın İngiliz arşiv belgelerine dayanarak aktardığı bilgilere göre Fadl b. Alevî'nin Zafar'daki girişimi Osmanlı hükümetinin bilgisi dâhilinde yapılmış görünmemektedir. Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.212.

⁶⁴ Âl İbrahim, *Mecmû*, s.16-17.

Hindistan'da bulunan İngiliz hükümetinin yöneticileri Fadl b. Alevî'nin Zafar'da yönetimi ele geçirdiğini duyduğu zaman onun büyük bir tehlike oluşturabileceğini düşünmüşlerdir. Fadl b. Alevî'nin üstlenebileceği rolün etkisinin Arap Yarımadası'nın güneyinde ve buradan da diğer İslam coğrafyalarına hatta hükümleri altında bulunan bölgelere kadar uzanabilmesinden ve Osmanlı devletinin bölgede nüfuzunun artmasından endişe etmeye başlamışlardır. İstanbul'daki İngiliz elçisi aracılığıyla da Osmanlı'dan, Fadl b. Alevî'nin bu faaliyetlerine son verme isteklerini iletmışlerdir. İngiliz elçi 1294/1876 yılında Osmanlı hükümeti nezdinde bu yönde bazı girişimlerde bulunmuş, sonuç alamayınca 1294/1877 yılında tekrar İngiliz hükümetinin isteklerini yeniden iletmüş, fakat amaçlarına ulaşamamışlardır.

Fadl b. Alevî bu yıllarda başarılı bir şekilde nüfuzunu arttırmış, imaretinin sınırlarını genişletmiştir. Kesîrî kabilesi tarafından korunan Fadl b. Alevî bu kabileden ve bölgede ikamet eden bâ Alevî seyyidlerinden bazı kimseleri danışman olarak tayin etmiştir. Kabile büyükleri, tüccar ve âlimlerle yakın ilişkiler kurmuştur. İslam'ın ruhu ve dini öğretilerin Zafar halkı arasında yayılmasına yönelik ciddi emekler sarf etmiştir. Had cezalarının uygulanması, kadınların uygun olmayan tarzda dışarı çıkmalarının yasaklanması, dini emirlere uygun olarak zekâtın verilmesinin sağlanması, sihir ve buna benzer haramlarla mücadele edilmesi gibi hususlarda toplumda ıslahat yapılmıştır. Etkili hitabeti ve dini ilimlere vukufiyeti olan Fadl b. Alevî, Salâle camisinin minberinden fikirlerini ve reformlarını etkili bir şekilde halka aktarmıştır. Hindistan'da kazanmış olduğu siyasi tecrübe, onun bu reformist fikirlerinin siyasi bir boyut kazanmasına da vesile olmuştur.⁶⁵

Fadl b. Alevî, imaretini güçlendirmek için gerçekleştirmek istediği hedefleri, reformist üslubu ve dini bir yönetim kurmaya yönelik coşkusu, Zafar halkının alışageldikleri baskın gelenek ve görenekleri arasında uyumsuzlukların meydana gelmesine sebep olmuştur. Zekât hususunda özellikle çiftçi ve hayvan sahiplerinin isteksiz davranmaları zekâtın toplanmasını güçleştirmekteydi. Güçlü bir ekonomi tesis etme düşüncesiyle ithalat ve ihracatın yüzde ellisinin vergi olarak alınması da ayrı bir problem oluşturuyordu. Deniz ticaretini canlandırmak amacıyla Hindistan'da bulunan İngiliz şirketleri ile irtibata geçen Fadl b. Alevî buradan da olumlu sonuç alamadı. Çünkü

⁶⁵ Âl İbrahim, *Mecmû*, s.18.

İngilizler, onun Hindistan'daki faaliyetlerini unutmuş değillerdi. Yemen ve Uman tüccarları, Zafar ile ticaret yapmayı tercih etmekte ve buradan aldıkları malları Doğu Afrika ve Hindistan sahillerine ulaştırmaktaydılar. Ancak Fadl b. Alevî'nin kurmak istediği güçlü ekonomi için bunlar yeterli değildi. 1294/1877 yılında Aden'de ikamet eden İngilizlerle ticaret yapmak için gerçekleştirdiği görüşmeler de olumlu sonuç vermedi.

Zafar bölgesinin 1295/1878 yılının yaz aylarında büyük bir kuraklık yaşaması, hayvanların çoğunun telef olmasına ve tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Bütün bu olumsuzlukların yaşandığı esnada bir halk ayaklanmasının belirtileri de görülmeye başlamıştır. Fadl b. Alevî bu ayaklanma ihtimalinin önünü almak için Yemen ve Mekke'den yardım istemek zorunda kalmıştır. Zafar'a gelip emir olmasını isteyen güçlü Kesîrî kabilesinin, saf değiştirerek ayaklanmaya çalışan dağlık bölgenin kabileleriyle birlikte hareket etmesi üzerine Fadl b. Alevî bu kabilenin ileri gelenlerinden elli kişiyi hapse attırmıştır. Böylece en büyük kabilelerden birinin bağlılığını kaybetmiştir.⁶⁶

Ekonominin kötü gidişatı ve kabileler arasındaki anlaşmazlıklar, siyasi çalkantı ve parçalanmanın başlamasına sebep olmuştur. Fadl b. Alevî'nin yönetimine karşı Şeyh Avad b. Abdullah eş-Şenferî'nin (Avadü'l-mevt) başını çektiği kabile reislerinin besledikleri düşmanlığın da etkisiyle, ayaklanma halkın arasında yayıldı. Zafar'dan 1296/1879 yılında çıkartılan Fadl b. Alevî, önce Mükella'ya oradan da Cidde'ye gitmiştir.⁶⁷

Fadl b. Alevî'nin Zafar'dan çıkarılmasının akabinde Avad b. Abdullah eş-Şenferî komşu ülke Uman'ın başkenti Maskat'a giderek sultan Türkî b. Said'i, Zafar'ı kendi ülkesine ilhak etmesi için teşvik etti. Bu gelişmeler üzerine Zafar halkı üç fırkaya ayrıldı. Avad b. Abdullah ve beraberindekiler Uman sultanının yönetimi altına girmek isterken, Avad b. Azzân önderliğindeki başka bir grup, Fadl b. Alevî'nin tekrar yönetime geçmesini istiyordu. Üçüncü gruptakiler ise bağımsız olmak taraftarıydı. Ancak Türkî b. Said 1296/1879 senesinde Süleyman b. Süveylim komutasında deniz yoluyla gönderdiği askeri kuvvetlerle Zafar'ı ele geçirdi ve halkının gönlünü almak için de gümrük

⁶⁶ Âl İbrahim, *Mecmû*, s.19-20.

⁶⁷ Âl İbrahim, *Mecmû*, s.21.

vergilerini düşürdü. Böylece Fadl b. Alevî'nin 1288/1872 ile 1296/1879 yılları arasındaki Zafar emirliği son bulmuştur.⁶⁸

1.7. Fadl b. Alevî'nin İstanbul Yılları

Zafar vilayetinden ayrıldıktan sonra Cidde'ye gelen Fadl b. Alevî, 1296/1879'da Mısır üzerinden İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da mukim Abdulmuttalip Efendi aracılığıyla İstanbul'a doğru yolu çıktığını bildiren iki sayfalık telgrafnameye binaen Bâbîâli tarafından Nişantaşı'nda bir konak tahsisi dâhil Fadl b. Alevî'nin İstanbul'da ikâmet etmesi için gerekli hazırlıklar yapılmıştır.⁶⁹ Fadl b. Alevî, İstanbul'da Sultan Abdülhamid'in yaverlerinden Mehmed Bey tarafından karşılanıp saraya götürülerek huzura çıkarıldı ve mabeynden Osman Bey, kendisiyle ilgilenmek üzere özel olarak görevlendirildi.⁷⁰

Fadl b. Alevî'nin İstanbul'a geliş amacı, Zafar hâkimiyetini tekrar tesis edebilmek için Sultan Abdülhamid'ten askeri ve siyasi yönden destek istemektir. Kısa süre sonra stratejik ve ekonomik öneminden de bahsederek Zafar'ı Osmanlı yönetimine bağlı bir vilayet haline getirebilmek için teklif sundu. Sultan Abdülhamid Temmuz 1879'da Fadl b. Alevî'nin bu müracaatı hususunda Bâbîâli'den görüş istedi. Ancak meseleye dair bilgi yetersizliğinden hemen karar verilemeyeceği için Hicaz valisiyle Mekke emirinden bilgi alınması kararlaştırıldı. Meclis-i Vükelâ nihayet Ekim 1879'da Fadl b. Alevî'nin teklifi ile ilgili kanaatini bildirdi. Buna göre çeşitli sebeplerle bu teklifin kabul edilemeyeceği belirtildi.⁷¹

Fadl b. Alevî'nin teklifi, Doksanüç Harbi'nde alınan ağır yenilginin hemen akabinde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askeri ve mali sıkıntıların yanı sıra Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olduğu bir döneme ve oldukça olumsuz bir zamana denk gelmiştir. Buna bir de Zafar'daki şartların olumsuzluğu eklendiğinde, teklifin neden kabul edilmemiş olması şaşırtıcı değildir. Fadl b. Alevî de Bâbîâli'nin görüşlerinin İngiltere'nin kuvvetli muhalefetinden etkilendiğinin farkındaydı. İngiltere diplomatlarının O'nun faaliyetlerini yakından takip ettiği ve Zafar hakkındaki

⁶⁸ Âl İbrahim, *Mecmû*, s.21-22.

⁶⁹ CDAB, Y.A.RES. 3-22.

⁷⁰ Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.224.

⁷¹ Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.225, CDAB. Y.A.RES.,4/15

girişimlerine karşı sert tavırları herkes tarafından bilinmekteydi. Dahası Meclis-i Vükelâ'nın cevabından Osmanlı hükümetinin Zafar'ın doğusunda ve batısında İngiltere'nin nüfuzunu örtük de olsa kabul ettiği aşikârdı.⁷² Bu bakımdan Fadl b. Alevî İngiltere'nin bu karşı duruşunu düzeltmedikçe Osmanlı hükümetinin desteğini alamayacağını anlamış ve İngiltere'nin İstanbul elçiliği ile iletişime geçmiş, fakat bundan bir sonuç alamamıştır.

Fadl b. Alevî Mart 1880'de Sultan Abdühamid'den yeni taleplerde bulduysa da Meclis-i Vükelâ tarafından verilen cevapta bu talebin öncekinden pek bir farkı olmadığı, devletin menfaatleri gereği talebin olumlu karşılanamayacağı ifade edilmiştir.⁷³ Bâbîâlî'nin olumsuz kararına rağmen Nisan 1880'de Hicaz'a dönmek üzere olduğu ve İstanbul'dan ayrılmadan kendisini görmek istediği şeklinde İngiltere elçisi Layard'a haber gönderen Fadl b. Alevî'ye olumsuz cevap vermekle kalmayıp O'nun Hicaz'da bulunmasının yeni komplikasyonlara neden olabileceğini, Osmanlı Hariciye Nâzırı Sava Paşa'ya bildirerek uyarıda bulunmuştur. Sadrazam Said Paşa ve kendisinin bu konuda aynı görüşte olduğunu ve Meclis-i Vükelâ'nın da oy birliği ile Fadl b. Alevî'nin Zafar'a dönmesine müsaade edilmemesi kararı verildiğini bildiren Sava Paşa, ayrıca Sultana Fadl b. Alevî'yi İstanbul'da tutması hususunu bir kez daha arz edeceğini ilave etmiştir.⁷⁴

Bu gelişmelerden kısa süre sonra Mekke emiri Abdümttalip Efendi bir yıldan fazladır İstanbul'da tutulan Fadl b. Alevî'nin ailesi, çocuk ve torunlarının bu durumdan aşırı derece üzüntü duyduklarını ve kendisine bu konuda bir arzuhâl takdim ettiklerini ifade ederek Fadl b. Alevî'nin Hicaz tarafına gönüllü alınarak gönderilmesini talep etmiştir.⁷⁵ Sadareten bu isteğe verilen cevapta Sultanın Fadl b. Alevî'nin aile ve aşiretinden uzak olmasından dolayı ona merhamet ettiğini ve kısa bir süre sonra gönderileceğini ifade edilmiştir. Ayrıca bu cevapta Sultanın kendisini şimdilik Vezirlik rütbesi ve birinci rütbeden Mecîdî nişanı ihsanı ile taltif edeceğini ve bu durumu kendisine müjdelemek için mabeyne celp ettirdiği bilgisine de yer verilmiştir.⁷⁶

Fadl b. Alevî'nin Zafar'a dönmek için bundan sonra da pek çok girişimi olduysa

⁷² Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.226-227.

⁷³ CDAB. Y.A.RES., 5/42 H. 09-04-1297

⁷⁴ Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.229.

⁷⁵ CDAB. İ..DH.,812-65563

⁷⁶ CDAB. İ..DH.,812-65563

da hiç birisinde muvaffak olamadı. Osmanlı hükümeti başından beri bu konuda olumsuz tavır takınmasına rağmen Sultan Abdülhamid, Fadl b. Alevî'yi hayal kırıklığına uğratmak istememesi ve Güney Arabistan'da Artan İngiliz nüfuzundan duyduğu memnuniyetsizliği ima etmek için net tavır sergilemekten kaçınmış görünmektedir.⁷⁷

Hayatının son yıllarına kadar İngilizler, Fadl b. Alevî'nin faaliyetlerini takip etmişlerdir. İstanbul, Kahire, Aden, Bombay ve Madras (Chennai)'daki İngiliz yetkililer O'nun faaliyetleri hakkında Londra'yı bilgilendiriyorlardı.⁷⁸ Ayrıca Bâbî'ye, Fadl b. Alevî'nin Zafar'a dönüşünün iki hükümet arasında ciddi sıkıntılara neden olacağı mesajları veriliyordu. Tufan Buzpınar'a göre İngilizlerin Fadl b. Alevî'ye bu denli muhalefet etmelerinin iki nedeni vardır. Birincisi İngiltere güvenlik nedeniyle Osmanlı'nın Güney Arabistan'da güçlenmesinden endişe duyuyordu; ikincisi Fadl b. Alevî'nin Hindistan'daki olumsuz geçmişi Güney Arabistan'da İngiliz çıkarlarını tehdit edeceği yönünde abartılı bir korkuya neden olmuştu.⁷⁹

Ömrünün sonuna kadar Hicaz'a ve Zafar'a dönmesine izin verilmeyen Fadl b. Alevî'nin İstanbul'daki hayatı hakkında bilindiği kadarıyla kaynaklar detaylı bilgi vermemektedir. Ancak vefat ettiği 1900 yılına kadar türlü zorluk ve muhalefetlere rağmen Müslümanların birlik ve beraberliği ve güçlenmeleri için elinden gelen gayreti sarf etmiştir. Karşılaştığı engellemeler onun kararlılığını ve azmini zayıflatamamıştır. Dini hassasiyeti, sağlam inanç ve iradesi O'nun İngiliz resmi makamlarınca kendileri açısından Vehhabî'lerden daha aşırı ve tehlikeli olarak tarif edilmesi de bunun bir kanıtı niteliğindedir.⁸⁰ Tufan Buzpınar *Hilafet ve Saltanat* adlı kitabında Fadl b. Alevî'nin bu yönüne dair şu bilgilere yer vermektedir: İstanbul'da bulunduğu yıllarda Osmanlı Devleti sınırları içinden ve dışından gelen Müslüman ileri gelenlerle bağlantılar kurmuş ve Müslümanların birlik olmaları gerektiğini savunmuştur. Sultana sunduğu raporlarından birinde şu fikirleri savunduğu ifade edilmektedir: “Yabancıların Müslüman memleketleri ele geçirmeleri, Müslümanların birliği sayesinde durdurulabilir. Bu büyük dava uğrunda bütün Müslümanların vatanperverliğini güçlendireceğiz ve dindaşlarımızın takdirini ve

⁷⁷ Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s. 231.

⁷⁸ Jacob, *Of Angels and Men*, s.46.

⁷⁹ *Hilafet ve Saltanat*, s.234.

⁸⁰ John B. Keyli. *Britanya ve 'l-Halîc 1795-1870*, terc. Muhammed Emin Abdullah, C.II, Uman Sultanlığı: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, s.672.

desteğini kazanacağız.”⁸¹

Osmanlı devlet arşivlerinde bulunan Fadl b. Alevî'nin Osmanlı hükümetine yaptığı bazı teklif evrakları O'nun bu faaliyetlerini doğrular niteliktedir. Örneğin Zanzibar Emiri Bargaş, Maskat Emiri Seyyid Türkî, Şihr ve Mülkella Emiri Abdullah el-Kuaytî ve Hadramut emiri Mansur b. Galib'in farklı devlet nişanları ile taltif edilmelerini istediği teklifi bunlardan birisidir.⁸² O'na göre Osmanlı, adı geçenler gibi Arap emir ve reislerine hediye ve nişanlar vererek Arap Yarımadasındaki hâkimiyet alanını kolayca genişletebileceğini savunuyordu.⁸³

Fadl b. Alevî, Osmanlı'nın Arap Yarımadası sınırlarının ötesine doğru özellikle de Yemen'in yüksek bölgelerindeki hâkimiyetini genişletmesi gerektiğine inanıyordu. Zira Osmanlılar, İslam hâkimiyetinin son umudu idi. İngilizlerin hâkimiyetinin ise Müslümanlar için ölüm anlamına geldiğini savunuyordu.⁸⁴ Bu fikirleri Osmanlı hükümetine sunduğu raporlarda açıkça görülmektedir. Arabistan ve civârında, Osmanlı'nın sahip olduğu yerler ve ahvaline dair detaylı bilgiler içeren rapor da bunlardan birisidir.⁸⁵ Bunun dışındaki başka bir rapor da Yemen, Hadramut, Maskat ve Yemen sahillerine ve Bahreyn adalarına musallat olan yabancıların çevirdikleri entrikalarla, bölge şeyhlerinin tavırları hakkındadır. Raporun girişinde bölgenin siyasi durumu, şimdiye kadar gerçekleşen teamülleri ve bölgenin kutsal topraklara olan yakınlığı nedeniyle haiz olduğu stratejik önemi on maddeyle açıklamıştır.⁸⁶

Fadl b. Alevî'nin Osmanlı yönetimine teklif ettiği dikkate değer önemli bir husus da Hicaz Demiryolu projesidir. Fadl b. Alevî'nin oğlu Ahmed Beg ve Sultan Ğalib b. Avad el-Kuaytî'nin iddiasına göre Hicaz Demiryolu projesi hakkında ilk kez yazı kaleme alıp Sultana öneren Fadl b. Alevî'dir. Zira O, Hindistan'da bulunduğu sıralarda İngiltere'nin hükmü altında bulunan topraklarda hâkimiyetini sürdürmek ve iktisadi ve askeri çıkarlarını kontrol altına almak için demiryolu ağlarını nasıl etkin bir şekilde kullandığına tanıklık etmişti. Bu bakımdan Şam'dan kutsal topraklara oradan da Yemen'e kadar inşa edilecek demiryolu projesi Osmanlı hükümeti için iktisadi ve stratejik büyük

⁸¹ Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.236-237.

⁸² CDAB. İ.DH.,1295-102066

⁸³ Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s.236.

⁸⁴ Jacob, *Of Angels and Men*, s.47.

⁸⁵ CDAB. Y.PRK.AZJ.,25-97.

⁸⁶ CDAB.Y.EE.,35-10

faydalar sağlayacaktı. Bununla birlikte İstanbul, bütün Müslümanların kalbinde özel yeri olan ve imparatorluğun bir parçası olan kutsal beldelere bağlantısı da sağlanmış olacaktı. Ayrıca kutsal toprakların muhafazası temin edilecek, demiryolu güzergâhında bulunan geniş çöl arazileri bayındır hale gelecek, buralarda yaşanan Urbân'ın maişetleri ve devlet tarafından gönderilen maaşları kolaylıkla ulaştırılacak, hacca ve ziyarete giden Müslümanlara büyük bir kolaylık olacaktı.⁸⁷ Arap yarımadasında Osmanlı hâkimiyetinin güçlenmesini başından beri isteyen ve bu hususta yapılması gereken çalışmalar için fikirlerini beyan eden Fadl b. Alevî'nin bu projeyi önermiş olması makul görünmektedir.

Vezirlik ve devlet nişanları ile taltif edilen Fadl b. Alevî'nin, Sultan Abdülhamid nezdinde muteber bir şahsiyet ve fikirlerinden istifade edilen bir danışman olduğu anlaşılmaktadır. Emir Şekip Arslan (ö.1946)'ın ifadesine göre Fadl b. Alevî, Şeyh Zâfir el-Medenî (ö. 1903) ve Cemâlettin Afganî (ö.1897) gibi Sultana yakın şahsiyetlerdendi.⁸⁸ Ancak Sultan Fadl b. Alevî sebebiyle İngiltere hükümeti ile karşı karşıya gelmekten çekinmiş olacaktır ki O'nu İstanbul'da tutmayı yeğlemiştir. Kral Abdullah (ö.1951) hatıratında Fadl b. Alevî ve birkaç Arap ileri gelenleri hakkında şunları kaydetmektedir. "Sultan bu kişilere hürmet eder ve hatırlarını hoş tutardı. Bunlardan başka, zaman zaman İstanbul'a gelip, işlerini gördükten sonra geri dönenler de vardı. Ancak yukarıda ismini saydıklarımın İstanbul'dan ayrılıp ülkelerine dönmeleri veya başka bir şehre gitmelerine imkân yoktu. İstanbul onlar için hürmet gördükleri bir hapishaneydi."⁸⁹

1.8.Vefatı

Fadl b. Alevî, 2 Recep 1318/26 Ekim 1900 tarihinde Cuma günü saat yedide 78 yaşında vefat etmiştir.⁹⁰ O'nun vefat haberi kısa sürede bütün Müslüman coğrafyada duyuldu ve el-Maloomath gazetesinde resimleri ile birlikte vefat haberi neşredildi.⁹¹

⁸⁷ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s.7; Bâ Zîb, *Teemmülât*, s.91.

⁸⁸ Emir Şekip Arslan, *Hadirü'l-alemi'l-İslâmî*, C.II, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1973, s.294.

⁸⁹ Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* İstanbul: İstanbul Klasik Yayınları, 2017, s.20. Hatıratında adı geçen diğer şahsiyetler; Şerif Abdullah b. Muhammed, 1916'da ayaklanmayı başlatan Şerif Hüseyin b. Ali b. Muhammed, Şerif Haydar b. Cabir b. Abdülmuttalib b. Galib, amcası Şerif Ahmed Adnan b. Abdülmuttalib b. Galib, Şerif Cafer b. Cabir b. Abdülmuttalip b. Galib, Zafar Emiri Seyyid Fadl ve oğulları, Halep nakibü'l-eşrâfi Seyyid Muhammed Ebü'l-Hüdâ, Medine-i Münevvere'de Sultan'ın vekili Seyyid Ahmed Esad el-Medenî, Sultan Hazretleri ve çocuklarının mürşidi Şeyh Muahmmmed Zâfir et-Trablûsî.

⁹⁰ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s. 12.

⁹¹ Muhammed Şafî, *The Role of Sayyid Fazl*, s.52.

Sultan başta olmak üzere devlet erkânından pek çok kimse Fadl b. Alevî'nin cenaze törenine katılmıştır. Muhammad Abdul Sathar, *Mappila Leader In Exile* kitabında Fadl b. Alevî'nin cenazesi hakkında şu bilgilere yer vermektedir. II. Abdülhamid, adalet bakanı Abdurrahman Paşa, hazine bakanı Hasan Fehmi Paşa, vezir Rıdvan Paşa, Mekke'den Seyyid Abdullah Paşa, dış ilişkilerden Şeyh Zâfir Efendi, Şeyh Hamza Efendi, genelkurmay başkanı Şefik Beg, imparatorluk hazinesi muhafızı Seyyid Şerif Beg, Fadl b. Alevî'nin cenaze törenine katılmışlardır. Osmanlı imparatorluğunun neredeyse bilinen bütün devlet erkânının cenazede hazır bulunması, O'nun İstanbul'daki saygın konumuna işaret etmektedir. Bu devlet erkânının haricinde binlerce insan da cenazede yer almıştır. Oğullarından Seyyid Sehl Paşa, Seyyid Muhammed, Seyyid Ahmed ve Seyyid Yusuf İstanbul'da bulunuyorlardı.⁹² Cenazesi Sultan Mahmud Han civarında defnedilmiştir.⁹³

1.9. Şahsiyeti

Fadl b. Alevî'nin çok yönlü bir şahsiyet olmasına karşılık kaynaklar genelde öne çıkan siyasi kimliğini ele almaktadırlar. Âlim ve bir tarikat şeyhi olarak şahsiyeti ve günlük yaşantısına dair bilgiler oğlu Ahmed Beg'in eseri *el-Envârü 'n-Nebeviyye*'de yer almaktadır. O'na göre Fadl b. Alevî ibadet konusunda büyük mücahede sahibi idi. Mekke'de ikamet ettiği yıllarda bazı vakitler Mekke'nin dağlarında tek başına ibadete çekilir ve riyazetle meşgul olurdu. Hayatı boyunca geceyi ihya etmiş ve teheccüd namazını asla terk etmemiştir. Farzları sünnet ve nafilelerle birlikte eda etmeye özen gösterirdi. Söz ve davranışlarında sünnet-i seniyyeye ittiba eder ve bidatlere asla yaklaşmazdı.

Selefin yolunu terk edenlere şiddetli bir şekilde karşı çıkar, ecdadın yolunu terk etmenin bela ve musibetlere sebep olacağına inanırdı. Çocukları ve yakınlarına sarık gibi

⁹² Muhammad Abdul Sathar, *Mappila Leader In Exile A Political Biography of Syed Fazl Tangal*, İng. Çev. Roland E Miller, *Other Books Kerala*, İndia: 2012, s.35.

⁹³ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s. 13. Fadl b. Alevî'nin Sultan Mahmud haziresindeki kabrinin üzerinde Arapça şu ifadeler yer almaktadır. سبحان الخلاق الباقي هذا ضريح قدوة آل السؤل وسلالة فاطمة الزهراء البتؤل العالم العامل والؤلئ الكامل السؤء الشهؤر والأمؤر الخطؤر أؤمر ظفار مولانا فضل باشا العلؤئ الحسؤنئ رحمة الله ونفعنا به. سقى الرحمان قبرا حل فؤه جلل ما له فؤ الناس مثل ملاذ الأتقؤا ومجتباهم ومن أخلاقه للؤن سؤل هو الفرع الكرؤم لكل خؤر وطه جده المختار أصل وأبشر بالسعادة والقؤل وأرخ حؤز بالفردوس فضل.

geleneksel ve dinî kıyafetlerine dikkat etmelerini tavsiye ederdi.

Gündelik hayatta vakitleri bölümlere ayırır; zamanının bir kısmını farz, sünnet ve nafil ibadetle geçirirdi. Diğer bölümünde de Kurân-ı Kerîm okuma ve Peygamber efendimize salat u selamla meşgul olurdu. Vaktinin bir bölümünü de dini kitaplara, telif ve tasnife ayırır, kendisine gelen misafir ve ihtiyaç sahiplerini karşılamak ve onlarla ilgilenmeye tahsis ederdi. Hizmetçi ve yardımcılarının çok olmasına rağmen Peygamber efendimizin sünnetine uymak için ev halkına işlerinde yardım eder ve hizmetlerini görürdü. Hatta soğuk kış gecelerinde ailesine şefkatle yardım eder, sobayı bizzat kendisi yakardı.

Zamanın siyaseti hakkında çok isabetli görüşler beyan ederdi. Kendi zamanındaki siyasiler ona danışır, içinden çıkamadıkları zor meseleler hakkında fikirlerine başvururlardı. Bütün zamanları onun için çok değerli olup sadece önemli işlerle vaktini geçirirdi.⁹⁴

İslam ümmetinin durumunun iyi olması ve halinin düzene kavuşması onu sevindiren en büyük şeydi. Osmanlı Devletinin ayakta kalmasına, her anlamda güçlenmesine, iyi bir konuma yükselmesine, nüfuz ve kuvvetinin yücelmesine çok büyük önem verir ve yakından alakadar olurdu. İslam ümmetinde veya Osmanlı Devletinde olumsuz bir gelişme meydana geldiğinde üzüntü ve keder dolar, insanlardan uzaklaşır mihnet bitene ve bela kalkana kadar sürekli Allah'a dua ederdi. Allah'ın kullarına karşı son derece merhametli idi. Ümmetin her bir ferdine şefkatli bir baba ve öz kardeş idi. Onun kemali, velayeti, fazilet ve dirayetini Sâdâtı Aleviyye'den pek çok evliya ve salih kimseler ve güzel ahlakına tanık olan herkes şahitlik etmişlerdir.⁹⁵

Fadl b. Alevî alicenap, doğru, cesur, kararlı, mükemmel akıl ve izzetinefis sahibi bir şahsiyet olup Allah'ın rızasını gözetip kınayanların kınamasından korkmazdı. Allah'ın dinine yardım konusunda tavizsiz, katı ve kararlı kişiliğe sahipti. Allahtan başkasından korkmaz yine O'ndan başkasına itimat etmezdi. Dünyaya küçümser bir gözle bakardı. Elde ettiği dünyalıklara ise dalmaz ve onları kazanmayı seçmezdi. Bu bakımdan dünyanın geçici servetleri ve mülkünden bir şeyler toplamazdı.

⁹⁴ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s. 6-7.

⁹⁵ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s.8.

Kendisine nispet Şu sözleri onun dünyaya bakıŐını yansıtılmaktadır; “Ben insanlara verip onlardan bir Şey almamayı seviyorum. İstanbul’a da dinime hizmet Müslümanlara menfaat vermek için gelmiŐim dünyalık toplamaya değil.” İstanbul’da yirmi seneyi aşkın süre kalmasına rağmen burada ne bir ev ne de bir araziye sahip olmuştur. Bilakis burada kalmakla sahip olduğu mal ve mlk ile ilgilenememesi yüzünden zarara uĐramıŐtır.

O, takva ve zhhte kökleŐmiŐ, uhrevi amel ve ibadetler içerisinde kendisi gizlemeyi baŐarmıŐ ve davranışlarında hep ihlası gözetmiŐtir. O kendine bir Şeyi seçmez Allah’ın kendisine verdiği Şeye razı olurdu. İlim, amel, fazilet, takva, züht, iffet ve güzel ahlakı kendisinde toplamıŐtı.⁹⁶

Ahmed Beg güvenilir bazı Şahsiyetler tarafından müşahede edilen Fadl b. Alevi’nin keramet ve mkaŐefelerini kendisi hayatta iken daima gizlilikten yana olması, bilinmeyi istemesine binaen vefatından sonra da kaydetmek istemediklerini ifade etmiştir.⁹⁷

2. ESERLERİ

Fadl b. Alevi’nin eserleri, genellikle tasavvuf ve Aleviyye tarikatı hakkındadır. Ancak bunun dışında nasihat, güzel ahlak, fıkıh, akaid ve nahivle ilgili eserler de kaleme almıştır. Eserlerinden bir kısmı ilgili oldukları konu hakkında yapılan derlemeler, diğer bir kısmı önemli Şahsiyetler tarafından kaleme alınmış kitapların yöntem ve erevesi kullanılarak meydana getirilmiş farklı konular dair kaleme alınmış eserlerdir. Başka bir kısmı ise tamamen kendine özgü eserlerdir. Bu bakımdan Fadl b. Alevi’nin eserlerini üç farklı kategoride değerlendirmek mümkündür.

Fadl b. Alevi’ye nispet edilen teliflerin sayısı ve isimleri hakkında bibliyografik kaynaklarda farklı bilgiler var ise de bilindiği kadarıyla tam listesinin yer aldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca bazı kaynaklarda eser isimlerinin eksik veya yanlış kaydedildiği görülmüştür. Kimisi ki ayrı eser olduğu halde çeşitli sebeplerle bazı kaynaklarda tek bir eser gibi yer almışlardır. Bununla birlikte bazı kaynaklarda müellife

⁹⁶ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s.9-10.

⁹⁷ Ahmed Beg, *el-Envâr*, s.11.

yanlışlıkla nispet edilen veya ona aidiyeti kesin olmayan eserler de mevcuttur. Dolayısıyla Fadl b. Alevî'nin eserleri konusunda bir karışıklık söz konusudur.

Bu çalışmada müellife ait eserlerin isim ve sayısını doğru ve eksiksiz tespit etmek amacıyla nahiv ile ilgili olan *Hediyyetü'l-i'râbi't-takdîriyye* adlı eseri dışında kaynaklarda adı geçen kitapların tümü temin edilerek incelenmiştir. Netice olarak müellife ait olan, ona aidiyeti kesin olmayan ve yanlışlıkla ona nispet edilen eserler olmak üzere üç farklı eser türü tespit edilmiştir. Buna binaen eserlerin incelendiği bölümde müellife aidiyetleri şüpheli olan eserler hakkında değerlendirme yapılacaktır. Bu bölümün sonunda müellife yanlışlıkla nispet edilen, Aleviyye tarikatı hakkında başka müellifler tarafından kaleme alınmış ancak Fadl b. Alevî tarafından yayınlanan eserlere de yer verilecektir.

Fadl b. Alevî'ye ait eserlerin tespiti için yararlanılan başlıca kaynaklar şunlardır;

- a. *el-a'lâm Kâmûs-u terâcim li'eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Müst'aribîn ve'l-Müsteşrikîn*, Hayreddin ez-Ziriklî, Dârü'l-ilm li'l-melâyîn. 15. Baskı, Mayıs 2002 Beyrut Lübnan C.5 s 150
- b. *Feyzû'l-Meliki'l-Vehhâbi'l-Müte'âl bi'engebâi evâli'l-karni's-sâlis'aşer ve't-tevâli*, Ebü'l-Feyz Abdüssettâr b. Abdülvehhab el-Bekrî es-Sıddîkî el-Hindî el-Mekkî el-Hanefî tahk. İnc. Abdümelik b. Abdullah b. Düheys, Mektebetü'l-Esedî. 2. Baskı 2009 Mekke-i Mükerrerme Suudi Arabistan C.2 s.1276
- c. *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-Meşihât ve'l-Müselâlat*, Abdülhay b. Abdülkebîr el-Kettânî, Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî. 2. Baskı 1982 Beyrut, Lübnan C.2 s 874
- d. *Hediyyetü'l-Ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, İsmail Paşa el-Bağdâdî Müessesetü't-târîhi'l-Arabî baskı yeri tarihi yok. C.1 s 820
- e. *Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l- kütübi ve'l-fünûn*. İsmail Paşa b. Muhammed b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî tash.Mehmed Şerafettin Yaltkaya, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, tarihsiz Beyrut Lübnan
- f. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Yusuf İlyân Serkîs, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, tarihsiz, Kahire Mısır. C.2 S.1421
- g. *Mu'cemü'l-müellifîn*, Ömer Rıda Kehhale, Müessetü'r-risâle C.2 S.624

- h. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabe Kataloğu*, Fehmi Edhem Karatay, İstanbul Üniversitesi Yay. 1951 S.213-214
- i. *İshâmât-ü Ulema-i Hadramevt fî Neşri'l-İslâm ve Ulumihi fî'l-Hind*. Dr. Muhammed Ebu Bekir Bâ Zîyb, Dârü'l-Feth Amman. 2014

2.1. İZÂHÜ'L-ESRÂRİ'L-'ULVIYYE VE MINHÂCÜ'S-SÂDETI'L-'ALEVIYYE

Fadl b. Alevî tarafından tasavvuf ve Aleviyye tarikatına dair kaleme alınan en kapsamlı eserdir. Müellif, eserin mukaddimesinde Allah'a vasıl olmak için yapılan süluk hususunda İmam Gazalî'nin *Minhâcü'l-'âbidîn* adlı kitabının büyük ve önemli bir eser olduğunu ifade etmiştir. Bu eseri kısaltarak *İhyâu ulûmi'd-dîn*, *İzâhu esrâri'l-mukarrebîn*, *Avârifü'l-me'arif*, İbn Haldun *Mukaddimesi* ve başka eserlerden ilaveler yapmak suretiyle yeni bir eser meydana getirmek istediğini belirtmiştir.

Müellif, bu eserine asıl kabul ettiği *Minhâcü'l-'âbidîn* kitabında olduğu gibi kendi telifini de yedi akabe olacak şekilde düzenlemiş, bir mukaddime ve bir hatime eklemiştir. Mukaddime, salik-mürid için gerekli olan hususlar, saliklerin tabakaları ve mertebeleri hakkındadır. Akabeler ise sırasıyla; birincisi İlim akabesi, ikincisi tövbe akabesi, üçüncüsü tarik akabesi, dördüncüsü avarız akabesi, beşincisi bevâ'is akabesi, altıncısı kavâdih akabesi, yedincisi hamd ve şükür akabesidir.

Hatime üç maksattan oluşmaktadır. Birinci maksat; Sâdât-ı Aleviyye'nin tarikatının mahiyeti, aslı ve temelleri hakkında; ikinci maksat; mahlûkatın sınıfları hakkında; üçüncü maksat ise tasavvuf, sufilerin kısımları, türleri, halleri, makamları ve buna bağlı konular hakkındadır.

Eser h. 1280 yılının zilhicce ayı sonlarına doğru tamamlanmış olup yüz otuz iki sayfadan oluşmaktadır. Matbaatü'l-Âdâb ve'l-Müeyyed tarafından h. 1316'da Mısır'da basılmıştır. Kapak sayfasında "kim tasavvuf yolunu takip etmek isterse bu kitaptaki bilgilerle amel etsin. Çünkü bu kitap, tasavvufun esası ve şeyhi olmayanın şeyhidir" ibaresi bulunmaktadır. Eserin sonunda ilk müstensihî Mescid-i Harâm müderrislerinden Allame Şeyh Mustafa Afifi'nin nesir ve nazımdan oluşan bir takrizi bulunmaktadır. Kitabın baskıdan önceki halini el yazısı ile yazan ancak adı bilinmeyen bir zatın takrizi de eserin sonuna eklenmiştir.

Millet Kütüphanesi Ali Emiri koleksiyonu 1099-1100 ve Süleymaniye Kütüphanesi Abdülğani Ağa Koleksiyonu 0171, Bağdatlı Vehbi koleksiyonu 2011 numarada eserin nüshaları bulunmaktadır.⁹⁸

2.2. Hülelü'l-ihsân li'tezyini'l-insân

Hülelü'l-ihsân li'tezyini'l-insan adını verdiği bu eseri, Mâverdi'nin *Edebü'd-dîn ve'd-dünyâ* adlı eserini kısaltarak ve başka kitaplardan yararlanarak hazırlamıştır. Eser, bir giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş kısmında içeriği özetlenmiş olup insanın arzuladığı şeyler içerisinde faydaları ve sonuçları bakımından en değerli olan, önemle üzerinde durulması gereken hususlar, din ve dünya işlerini düzene koymaya ve onlara istikamet kazandırmaya yönelik olanlar incelenmiştir. Birinci bölüm, aklın fazileti ve hevanın yerilmesi; ikinci bölüm, ilmin âdâb ve faziletleri, cehalet ve cahillerin yerilmesi; üçüncü bölüm, dinin âdâbı; dördüncü bölüm, dünya âdâbı; beşinci bölüm, nefsin âdâbı; altıncı bölüm, meşveret âdâbı; yedinci bölüm, mürüvvet âdâbı hakkındadır.

Birinci bölüm; aklın fazileti ve hevanın yerilmesi hakkındadır. Dinin aslı ve dünyanın ayakta kalmasını sağlayan direği olan akıl, bütün faziletlerin temeli ve edebin kaynağı kabul edilmiştir. İşlerin hakikati, iyi ve kötünün ayırt edilmesi, akıl vasıtasıyladır. Akıl ğarîzî ve müktesep olmak üzere ikiye ayrılır. Hakiki akıl ğarîzî olandır ve bir sınırı vardır. İnsan bu akla göre dini emir ve yasaklara muhatap olur, diğer canlılardan onu farklı kılan işte bu akıldır.

Aklın hakikati ve insan bedenindeki yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimine göre ise akıl, malumatın hakikatlerini birbirinden ayıran latif bir cevherdir. Bu görüşte olanlar, aklın insandaki yeri hususunda da gruplara ayrılmışlardır. Bir gruba göre aklın yeri beyindir. Diğer bir gruba göre aklın yeri, hayat ve hislerin kaynağı olan kalptir. Müellif, aklın cevher olduğunu iddia eden bu görüşü, gerekçelerini zikrederek reddetmiştir.

⁹⁸ İsmail Paşa el-Bağdadî, *Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l kütubi ve'l-fünûn*, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, C.I, Beyrut: s.81.; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifn*. C.I, Müessetü't-târîhi'l-Arabî, s.153. Yusuf İlyan Serkis, *Mu'cemü'l-matbûati'l-Arabîyye ve'l-muarrebe*, C.II, Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, s. 1421.; Fehmi Edhem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabe Kataloğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951, s.213.

Akıl hakkındaki bir diğere görüş ise, eşyanın hakikat ve manasını idrak edendir. Bu görüş de bir gerekçe ile reddedilmiştir. Kalam âlimlerinin bir kısmı ise akılı “zarurî bilgilerin toplamıdır ve bunun da sınırı yoktur” demişlerdir. Ancak müellif bu görüşü de yeterli görmemiştir. Aklın mahiyeti hakkındaki bir diğere görüş ise “idraki zaruri olan şeylerin bilinmesidir”. Müellife göre akıl hakkındaki doğru tanım budur. Bu tanımın doğruluğunu kanıtlar nitelikte bilgiler aktarılmıştır. Felsefecilere göre aklın başlangıcı anlamadaki hızı olup, sonu ise vehmin isabetli olmasıdır.

Bu tanımlamalardan sonra akıl hakkında sahabe-i kiram ve bazı filozofların sözleri ile aklın fazileti hakkındaki şiirlerden oluşan detaylı açıklamalar yer almıştır. Akıl konusunun işlendiği bölümde cehaletin kötülüğü ve zararları anlatılmıştır.

Bu bölümün sonunda heva ile ilgili müstakil bir kısım yer almaktadır. Heva, hayırlı işlere engel olup akla zıttır. Çünkü kötü huylara, çirkin davranışlara, mürüvvet perdesinin yırtılmasına ve kötü yolların açılmasına sebep olmaktadır. Hevanın yerilmesi ile ilgili ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, hikmetli sözler ve şiirler nakledilmiştir.

İkinci bölüm; ilim ve âdâbı hakkında olup üç kısımdan oluşmaktadır. Bölümün başında ilmin her türlüşünün değerli olduğu ancak bütün ilimleri öğrenmenin mümkün olmadığı vurgulanmıştır. İlmin ve âlimin faziletini ele alan ayet, hadis, hikmetli sözler ve şiirlerle konu kapsamlı bir şekilde izah edilmiştir. Bu fazileti inkâr edip ilmin ve âlimin hakkını teslim etmeyenlerin sadece cahiller olduğu vurgulanmıştır. İlim talebesinde bulunması gereken şartlar da sıralanmıştır.

Birinci kısımda, ilmin âdâbı ile ilgili bilgiler ele alınmıştır. İlk başta ilim talebesinin üstadına karşı nefsinin kırmasının gerekliliğine, mütevazı ve tatlı dilli olmasının önemine vurgu yapılmış olup bu hususlara dair geniş açıklamalar yapılmıştır. İkinci kısımda âlimlerin sahip olması gereken ahlak ve âdâb, uzak durmaları gereken tavır ve davranışlar izah edilmiştir. Üçüncü kısım, ilimlerin elde edilmesinin nasıl olacağı, buna nereden başlanılacağı ve takip edilecek yöntemler anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm; dinin âdâbı hakkındadır. Bölüme dinin varlık sebep ve hikmetlerini ele alan kapsamlı bir giriş yapılmıştır. Mükelleflerin inanç, emir ve yasaklarla muhatap oldukları vurgulanmıştır. Bu üç kavramın içerikleri ve hikmetleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm; dünya âdâbı hakkındadır. Allah'ın mükemmel hikmeti ve sonsuz kudreti, dünyayı sorumluluk ve amel yeri, ahireti de karar kılınacak ve amellerin karşılığının alınacağı yer olarak var etmiştir. Dünya hayatı ahiret için hazırlık yapma ve azık toplama yeridir. Fani bir yer olması hasebiyle nefsin dünyaya meyletmemesi ve ihtiyaç nispetinde ona değer vermesi gerekmektedir. Dünya hayatının tanzimi için gerekli şartlar tafsilatıyla ele alınmıştır.

Bu bölüm içerisinde ayrıca dört kısım bulunmaktadır. Birincisi, insan halini ıslah için gerekli hususlardan oluşmaktadır. İkincisi, arkadaşlar ve arkadaşlık hakkındadır. Üçüncüsü, ülfetin sağlanmasında önemli bir husus olan iyilik konusunu ele almaktadır. Dördüncüsü, hayatın devamı için gerekli maddi hususlarla ilgilidir.

Beşinci bölüm; Nefsin âdâbı hakkındadır. Nefis pek çok huy ve ahlaka sahiptir ancak ne kadar iyi olsa da tedib ve tehzibe ihtiyaç duymaktadır. Bu girişten sonra tedib ve tehzibin nasıl olacağına dair tafsilat verilmiştir. Alt başlıklar da ise şu konular işlenmiştir: Birincisi, kibir ve kendini beğenmekten uzak durmak; ikincisi, iyi ahlâk; üçüncüsü, hayır ve şerrin alametleri; dördüncüsü, yumuşak huyluluk ve öfkeli olmak; beşincisi, doğruluk ve yalan; altıncısı, kıskançlık ve başkaları ile yarış halinde olmak; yedincisi, susmak; sekizincisi, sabır ve kaygılı olma hali; dokuzuncusu, mizah ve gülme; onuncusu, uğursuzluk ve fal hakkındadır.

Altıncı bölüm; meşveret hakkındadır. Akıl sahibi herkesin bir işe karar vermeden önce muhakkak birine danışması gerektiği dile getirilmiştir. Allah'ın peygamber efendimize meşveret etmesini emrettiği ayet ve bu hususta rivayet edilen hadislerin aktarılması ile konunun ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Bölümün sonuna sır saklama ile ilgili bir kısım eklenmiştir.

Yedinci bölüm, mürüvvet hakkındadır. Mürüvvet, en iyi hallere riayet ederek herhangi bir kötülüğün meydana gelmesine fırsat vermemek olarak tanımlanmıştır. Mürüvvet kerim ve faziletli insan olmanın göstergesi olarak kabul edilmiştir. Mürüvvet sahibi bir insan olmanın gerekleri tafsilatıyla izah edilmiştir.

Bu eser, müellifin en hacimli eseri olup yüz doksan dokuz sayfadan oluşmaktadır. Eser 15 Cemaziyelahir 1274'de tamamlanmıştır. Şeyh Ali el-Muhallilâtî'nin tashihi, Ahmed b. el-Hâc İsmail el-Fahmâvî'nin hattıyla yazılmıştır. Müellif tarafından basım

masrafları karşılanarak 12 Şaban 1274'te basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 1794 numarada bir nüshası bulunmaktadır. ⁹⁹

2.3. Uddetü'l-Ümerâi ve'l-Hükkâm Li-Ihâneti'l-Kefereti ve 'abedeti'l-Esnâm

Müslüman devlet adamlarının kâfir ve putperestlere karşı nasıl davranmaları gerektiğine dair yazılmış bir eserdir. Müellif, bu konu ile alakalı yazılmış birkaç risaleyi olduğu gibi kitabına almıştır. Zamanla ilaveler yapılarak meydana getirilmiş bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Eserin giriş kısmında Fadl b. Alevî hakkında "kutbu'z-zaman" gibi ifadeler ile eserin önemini vurgulayan bir önsöz bulunmaktadır.

Giriş kısmı, Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Haddâd'ın *ed-da 'vetü't-tâmme ve't-tezkiretü'l-âmm*e adlı eserinden alınmıştır. Bu mukaddime Allah'ın dinine ve yoluna davet ve bu davetin fazileti ve gerekliliği gibi konular hakkındadır. Allah, enbiya ve resullere davet vazifesini yüklemiş ve onlara bu davet hakkında tavsiye ve teşvikte bulunmuştur. Onlardan sonra müminlerin içinden âlim, evliya ve salih kimseler bu davet vazifesini üstlenmişlerdir. İlim öğrenme, öğretme, ilmi yayma, vaaz ve irşad hatta cihadın fazileti hakkında gelmiş dini emirler aslında Allah'a davetin kapsamına dâhildir.

Peygamberlerin varisleri olan âlimler her dönemde bu davetin mesuliyet bilinci içerisinde olmuşlar ve nesillere aktarmak için gereken özen ve gayreti göstermişlerdir. Asırlar boyunca devam edegelen bu geleneğin tarihi seyri ve âlimlerin bu konudaki önemli görüşlerine yer verilmiştir. Âlimlerin düştüğü bazı yanlışlara ve karşılaştıkları engellere dikkat çekilmiş, şeytanın onlara kurduğu tuzak ve telbisler anlatılmıştır.

Bu mukaddimedden sonra emir ve vezirlere hitaben yazılan bölüme geçilmiştir. Öncelikle sultanın ehemmiyeti ve tebaanın sultanla olan ilişkilerinin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Adaletin tesisi, toplum içerisindeki önemi ve yokluğunda meydana gelen olumsuzluklar hakkında bir bölüm oluşturulmuştur. Şeriatla hükmetmenin terkinden doğan maddi ve manevi problemler anlatılmıştır. Savaşta düşmana karşı sebat

⁹⁹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*. C.I, s.820; Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Kataloğu*, s. 213.; Bâ Zîb, *İshâmât*, s.203.

etmenin önemi ve cesaret gereği alınması gereken tedbirler sıralanmıştır. Savaşın bir hile olduğuna temas edilmiş, bu konuda hikmetli sözler nakledilmiştir.

Müellifin Seyyid Abdullah b. Abdülbârî el-Ehdel'e (ö. 1272) mümin ve kâfirlerin ilişkilerine dair sorduğu sekiz sorunun cevabı niteliğinde olan *es-Seyfû'l-Bettâr 'ala men yüvâli'l-küffâr ve yettehizühüm min-dûni'l-lâhi ensâr* adlı risalenin tamamını eserine aktarmıştır. Ayrıca bu eserin sonunda Seyyid Abdurrahman b. Süleyman b. Yahya el-Ehdel (ö.1250)'in Hicaz taraflarında bazı kabilelerin İslam dini ile bağdaşmayan gelenekleri hakkında vermiş olduğu fetvalara da yer verilmiştir.

Bundan sonraki bölümde müellifi bilinmeyen *Tenbîhü'l-ğafilin* adlı bir risaleye yer verilmiştir.¹⁰⁰ Bu risale Müslümanların izzetlerine sahip çıkmaları ve kâfirleri dost edinmemeleri tavsiyesiyle başlamaktadır. Cihadın fazileti ve gerekliliği detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu kısa risaleden sonra *ed-dürrü'l-manzûm li'zevi'l-ukûli ve'l-fühûm* adlı başka bir eser kitaba aktarılmıştır. Yazarının kim olduğu belirtilmemiştir. Yönetimde başarıya ulaşmış bir kralın uyguladığı devlet sistemi hakkındadır. Bu kralın hangi usullerle devlet adamları atadığı, görev ve sorumluklarının neler olduğu ele alınmıştır.

Kitaba aktarılan başka bir risale ise *Tenbîhü'l-Mülûk min mekri's-su'lûk* adlı bir eserdir. Zalim ve azgın kâfirlerin Müslüman beldeleri ele geçirmek için yaptıkları hileleri, Müslümanların arasına soktukları fitneler hakkındadır. Kâfirlerin bu faaliyetleri Câvâ adasını özelinde incelenmiş, ticaret bahanesiyle geldikleri bu bölgeyi nasıl ele geçirdikleri anlatılmıştır. Örnek teşkil etmesi bakımından Yahudilerin Çin'i ele geçirmesi başlığı altında bir hikâyeye aktarılmıştır. Bir başka örnekte ise Hristiyan Kralları, topraklarından çıkarmak için Farisilerin düzenledikleri hile adında bir bölüme yer verilmiştir.

Bu kısımdan sonra mukaddimede adı geçen, *ed-da'vetü't-tâmme ve't-tezkiretü'l-âmmе* kitabından âlimler ve emirler hakkında olan bölümlerin özeti esere nakledilmiştir.

¹⁰⁰ *Mecmu'u selâsi resâil ilmiyye*'de kitabı hazırlayan Enver Abdullah Sâlim bâ Ömer Fadl b. Alevînin ilmi üç risalesi adındaki kitabı hazırlarken faydalandığı *Uddetü'l-Ümera* nüshasına göre eser burada son bulmaktadır. Bu çalışmada esas alınan Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 2010 numaralı nüshaya göre ise daha pek çok konu ve risaleler ihtiva etmektedir. Bu durum iki ihtimal akla getirmektedir. Birincisi kitap iki kez telif edilmiştir ve bu iki nüsha farklı teliflerdir. İkinci ve kuvvetli ihtimal Enver Abdullahın kullandığı nüsha kitabın tamamlanmamış halidir. Enver Abdullah dipnotta *Tanbîhü'l-ğafilin* adlı bu eser için orta Asya Müslümanlarının Mekke de bulunan İslam âlimlerine sordukları soruların cevaplandığı ve risalenin telifinde Fadl b. Alevî'nin de katkı verdiği bir eser olma ihtimali vardır demiştir.

Eserin burada son bulduğuna dair bir ferağ kaydı bulunmaktadır. Bu kayda göre eser h.1273'te Mısır Kahire'de tamamlandığı yazılmış olsa da bundan sonra *el-kavlü'l-muhtâr fi'l-men'i 'an tahyîri'l-küffar* adlı, müellifi meçhul bir risale ilave edilmiştir. Bu risâle de Müslümanların kâfirlerle olan münasebetleri hakkındadır.

Bu eser yüz altmışaltı sayfadan ibarettir. Şeyh Ali el-Muhallilâtî tarafından tashih edilen eser Seyyid Abdullah b. Abdurrahman'ın desteğiyle Hicr Matbaasında h. 1273 senesi Şaban ayı ortalarında Mısır'da basılmıştır. Müellifin vird-i latifi kitabın sonuna eklenmiştir. Her sayfanın üst tarafında “Allah'ın düşmanları ile savaşın ki cennet, kılıçların gölgesi altındadır” ibaresi yer alırken sayfaların alt bölümünde “Allah'ım Âl-i Osman'ı muzaffer eyle, onları doğrulara muvaffak kıl” duası yer almaktadır.¹⁰¹

2.4. Bevârikü'l-fetâne li-takviyeti'l-bitâne

Sözlükte kişinin sırdaşı, iç hallerine vâkıf ve kendisine danışılan kişi anlamına gelen Bitâne¹⁰² kelimesinin özellikle kullanıldığı düşünülebilir. Eserin telif sebebi belirtmemiş olsa da, dönemin İslam coğrafyasına hâkim olan siyasi istikrarsızlığın, yaşanan olumsuzluk ve düşmanlıkların sebep ve çarelerini anlatmak, böylece dönemin Müslüman idarecilerine nasihat verme düşüncesiyle kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle kitabın içeriği de özetle şöyle şekillenmiştir:

Dostluk (müvâlât) ve düşmanlık (mü'âdât), muvafakat ve muhalefet diye adlandırılan davranışlar, kalpte gizli bulunan sevgi ve nefret sıfatlarının dışarıya sızmasıdır. Seven veya nefret eden kimselerin sergiledikleri yakınlaşma ve uzaklaşma bu iki sıfattan birinin baskın olmasından meydana gelmektedir. Bu cümlelerle esere genel bir giriş yaptıktan sonra kimlerle dostluk yapılması, kimlerden uzak durulması gerektiğini anlatmıştır.

Öne sürdüğü düşünce ve yaptığı tavsiyeleri Ayet-i Kerime, Hadis-i Kudsi, Hadis-i Şerif, Sahabe sözleri, pek çok beyit ve mensubu olduğu tarikat büyüklerinin sözlerinden delillerle desteklemiştir. Dostluk ve düşmanlık kavramlarını daha sonra özelleştirerek

¹⁰¹ Serkis, *Mu'cemü'l-matbûati'l-Arabiyye*, s. 1421, Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s. 214; Zirikli, *el-A'lâm*, s.150.; Bâ Zîb, *İshâmât*, s.204.

¹⁰² Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. I, Beyrut: Müessesetü'l-'Alamî, 2005, s.312.

kişiyeye göre insanların konum ve tavırlarının farklılıklarını, meydana gelebilecek ihtimallerin neler olduğu ve buna karşılık nasıl davranılması gerektiğini belirtmiştir.

İnsanların birbirleri ile olan münasebetlerini taksime tabi tutmuş, örnekleri ile açıklamış, dostluğun şartları ve hukukları, hangi dostluğun iyi ve devam ettirilebilir veya kötü ve devam ettirilemez olduğunu anlatmıştır.

Müellif bireyleri birbirine bağlayıp toplum oluşturmalarını sağlayan bağların (asabiyyet) sebeplerini önemine göre sıralamıştır. Bu bağların en önemlisi olan Hak dinin geliş sebep ve hikmetlerini serdetmiştir. Âdil Sultanın bu bağlamda önemine, hak dinin emir ve yasaklarının uygulanmasındaki rolüne dikkat çekmiştir.

Mükemmel bireyin akıl, ilim, güzel ahlak, cesaret ve dindarlığı bir arada bulunduran kimse olduğunu, dindarlığın eksik olduğu durumlarda meydana gelecek olumsuzlukları sıralamıştır.

Hak dinin mensupları, dinlerine uygun bir şekilde hayat sürmelerinin onlara sağlayacağı faydaları, düşmanlarının çokluğu ve güçlü olmalarının onları korkutmayacağını, Allah'ın yardımının onlarla birlikte olacağını, böylece Müslümanların üzerine Ruh Sultanının hükmedeceğini ifade etmiştir.

Müellif son olarak Allah'a seyr edenlerin, makamları bakımından üç mertebeye incelenebileceğini, bunların da; müminler, âlimler ve ârifler olduğunu kaydetmiştir. Hatimede insanlarla nasıl iyi geçinilebileceğini anlatmış, yağcılık ve nifakla aralarındaki farkları açıklayarak eserine son vermiştir.

Eserin ikinci baskısının sonunda müellifin, insanın yaratılış hikmetini ele aldığı kısa bir makalesine yer verilmiştir. Birinci baskının 1285'te yapılmış olduğuna dair bir not varsa da ikinci baskının tarihi belirtilmemiştir. Kapak sayfasında Ahmed b. Muhammed el-Hadrâvî el-Mekkî eş-Şâfîî adında bir zatın sekiz beyitlik bir takrizi bulunmaktadır. Eser on bir varaktan oluşmaktadır.

Birkaç eserinde görüldüğü gibi bu eserin de sayfalarının üst ve altında birer satır yazı bulunmaktadır. Üstte; “Yâ Münevvere'l-envâr nevvir ruhenâ bi-nûrik” (Ey nurları nurlandıran! Ruhlarımızı nurunla nurlandır) altta; “Yâ Mürakkiye'l-ervâh rakkî ruhenâ fi-ridâk” (Ey ruhları yükselten! Ruhlarımızı rızan içinde yükselt)

Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı koleksiyonu 4228 ile Abdulgani Ağa koleksiyonu 185 numarada nüshaları bulunmaktadır. Enver b. Abdullah Sâlim Bâ Ömer tahkikiyle 2018 yılında müellife ait başka risalelerle birlikte Kuveyt'te bulunan Dârü'd-diyâ tarafından tekrar yayımlanmıştır.¹⁰³

2.5. ed-Dürrü's-semîyn li'l-'âkılı'z-zekiyyi'l-fatîn

Eserin başında kimin tarafından yazıldığı belirtilmemiş olan bir tembih mevcuttur. Tembihte öncelikle önemli olaylar, kapsamlı ve faydalı bilgiler kazanabilmek için bu esere ulaşan herkesin başından sonuna kadar okunması tavsiye edilmiştir. Bu risaleyi görünce istinsah etmek ve eserin müellifi hakkında bilgi vermek istediğini ifade etmiştir. Müellifi devletli es-Seyyid eş-Şerîf el-Habîb Fadl Paşa b. Alevî b. Muhammed b. Sehl el-Alevî el-Hüseynî Emîrû Zafâr olarak takdim ettikten sonra ona uzun ömür duasında bulunmuştur. Bu duadan anlaşıldığı üzere eser, Fadl b. Alevî hayatta iken istinsah edilmiştir. Müstensih kendisini ehl-i beyt sevenlerinden biri olarak takdim ettikten sonra müellifin on üç yönden haysiyet ve şeref ehli olduğunu ifade etmiştir.

Bu özelliklerin ilki peygamber efendimize dayanan temiz bir nesle sahip olmasıdır. İkincisi ilim ehli olmasıdır. Üçüncüsü iffetle salihlerden olmasıdır. Dördüncüsü güzel ahlaklı bir emir olmasıdır. Beşincisi dedesi peygamber efendimizin halifesi Osmanlı sultanı tarafından verilen vezirliktir. Altıncısı akılla birlikte yürekliliğidir. Yedincisi yüce himmeti ile birlikte siyasi şahsiyeti. Sekizincisi bir toplumun büyüğü olmasıdır. Dokuzuncusu ata ve dedelerinin salih kimseler olması. Onuncusu kerem ve cömertliğidir. On birincisi memleketinde saygın biri olmasıdır. On ikincisi kendi bölgesinde saygın olması. On üçüncüsü başka bölgelerde de saygın biri olmasıdır.

Müellifin kendi mukaddimesi ricalullâhın alametleri ile başlamaktadır. Birinci alamet onların Allah'tan başka kimseden korkmamaları, ikincisi dünya sevgisini kalplerinden çıkarmış olmaları, üçüncüsü salih amel işlemleri, dördüncüsü peygamberlerin uğruna can ve bedenlerini harcadıkları davalarına itina etmeleridir.

¹⁰³ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, s.820, Abdüsettar el-Hindî. *Feyzü'l-meliki'l-vehhâbi'l-müte'âlî bi-enbâi evâilî'l-karni's-sâlis aşera ve't-tevâlî*, C. II, Mekke: Mektebetü'l-esedî, s.1272, Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s. 213.; Bâ Zib, *İshâmât*, s.202.

Ricalullah akıl, ilim, amel ve himmet vasıflarına sahip kimselerdendirler. Dünya ve ahiret işlerinin düzen içerisinde işlemesi için kendisine danışılacak ve idareciliğe atanacak kimselerde şu yedi özelliğin tam olması gerekmektedir: Akıl, ilim, dindarlık, güzel ahlak, himmet, cesaret ve sağlam bir inanca sahip olmalarıdır. Bu özellikler kimde eksik ve tam anlamıyla olgunlaşmamışsa bu hususta kâmil bir şahısla birlikte bulunarak kemâle ereceği umulmaktadır.

Akidenin sağlam olmamasının göstergesi Allah'ın farz kıldığı vazifeleri terk etmek ve haram kıldıklarından sakınmamaktır. Bu en tehlikeli felaket olarak değerlendirilmiştir. Zira bu durumun dört kötü neticesi bulunmaktadır. Yalan, hıyanet, şehvetlere düşkünlük ve dünya malına karşı hırslı olmak. Bundan sonra adı geçen iyi özellikler ve bu özelliklerin olumlu neticeleri ile yoklukları durumunda meydana gelecek olumsuzluklar aktarılmıştır.

Mukaddimenin sonunda dünya ve ahiret kazancının ana merkezinin ruh olduğu ifade edilmiştir. Terakkiye istidadı olduğu hâlde, insanın ruhun yaratılış gayesine uygun davranmayarak peygamberlere ittiba etmenin ruhi hazlarından mahrum kalması ve bütün gayretini hayvanlar gibi zahiri şehvetlerle sınırlaması eleştirilmiştir.

Risalenin kendisine “tarîkatü’r-rüsûm, evza‘, evrâd ve ittiba”nın neler olduğu hakkında yöneltilen bir sorunun cevabı olmak üzere kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Tarîkatü’r-rüsûm, mensupları tarafından dış görünüm ve şekilsel olarak falanca şeyhe bağlı olduklarını gösteren bir takım alametler edinenlerin yoluna denilmektedir. Tarîkatü’l-evza‘ ise falanca şeyhe bağlı olduğunu insanlara kanıtlamak için mensuplarının bazı tavır ve davranışları alamet edinenlerin yoludur. Tarîkatü’-evrâd, mensuplarının bir şeyhe bağlı olduklarını kanıtlamak için bazı şeyhlerin virdlerini sürekli okuyanların yoludur. Tarîkatü’l-ittiba‘ da ise rüsûm, evza‘ ve belli virdler yoktur. Bu tarikat şer‘an, zahiren ve bâtinen yerilmiş olan her şeyden uzak durmak, mürüvvetle birlikte övülmüş özelliklere bürünmektir. Mücahede genelde manevi keşiflerin açılması demektir.

Bu tarikat peygamber efendimiz, sahabe-i kiram, evliyalar, ârifler ve onlara tabi olanların yolu olup ıstılahta sufi bunlara denir. Onların yolundan giden, hidayet ve yaşam tarzlarına tabi olmak isteyenlere, sevenlerine ve onların icazet silsilesini alanlara öncelikle Allah'ın farzlarını öğretirler. İkinci olarak dili, gözü, kulağı, avretlerini, karın

ve kalplerini muhafaza etmeyi öğretirler. Böylece amelleri boşa gitmez ve bütün evliya, âlim ve salihlere sevgi beslerler. Bunlar kitaplarda yazılan dua ve virdleri hiçbir taassuba düşmeden kullanırlar. İşte bu Alevî Hadramî seyyidlerin ve onlar gibi olanların usulü ve yolu budur. Bunlar hem dünya hem ahiretin imarına yaraşan kimselerdir. Müellif, kendisine göre doğru olan tarikatın çerçevesini belirledikten sonra bu yolun faziletlerini detaylı bir şekilde aktarmış, bir anlamda diğer yolların yeterli olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Bu bölümün sonlarında, okuyucuya doğru yolu öğrenmek istediği takdirde Gazali'nin *İhya* kitabı ile kendi kitabı olan *İzâhü'l-esrâri'l-ulviyye ve minhâcü's-sâdeti'l-Aleviyye* kitabını okumayı tavsiye etmiştir.

Müellif, bundan sonra Şeyh Bayram el-Hâmis et-Tunusî namında bir zatın ehli beyte dair telif ettiği risaleyi nakletmiştir. Bu risaleden sonra Osmanlıların ehli beyte özellikle de Alevî seyyidlere tanımış oldukları imtiyazlar ve bu aileye gösterdikleri önemi ele almıştır. Bu bölümün ardından Alevî seyyid ailesinin tarih içerisindeki serüvenini özetle anlatmıştır. H. 1312 yılı itibarıyla aile sicil kayıtlarına göre Alevî seyyid ailesinin Hadramut, Yemen, Hicaz, Hindistan, Câvâ, Sumatra, Doğu ve Batı Afrika'da olmak üzere yaklaşık on bin üç yüz kişi oldukları bilgisi verilmiştir. Bu aile nesebine bağlı kişilerin dikkat etmeleri gereken hususlar ve faziletler hakkında allame es-seyyid eş-şerif Cemelülleyl el-Alevî'nin bir nasihatnamesine yer verilmiştir. Risâle, Osmanlı ailesinin meziyetleri ile ilgili bazı açıklamalarla son bulmuştur.

Risale kırk altı sayfadan oluşmaktadır. Sayfa üst ve altında bir satır yazı yer almaktadır. Basım yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur. Süleymaniye Kütüphanesi Abdülğani Ağa koleksiyonunda 171 numaralı külliyatın 76-100 sayfaları arasında ve Millet Kütüphanesi Ali Emiri koleksiyonu 001101 numarada birer nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁴

2.6. el-Füyûzâtü'l-ilâhiyye ve'l-envârü'n-Nebeviyye

Bu eser ehli beytin meziyetleri, ehli beyt aileleri arasında en büyük olan ve Sâdât-ı Aleviyye adıyla şöhret bulmuş sülalenin hakkındadır. Esere göre, Aleviyye kelimesi bir ıstılah olarak ilk başta Hz. Ali'nin, Hz. Fâtıma'dan başka eşlerinden olan çocuklarına

¹⁰⁴ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, C. I, s.820.; Bâ Zîb, *İshâmât*, s.203.

verilen isim olarak bilinmiştir. Daha sonra bu isim Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in çocukları için kullanılmışsa da bir süre sonra unutulmuştur. Bundan sonra Aleviyye ismi, Seyyid Şerif Alevî b. Ubeydullah b. Ahmed el-Muhâcir'in soyundan gelenler için kullanılmış ve bu şekilde meşhûr olmuştur. Basra'dan Hadramut'a h. 317'de hicret eden bu ailenin soy silsilesi verildikten sonra faziletlerine değinilmiştir. Hükümrânlık, dünyevi riyaset ve silahlanmaktan uzak durduklarına, bunun yerine ilim, ibadet ve ticareti tercih ettiklerine vurgu yapılmıştır.

Aleviyye seyyidleri, geçerli delillerle kendilerinden olduğu sabit herkesi kayıt altına alma işine de itina göstermişlerdir. Seyyidler bu aileleri, nerede olursa olsun, hayatta veya ölmüş, tek tek ve tabakalar halinde, karışıklık meydana gelmeyecek şekilde boylara ayırarak tespit etmişlerdir. Farklı bölgelere hicret edenleri de delillerle birlikte sicillere kaydetmişlerdir. İtikatta Eşarî, amelde Şâfîî olduklarını ve sülûkta Kuran, Sünnet ve İcma' yolunu takip ettiklerini, baba ve ataların birbirlerine aktarması suretiyle, cedleri olan Hz. Peygamber'e ulaşan icazetlerinin hiç kesintiye uğramadığını beyan edilmiştir.

H. 1307 senesi itibarıyla yaklaşık sekiz bin üç yüz kişi oldukları ve Hadramut, Yemen, Hicaz, Hindistan, Câvâ, Doğu ve Batı Afrika ve Sumatra gibi yerlere dağıldıkları, bu bilginin de onlar tarafından kaydedilen sicillere dayanarak verildiği ifade edilmiştir. Şerif ve Seyyid kelimelerinin ehl-i beyt için kullanımı ve âlimlerin kimler hakkında bu isimlerin kullanılabileceğine dair farklı görüşleri aktarılmıştır. Hadramut ahalisinin ise Sâdât-ı Aleviyye'ye olan aşırı sevgilerinden dolayı Seyyid veya Şerif yerine "Habîb" tabirini tercih etmişlerdir. Hz. Peygamberin soyu hakkındaki tartışmalar ve fakihlerin bu konudaki görüşleri nakledilmiştir.

Peygamberin varisleri olan âlimlerin ona olan intisabı ve dolayısıyla kimlere varis denilebileceği konusu ile kimlerin ehl-i beytten sayılacağı mevzusu irdelenmiştir. Ehl-i beyt olduğunu iddia eden kimseye karşı nasıl tavır takınılması gerektiği, yalan yere böyle bir iddiada bulunmanın sakıncaları ve tehlikeleri de izah edilmiştir.

Hâtimedede, genel kabul görmüş bazı yanlış inanışlara değinilmiş ve son dönem tasavvufî fırkaların, evliya makamlarının yüceliğinin, onların kerametlerinin büyüklüğü ve çokluğuna bağlı olduğuna inanılması ve bunun yanına müridlerin şeyhlerine olan taassupları da eklenince şeriatın zahir ve batınına muhalif bazı kerametleri şeyhlerine nispet ettiklerini ve kitap yazmaları tenkit edilmiştir. Müellife göre istikamet üzere

olmayan şahıslardan meydana gelen tesir ve mugayyebât türünden olan hususlara dair haber vermeleri, onların veli olduğunun bir göstergesi sayılamaz. Tesir sahibi kimselerin sınıfları, hangilerinin doğru ve Hak'tan olduğuna yer verilmiştir.

Hatimenin sonlarında ise Osmanlı sultanlarının Sâdât-ı Aleviyye'ye gösterdikleri saygı ele alınmış, Sâdât-ı Aleviyye'den bazıları Mekke ve Medine'de ikamet etmek için saltanattan izin istedikleri vakit bu aileye özgü imtiyazlar tanıyan bir fermanın çıkarıldığı bilgisi verilmiştir. Bu fermana göre; neseplerinin önemine binaen evliliklerde denklik aranması, nikâh akdi, miras ve diğer hukuki muamelelerde hüküm kendilerine bırakılmıştır. Bu işleri yürütmek üzere içlerinden yetkilendirdikleri kişiye “Şeyhü's-Sâdeti'l-Aleviyye” adıyla da bir mansıp verilmiş ve Hadramut bölgesinde onlara tabi olmayı tercih eden başka kabileler onlara tâbi kılınmışlardır. Ayrıca sultan değıştikçe bu ferman da yenilenmiş ve başka imtiyazlar ilave edilmiştir. Eserin yazıldığı Sultan Abdulhamid Han döneminde de bu uygulamanın devam ettiği beyan edilmiştir.

Eserin son kısmı Osmanlı sultanlarının faziletleri, İslam dini ve Müslümanlara sundukları hizmetlerden övgüyle söz edilmiştir. Osmanlıların atalarının Arap olduğu hatta ehl-i beyte dayandığı *Tarihü'n-Nablûsi* kitabından detaylı bir şekilde aktarılmış, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *eş-Şeceretü'n-Nu'maniyye* adlı eseri üzerine, Salâhüddîn es-Safadî'nin yazdığı şerhteki görüşleri ile de bu iddia desteklenmiştir.

Eser, müellif hayatta iken kendi isteği üzerine Türkçeye tercüme edilmiş, h. 1311 de basılmıştır. Ferağ kaydında nüshanın Mustafa Sıdkî tarafından yazıldığı belirtilmiştir ancak tercümenin kimin tarafından yapıldığı anlaşılmamaktadır. Mütercim, kitabın girişine bir mukaddime yazmış, müellifin emrine uyararak kitabın son bölümünde yer alan Osmanlı sultanları ile ilgili faslı Türkçe tercümenin baş tarafına aldığını ifade etmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Abdulgani Ağa koleksiyonu 171 numaralı mecmuada 132-163 sayfaları arasında ve Hüdai Efendi 696'da nüshaları bulunmaktadır. Bu ikinci nüsha dijital ortama aktarılırken yanlış dizilmiştir.

Eser ayrıca Urducaya tercüme edilmiş “*ed-Dürretü'l-behiyye tercemetü'l-füyûdâti'l-ilâhiyye vel-envâri'n-Nebeviyye*” adıyla h.1310'da Bombay'da on üç varak olarak basılmıştır. Tercüme, her satırın altına Urduca yazılmak suretiyle yapılmıştır. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 3386, bir başka nüshası da Atatürk kitaplığı Osman Ergin kitapları 1107 numarada bulunmaktadır.

Enver b. Abdullah Sâlim bâ Ömer tahkikiyle müellifin, *Mizânü't-tabakât* ve *Bevârikü'l-fitâne* adlı iki eseriyle birlikte “*Mecmû'u-selâsi resâil fi's-sülûk*” adıyla Kuveyt'te Dârü'd-Diyâ tarafından 2017'de neşredilmiştir.¹⁰⁵

2.7. es-süllemü'l-‘âli li-idrâki'l-ğâlî

Nasihatlerden oluşan ve kısa bir risale olan bu eserin mukaddimesinde, ayet ve hadis-i şeriflerde yer alan müteşabih ve zahiren vakıya uygun görünmeyen konular hakkında nasıl bir tutum sergilenmesi gerektiği hakkında tavsiyeler yapılmıştır. Salih kulların dünyevi işlerini düzene koyarken ortaya koydukları davranışların garipsenmemesi, hayatın devam edebilmesi için bunun bir zorunluluk olarak görülmesi gerektiği anlatılmıştır. Evliya, enbiya ve salihler hakkında işitilen beşeri durumlardan ötürü kötü zanna düşme tehlikesinden emin olmak için bu düşüncenin önemine vurgu yapılmıştır. İnsanın fitratında bulunan istidada rağmen himmetini geçici lezzetlerle sınırlamasının ne kadar kötü ve üzüntü verici olduğu ifade edilmiştir.

Bu mukaddimededen sonra risalenin ana konusunu nasihatler oluşturmaktadır. Bu nasihatler sırasıyla şöyle özetlenebilir. Ümmetlere gönderilen peygamberlerin vazifesinin insanlara inanç ve ibadetleri öğretmek, böylece onları ruh derecesine çıkarmak ve bu yücelmeye yardımcı olsun diye dünya hayatlarını bir düzen içerisine koymaktır. Bu vazifeyi yerine getirirken, ahirete ilişkin konularda pek çok temsilden yararlanmıştır. Ancak bedeninin sahip olduğu sınırlı duyularla bu temsilleri tam anlamıyla idrak etmek mümkün değildir. Yalnızca basireti açılmış ve ruh derecesine ulaşmış kişiler yüce ruhî duyuları ile bunları idrak edebilirler.

Çoğu kimsenin dini ilimlerde derinleşmek yerine akli ilimlerde derinleşmesini en büyük musibet olarak tanımlanmıştır. Çünkü bu durum kalplerine batılın kolaylıkla yol bulmasına sebep olmuştur. Böylece o kişi ahiret, ruh ve manevi konularla ilgili batıl sözler söyler hale gelmektedirler. Bu iddiaya kanıt mahiyetinde bazı örnekler ve bir hikâyeye yer verilmiştir.

Eser, on üç sayfadan ibaret bir risaledir. Seyyid Osman Nûrî hattıyla h. 1305'te yazılmıştır. Türkçeye tercüme edilerek Hacı Muharrem Efendi matbaasında basılmıştır.

¹⁰⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, s.820.; Bağdâdî, *Îzâhü'l-meknûn*, s. 217.; Bâ Zîb, *İshâmât*, s.205.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda 2174 ile Atatürk kitaplığı Osman Ergin koleksiyonu 1657 numarada kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. ¹⁰⁶

2.8. Mîzanü tabakâti ehli'l-haysiyyât ve tenbîhün li-ma'rifeti ricâli ehli'd-diyânât ve'l-mürûât

Eserin başında yazarı belirtilmemiş bir mukaddime bulunmaktadır. Burada eserin müellifi Aleviyye büyüklerinden biri (Fadl b. Alevî) olması münasebetiyle Hadramut bölgesinde bulunan Aleviyye seyyidleri hakkında kısaca bilgi vermiştir. Bu bilgilere göre Aleviyye seyyidleri halk tarafından sözleri dinlenen bir topluluk olmalarına rağmen hiçbir zaman yönetime talip olmamış, silah taşımamışlardır.

Yöneticilerin gücünü zayıflatmak şöyle dursun, huzur ve asayîşi temîn etmek adına onları desteklemişlerdir. Aleviyye seyyidlerinin ikamet ettikleri beldelerde bulunan yöneticiler tarafından kendilerine hürmetin bir göstergesi olarak idare ve tasarruf yetkisi verilmiştir. İkamet edip yetki sahibi oldukları bölgelere “Havta” denilmiş ve onlara bazı imtiyazlar verilmiştir. Aden sonlarından Zafar’a kadar olan bölgedeki kabilelerin önderliğini yapan Aleviyye seyyidlerine “Manâsıb” adı verilmektedir. Bu geleneğin eski zamanlardan beri süregelen bir durum olduğu ve bunun Peygamber efendimizin soyundan olmalarından kaynaklandığı kaydedilmiş ve ehl-i sünnet ve'l-cemâat mensubu Hadramut ahalisinin beş özelliği sıralanmıştır. Bu özellikleri; ehl-i beyti son derece sevmeleri, dindar, güvenilir, sözlerine sadık ve cesaretli olmalarıdır.

Haysiyet sahibi insanlar ve mutasavvıflara tâbi olmanın yolunu ele alan kısa bir risaleden ibarettir. Hz. Peygamberin fazilet ve şeref sahibi insanlara ikram etmesinden hareketle bu insanların kimler olduğu ve neye göre bunlardan sayılacakları ele alınmıştır. Haysiyet ehli insanlar şunlardır;

Yüce mertebelerine göre Allah'ın veli kulları olup bunlara saygı vaciptir. Din işlerini yoluna koymak ve dünya düzenini sağlamak için Allah'ın seçtiği idarecilerdir ki bunlara itaat farzdır. İyiliği emredip kötülükten sakındıran emirler, ilmi ile amel olan din âlimleri, iffet sahibi ve salih kullar, cemiyetin ileri gelenleri, sultanın katında yüksek mertebeye erişenler, yönetimle ilgisi olan veya bizzat idareciler, baba ve dedelerinin salih

¹⁰⁶ Bâ Zîb, *İshâmât*, s.204.

olmasından dolayı halk içinde itibar kazananlar, eli açık cömert kimseler ve halkın onların zenginliklerinden faydalanabildiği insanlardır.

Bu sınıfların hepsinde birini diğerinden ayıran özellikler mevcuttur. Kimi kendi yaşadığı bölgede, kimi daha geniş bir alanda, kimi daha sınırlı bir sahada etkili olup bir kısmının ise hiçbir etki ve nüfuzu yoktur. Kâmil insanın bu sınıfları bilmesi gerektiğine vurgu yapılmış, dünya düzeninin sağlanmasında bu durumun etkisi dile getirilmiş, dünya ve ahirette hayır kazanmanın yolları, idarecilik, insanlar katında değerli olmak, zenginlik, salih amel ve insanlar içinde güzel anılmak gibi konulara değinilmiştir.

Mutasavvıflara ittibâ etmenin yolu; zahiren, bâtinen ve şer‘an yerilmiş kabul edilen kötü huylardan arınıp güzel kabul edilen özelliklere mürüvvet ile bürünmek, manevi keşiflere yol açan mücahedelere sarılmaktır. Yoksa yamalı elbise giymek, fakr ehlinin dış görünüşlerine bürünmek değildir. Asıl itibarın kalbe ve onun amellerine olduğu ifade edilmiştir. Risalenin sonuna es-Seyyid Abdullah b. Hüseyin b. Tâhir b. Alevî'nin (ö.1272/1855) dünyanın halleri ve zikrin faziletine dair bir kasidesi eklenmiştir. Ayrıca Fadl b. Alevî'nin babası el-Habîb el-Ğavs Alevî b. Muhammed b. Sehl el-Alevî'nin dedeleri ile tevessül ettiği bir manzumeye de yer verilmiştir.

Risale yirmi sekiz sayfadan ibarettir ve her sayfada Türkçe çevirisi olacak şekilde basılmıştır. Sayfaların üst ve altında hikmetli bir söz yer almaktadır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 2186 ve Atatürk kitaplığı Osman Nuri Ergin koleksiyonu 1554 numarada nüshaları bulunmaktadır. Enver b. Abdullah Sâlim bâ Ömer tahkikiyle müellifin, *Mizânü't-tabakât ve Bevârikü'l-fitâne* adlı iki eseriyle birlikte “*Mecmû' u-selâsi resâil fi's-sülûk*” adıyla 2017 yılında Kuveyt'te Dârü'd-Diyâ tarafından neşredilmiştir.¹⁰⁷

2.9. Nübzetün mine't-tasavvuf

Tasavvufa dair olan bu kısa eser, giriş, hatime ve tetimme olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Dibace kısmında, bu risalenin Cenâb-ı Hakk'a yakınlık kazanmak, saadete kavuşmak için sürekli bu yolda çalışmakta olan talip ve saliklere hitaben yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Muhakkik mutasavvıfların büyük ölçüde

¹⁰⁷ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, s. 820.; Karatay, *İst. Üni. Ktp. Katalogu*, s. 214.; Bağdâdî, *İshâmât*, s.206.

kaybolduğu, dönem itibarıyla onların sadece izlerinin kaldığı ve onların yoluna karşı rağbetin azalmış olmasından duyulan üzüntü dile getirilmiştir.

Giriş bölümünde, ehlullâhın yolu olan tasavvufun hangi esaslar üzerine bina edildiğine, Kibrit-i Ahmer'e benzettiğı mürebbi şeyhin gerekliliğine ve taşınması gerektiğı özelliklere değinilmiştir.

Şeyhleri özelliklerine göre; eş-Şeyhü'l-Mürebbi, eş-Şeyhü'l-Veli, Şeyhü't-Ta'lim ve Şeyhü't-Telbîs olmak üzere dört kısma ayırmış, sonuncunun tehlike ve zararlarını nakiller yaparak açıklamıştır.

Hatimede Allah'a ulaştıran zikirlerin âdâbı hakkında bilgiler verilmiş, Aleviyye tarikatı büyüklerinden bu konu hakkında nakiller yapılmıştır. Zikir esnasında yapılan bazı uygulamalara ve bunlardan doğabilecek tehlikeli durumlara dikkat çekilmiş ve Aleviyye tarikatının bu husustaki titizlik ve fazileti zikredilerek başka tarikatlar arasında Aleviyye tarikatının temeyyüz ettiği noktalara temas edilmiştir.

Tetimmede öncelikle zikrin, cehrî, hafî ve kalbî olmak üzere üç kısma ayrıldığı belirtilmiştir. Sonrasında nefsin makamları da ele alınmış bu hususta sûfilerin kullandıkları farklı tasnif ve kavramlara yer verilmiştir. Nefsin her bir makamının manevi âlemlerden hangisine karşılık geldiğı ve o makamlarda bulunan nefsin hangi zikirle meşgul olmasının uygun olacağı hakkındaki görüşler aktarılmış, zikirlerin semeresi olan zâtî nurların elde edilebilmesinin beş rüknüne değinilmiştir.

Eserin kenarlarında müellife ait olduğu tahmin edilen haşiyeler mevcuttur. Muhtar İbrahim Abdülğaffar adında bir zat tarafından 1291 yılının Recep ayı başlarında el-Matba'atü'l-Âmire'de basılmıştır. Eser, Ebû'l-Ayneyn Ahmed Efendi'nin tedkiki ve Şeyh Abdülkerim b. Ahmed Bâhdalkî'nin katkılarıyla neşredilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda 2351 ve 2723 kayıt numaralı iki nüshası bulunmaktadır. Atatürk kitaplığı Nuri Ergin koleksiyonu 2485 numarada bu eserin Osmanlıcaya tercümesi bulunmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Serkis, *Mu'cem*, s. 1421.; Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s. 214, Bağdâdî, *İshâmât*, s.204.

2.10 Tenbîhü'l-'ukalâ li'sülûki's-sü'edâ

Şeref, kıymet, his ve mana bakımından mahlûkatın en şereflişinin yani fani bir varlık olan insanın, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak veya uymamak dolayısıyla ahirette saadet ve şekavete istidadı bulunmaktadır. Nebi ve resuller emir ve yasaklarla gönderilerek saadete vesile olacak amelleri öğretmişlerdir. Kişi ameline göre cezalandırılacaktır. Amellerin son bulması ölümdür. Dünyâ, cennet ve cehennemliklerin imtihan meydanıdır. Helak olacak olanlar aklını rehber edinenlerdir. Kurtuluşa erecekler ise Allaha itaat edenlerdir. Nefis, tabiatı gereği bir ayna gibi iyiyi ve kötüyü yansıtma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla insan mürebbi, öğretmen ve sevilen bir şahıstan etkilenmektedir.

Bu mukaddimeden sonra risalenin adından da anlaşıldığı gibi akıl sahibi insanlara yapılan uyarı ve nasihatlere yer verilmiştir. Öncelikle aklın, bütün faziletlerin temeli ve adabın kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Aklın önemi ve meziyetleri, düzenin onunla sağlanabileceği ve mükellefiyetin aklın tamam olmasına bağlı olduğu izah edilmiştir. Allah Resulü, sahabe-i kiram ve İslam âlimlerinin bu konudaki sözlerine yer verilmiştir. Medeni kimse, akılla birlikte şeriatin hükümlerine muhatap olup bunlardan güzel huy, kabul görmüş ahlak, onurlu şahsiyet, nezih bir nefis, ahde vefa, ileri görüşlülük, yüce ruhluluk, hayâ, güler yüzlülük, sır saklamak, geçimli olmak ve nefsin arzularına karşı sabır gösterebilen insandır. Bu noktadan hareketle aklın şeriatla birlikte toplumun arasındaki bağlara etkisi veya aksi hâlde doğabilecek olumsuz haller karşılaştırılmıştır. Risalenin sonunda insân, ulvi ve süfli olmak üzere iki âlemden mürekkep bir varlık olması yönüyle ele alınmıştır.

Kapak sayfasında risaleyi öven bir beyit, İmam Gazali'nin bir sözü ve Osmanlıca tercümesi mevcuttur. Risalenin ferağ kaydında h.1298 yılının Şaban ayı ortalarında Sultan Abdülhamid döneminde maarif ruhsatıyla Mahmud Beg matbaasında basıldığı bilgisi mevcuttur. Risale on sekiz sayfadan oluşmaktadır. Sayfanın üst ve altında yazılar bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Tekke koleksiyonunda 000678, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabi koleksiyonu 1104, 1105, 1106, 1107 numaralarında dört nüshası bulunmaktadır. Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin Koleksiyonu 1399'da ilk iki sayfası eksik bir nüsha bulunmaktadır.

Bu risale Dârü'l-Hilâfe müderrislerinden İlyas Veysî b. Ebu Bekir tarafından h. 1304 yılında, *Kâşifü'l-ğitâ 'an-tenbihi'l-'ukalâ li-sülûki's-sü'edâ* adını verdiği eseriyle çok detaylı bir şekilde şerh edilmiştir. Elli altı varak olan bu eser el yazması olup Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmed Kütüphanesi Mehmed Reşad Koleksiyonunda 000947 numarada bulunmaktadır.¹⁰⁹

2.11. et-tarîkatü'l-hanîfetü's-semhâ

Eser, Hüseyinî âl bâ Alevî seyyidlerinin tarikatı hakkında yazılmıştır. Müellifin ifadesiyle Alevîyye tarikatı “gavs ve halifelerinin bu tarikat hakkındaki ibarelerinin bir araya getirilmesi ile meydana gelmiş derleme” bir eserdir. Eserin girişinde tarikat yoluna ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesini sağlamlaştırıp, Sünnet-i seniyye ve şeriatın edeplerine riayet etmeden kâmil olunamayacağı vurgusu yapılmıştır. Sâlikin öncelikle takva sarılarak hevâdan uzak, doğru bir şekilde icmaya tâbi olması ve ihtilafı konulara ise ihtiyatla yaklaşarak ilim tahsil etmesi gereklidir. Bu yol Bâ Alevî sâdâtının örnek yolu olup babadan oğula yüzyıllardır takip ettikleri usuldür.

Aleviyye tarikatının önemli şahsiyetlerinden Abdullah b. Hüseyin b. Tahir bâ Alevî (ö. h. 1272)'nin tarikat hakkındaki sözlerinin, peygamber efendimizden kendi çağına kadar olan tarikat silsilesi tabakalarının, tarikatın adap, fazilet ve meziyetlerinin anlatıldığı, vird ve vasiyetinin yer aldığı risâlesi esere aktarılmış, akabinde “râtibü'l-ismi'l-Lâtif” virdi ile eser tamamlanmıştır.

Seyyid Mustafa en-Nazîf'in hattıyla yazılan eser kırk dokuz sayfa olup Sultan Abdülaziz Han'ın saltanatı döneminde h. 1285 yılında el-Hac Muhammed Salih b. Muhammed Sâdik el-Buhârî matbaasında basılmıştır. Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin koleksiyonu 1491 ile Bursa İnebey Kütüphanesi 5679'da birer nüshası bulunmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁹ Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s. 213.

¹¹⁰ Müstakil bir eser olduğu halde daha sonraları müellif tarafından üzerine yazılan *Haşiyetü't-tarikati's-semhâ* isimli eserle aynı olduğu zannedilmiş olacaktır ki kataloglarda ayrıca bu esere yer verilmemiştir.

2.12. Haşiyetü et-tarîkati's-semhâ

Bu eser, *et-tarîkatü 'l-hanîfetü 's-semhâ* adındaki risalenin çok ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış haşiyesidir. Asıl eserde geçen kavramlar, klasik tasavvuf eserleri başta olmak üzere pek çok kaynaktan nakiller yapılarak açıklanmıştır. Dua, zikir ve râtib'le birlikte okunan ayet-i kerimelerin kelime anlamları izah edilmiştir. Bunun yanında bu dua, zikir ve ayet-i kerimelerin fazileti, okunuş şekli ve tekrar edileceği sayı hakkında nakledilen hadis-i şerif ve tasavvuf büyüklerinin sözlerine de yer verilmiştir. Aslında yer alan dua ve zikirlerin zikredildiği hadis-i şerif kaynakları hakkında ayrıca bilgi verilmiştir. Tesbîh, tehlîl, salavât ve istiğfarın önemi ve faydaları hakkında önemli açıklamalar yapılmıştır. Aleviyye tarikatının önemli şahsiyetlerine ait vird ve râtibler hakkında geniş açıklamalar yer almıştır.

Özellikle Abdullah b. Alevî el-Haddâd'ın râtib'i ve Abdullah b. Ahmed bâ Sûdân tarafından yapılan şerhe genişçe yer verilmiştir. Tarikat mensuplarının okudukları “hizb”, “vird” ve “râtib” kavramlarının lugat ve ıstılah anlamları, Haddâd'ın bu râtibi tertiplemesinin sebebi ve faydaları aktarılmıştır.¹¹¹

Eserin sonunda Abdurrahman b. Abdullah bel-Fakîh'in *Fethü basâiri 'l-ihvân fi şerhi devâiri 'l-İslâm ve 'l-imân ve 'l-ihsân ve 'l-irfân* adlı eserinin hatimesi nakledilerek eser tamamlanmıştır.

Bu eser doksan sayfadan oluşmaktadır. Metin, sayfa kenarlarında yer almaktadır. Birinci baskısı 23 Ramazan 1284'de Şeyh Salih Muhammed bâ İsa'nın desteği ve Muhammed Şahin Efendi'nin tashihi ile kendi matbaasında müellif nüshasıyla mukabele edilerek basılmıştır. Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin Koleksiyonu 1638 numarada bir nüshası bulunmaktadır. İkinci baskısı Hâfız-ı kütüb lakabıyla bilinen Osman adında bir zatın hattıyla yazılarak Sultan Abdülhamid döneminde h. 1317 de ve Maarif Nezâreti'nin 181 numaralı ruhsatnamesiyle Kızıtaşı Caddesi'nde bulunan Kırmıllı Abdullah Efendinin matbaasında basılmıştır. Bu nüshanın Süleymaniye Kütüphanesi Elif Efendi Sütlüce dergâhı koleksiyonu 257, Abdülğani Ağa Koleksiyonu 178 ve Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin Koleksiyonu 1492 numarada nüshaları bulunmaktadır.¹¹²

¹¹¹ Fadl b. Alevî, *Haşiyetü 't-tarîkati 's-semhâ*, İstanbul: Kızıtaşı Matbaası, 1284, s.51-52.

¹¹² Bağdâdî, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, s.820.; Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s.213.; Bâ Zîb, *İshâmât*, s.203.

2.13. Râtübü'l-ismi'l-Latîf

Müellifin “ez-Zehabiyye” diye nitelendirdiği Aleviyye tarikatı büyüklerine ait evrâdı ve korunmak için okunan tahsînâtı topladığı eserdir. Aleviyye tarikatı mensupları, vird ve bazı duaların belirli bir usul ve sayıya dikkat edilerek tertipli bir şekilde okunmasına “râtib” ismini vermektedir. Kim bu râtibi düzenli bir şekilde, yüksek bir himmet ve hazır bir kalple sabah akşam veya cuma ve pazartesi geceleri okursa Allah onu korur, arzuları yerine gelir ve Allah’ın yardımına nail olur. Çünkü bu râtib, kınından çıkarılmış bir kılıç, korunaklı bir kale ve hedefini şaşırmayan bir ok gibidir. Bu kısa tariftten sonra aynı zamanda tarikatın da tarihi olan Alevî ailesinin Hadramut’a gelişi ve tarikatın meziyetleri kısaca ele alınmıştır.

Râtib’in okunuşu: Başta Fatiha ve İhlas sureleri üçer kez, Mu‘avvizeteyn ve Ayetü'l-Kürsî ve Esmâü'l-Hüsna okunur. Ardından, Yâ Latîf (66 veya 16 defa), Yâ Latîf Yâ Allah (66 veya 16 defa), Yâ Latîf Yâ Kerîm, Yâ Kerîm Yâ Allah, Yâ Kerîm Yâ Rahîm, Yâ Rahîm Yâ Allah, Yâ Rahîm Yâ Vedûd, Yâ Vedûd Yâ Allah, Yâ Vedûd Yâ Şefik, Yâ Şefik Yâ Allah, Yâ Şefik Yâ Vehhâb, Yâ Vehhâb Yâ Allah, İllallâh, Hû Allah, Lâ İlâhe illallah, Muhammedün Resûlüllâh zikirlerinden her biri altmış altı veya on altı kez okunur.

Bu zikrin akabinde dört ayrı niyetle Fatiha okunur. Birincisi: Hz. Peygamberin, enbiya, resüller, melâike-i mukarrebîn, dört halife, Hasan ve Hüseyin efendilerimiz ile Fâtımatü'z-Zehrâ, Hatîcetü'l-Kübrâ, peygamber efendimizin zevceleri, Ensar ve sahabe-i kiram, ehl-i beyt ve Hz. Peygamberin çocuklarının ruhlarına hediye edilir. Onlara cennet ve mağfiret dilenir, dünya ve ahirette onların bereketleri, sırları ve nurlarından istifade için dua edilir.

İkincisi: doğuda ve batıda bulunan bütün evliya, ülema, şüheda, salih insan ve cinlerin ruhlarına hediye edilir, onlara mağfiret için dua edilerek bereketleri, sırları, nurları ve ilimlerinden istifade niyaz edilir.

Üçüncüsü: Fadl bin Alevî'nin şeyhi, manevi mürebbisi ve babası olan el-Gavsü'r-Rabbânî ve's-seyfü'r-Rahmanî eş-Şerîfü'l-Haşimî Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ'd-Devîle el-Alevî'nin ruhuna hediye edilir. Ona Allah'tan mağfiret, merhamet ve cennet

dilenir. Dünya ve ahirette bereketleri, sırları, nurları ve ilimlerinden istifade için dua edilir.

Dördüncüsü: Babaların, ölmüşlerin ve küçük büyük Aleviyye sûfilerinin ruhlarına hediye edilir.

Fatihâlardan sonra eserde yer alan kapsamlı ve uzun bir dua, duadan sonra da seçilmiş ayet-i erimeler okunarak râtib sona ermiş olur.

Eserin râtibten sonraki bölümünde “Seyyid”, “Şerîf” ve “Habîb” tabirlerinin kimler için kullanıldığı, bu konuda İslam âlimlerinin görüşleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Sâliklerin mertebelerini açıklayan bir faide ile kitap sonlandırılmıştır.

Ferağ kaydında bu eserin h. 1301 senesinin Ramazan’ında İstanbul’da tamamlandığı bilgisi yer almaktadır. Eser doksan beş sayfadan ibarettir. Râtibin dışında eserde yer alan bilgiler Osmanlıcaya tercüme edilerek sayfaların kenarlarına yerleştirilmiştir. Maarif nezaretinin ruhsatı ve Seyyid Osman en-Nûrî’nin hattıyla yazılarak basılmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 4145 numarada bir nüshası mevcuttur.¹¹³

2.14. Esâsü’l-İslâm li’beyâni’l-ahkâm

İslam dininin üç ana rûknü olan İslam, iman ve ihsan konularını içeren bu eser beş bölüm, bir hatime ve bir tetimmeden oluşmaktadır. Bölümler; akide, ibadetler, nikâh, av ve kesilen hayvanlar, tasavvuf, hatime ve bâ Alevî seyyidlerinin tarikatı hakkındadır.

Akide bölümü: İslam’ın ve imanın rûkûnleri, enbiya ve resuller, sem‘iyyât, kader ve ihsan konularını içermektedir. İbadetler bölümü yedi ana başlıktan oluşmaktadır. Birincisi: Taharet hakkında olup su çeşitleri, necis iken dönüştükten sonra tâhir olan şeyler, necasetin hükümleri, abdestin sıhhat şartları, farzları, abdest alırken yardım almak, abdesti bozan şeyler, abdestsiz ve gusülsüz iken haram olan şeyler. Bülûğun alametleri, guslü gerektiren haller, hayız ve nifas, guslün farzları ve hadesten taharet niyeti, teyemmümün sebepleri, şartları ve onu bozan durumlar gibi başlıklardan ibarettir.

¹¹³ Serkis, *Mu‘cem*, s. 1421.; Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s.213.; Bâ Zîb, *İshâmât*, s.203.

İkincisi, namaz hakkında olup. Namazın farz olmasının şartları, namaz vakitleri, namazın sıhhat şartları, hades çeşitleri, avret çeşitleri ve özürleri, namazın rükünleri, namazda huşu ve itminan, niyetin hükmü, iftitah tekbiri, Fatiha'nın namazdaki şartları, namazda ellerin kaldırılması, secdenin sıhhati, son teşehhütteki şeddeli harfler ve selâm, namaz kılmanın haram olduğu vakitler, namazın içerisindeki sekteler, sehiv secdesini gerektiren haller, namazın eb'azı, namazı bozan şeyler, imamlığa niyet, imama uyabilmenin şartları, imama uymanın sahih olduğu haller, cem' ü takdim ve te'hîr, namazın kasrı, Cuma namazının sahih ve farz olduğu haller, her iki hutbenin rükünleri, şartları, bayram namazları ve hükümleri, cenazeler ve bunlara ilişkin hükümlerine dairdir.

Üçüncüsü, Zekât hakkında olup zekâtı verilmesi gereken mallar, fitre ve zekâtın verileceği yerlere dairdir.

Dördüncüsü, oruca dair olup orucun farz olmasının şartları, rükünleri, orucu bozan şeyler ve oruç tutulması haram olan günleri açıklamaktadır.

Beşincisi, Hac hakkındadır. Hac ve umrenin hükümleri, farz olmalarının şartları, hacdaki ibadetlerin rükün, vacip ve sünnetlere ayrılması, Hac ve umrenin rükünleri, tavaf ve sa'yin vacipleri, haccın vacipleri ve sünnetleri, ihramda yapılması haram olan şeylerden oluşmaktadır.

Altıncısı, Nikâh hakkındadır. Nikâhın rükünleri, nikâh akdinde söylenmesi gereken lafızlar, veli ve şahitlerin şartları nikâhta velayet sahibi olmak, azatlı kadını kim evlendirebilir, bekâr ve dul kadınların velayeti, haram olan kadınlar ve nikâh akdinde kullanılacak tabirler gibi konuları içermektedir.

Yedincisi, av ve kesilen hayvanların hükümleri hakkındadır. Hayvanı kesecek kimsede aranan şartlar, kesim ve kesme aletinin şartları, hayvanı kesen için müstehab olan şeyler ve hayvanın canı hakkındaki hükümleri içerir.

Sülûk (tasavvuf) Bölümü: üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlar; kalbi ve yedi organı korumak, kalbin amelleri ve azaların amelleridirler. Hatimede tevbenin tarifi, şartları ve rükünleri ele alınmıştır. Burada Bâ Alevî seyyidlerinin tarikatı hakkında Ahmed b. Zeyn el-Hibşî Bâ Alevî'nin h.1144 yazmış olduğu eserden alıntılar yapılarak müstakil bir bölümde özetlenmiştir. Eserin son kısmı, dünya düzeninin ve dünyânın imar edilmesinin nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler verilmektedir.

Müellifin gözetiminde 1282/1865 yılı Zilkade ayı ortalarında Ebu Talib Abdullah el-Meymenî'nin desteğiyle basılan bu eser, nerede olurlarsa olsunlar ilim talebelerine vakfedilmiştir. Bu baskısı kırk sayfadır.¹¹⁴ *İs 'âfü 'ş-şefik bi 'beyâni hikmeti bey 'i 'r-rakîk ve Uddetü 'l-ümerâi ve 'l-hükkâm li 'ihâneti 'l-kefereti ve 'abedeti 'l-esnâm* adlı kitapları ile birlikte *Mecmû 'u selâsi resâil ilmiyye* adıyla Enver b. Abdullah Sâlim Bâ Ömer tarafından tahkik edilerek 2018 yılında Kuveyt'te bulunan Dârü'd-diyâ tarafından neşredilmiştir.

2.15. Vikâyetü'l-ebrâr mine'l-'âri ve'n-nâr

Erkek ve kadın ilişkileri ile ilgili nasihatlerin işlendiği bu risâle, dört kısım ve bir hatimeden oluşmaktadır. Birinci kısım: kadının eşi üzerindeki haklarına dairdir. *Kur 'ân-ı Kerîm*'deki ilgili ayetler, peygamber efendimizin Vedâ Hutbesi'ndeki tavsiyeleri ve hadis-i şerifler ışığında kadınların eşleri üzerindeki hakları ele alınmış ve bazı nasihatlere yer verilmiştir.

İkinci kısım: erkeğin eşi üzerindeki haklarına ayrılmıştır. Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerle konunun önemi vurgulanmış, kadının eşine itaat etmesi ve nelerden sakınması gerektiğine, eşine ve başkalarına karşı tutumunun nasıl olması gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Üçüncü kısım: Kadının namazlarını evinde kılmasının fazileti hakkındadır. Kadının mescid-i nebevî dâhil olmak üzere camiye gitmek yerine namazı evinde kılmasının daha faziletli olduğu pek çok hadis-i şerif rivayeti delillendirilmiştir.

Dördüncü kısım: Erkeğin yabancı kadınlara, kadınların da yabancı erkeklere bakmasının haramlığı ve bundan sakındıran rivayetler hakkındadır.

Son bölümü oluşturan hatime de kendi zamanında kadınların çoğunun artık süslenip açılıp saçıldıklarını ve utanma duygularının azaldığını, yabancı erkek toplulukları arasına rahat tavırlarla gezmeye başladıklarını ifade edilmiştir. Bu davranışlardan doğan olumsuzluklar dile getirilmiş, erkeklerin eşlerini muhafaza etmekte

¹¹⁴ Bâ Zîb, *İshâmât*, s. 202.; Dehlevî, *Feyzü 'l-meliki 'l-vehhab*, s.1276.

çok dikkatli olmaları, kadınların da eşlerine karşı hassas davranmaları için çeşitli tavsiyeler de bulunulmuştur

On iki sayfalık bu eser el-Fahmâvî lakabıyla meşhur Ahmed b. El-Hâc İsmâil hattıyla yazılmış ve tashih edilmiştir. es-Seyyid Hâmid adında bir zatın desteğiyle h. 1275 senesinin Rebûiâhir ayı başlarında Kahire/Mısır'da basılmıştır. Birkaç eserinde görülen her sayfanın üst ve altına kitabın içeriğine uygun sözler yerleştirilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 001976 numarada bir nüshası bulunmaktadır.¹¹⁵

2.16. Tahzîrü'l-ahyâr min rükûbi'l-'âri ve'n-nâr

Müellifin *Vikâyetü'l-ibrâr mine'l-'âri ve'n-nâr* adlı risalesinin okuyucular nezdinde gördüğü ilgi üzerine bu eserine iki kısım daha ekleyerek yeni bir isimle meydana getirdiği eserdir. Bir önceki eserin bölümleri genişletilmiş, sırası değiştirilmiş ve esere şiirler eklenmiştir. Müellifin giriş kısmında bu eserine yeni bir isim vermesi ve yaptığı ilaveler göz önüne alınarak ayrı bir telif olarak değerlendirilmiştir.

Birinci kısım: Dünyanın yerilmesi ve cennetin övülmesi hakkındadır. Dünyanın geçiciliği ve insanın dünyaya aldanmaması gerektiği ayet, hadis, hikmetli söz ve şiirlerle açıklanmıştır. Tembih başlığıyla bu kısmın sonuna cennetin özellikleri, nimetleri ve tabakalarına dair bilgiler eklenmiştir. Cennet hakkında teşvik edici bilgilere yer verilmiştir.

İkinci kısım: Erkeklerin yabancı kadınlara, kadınların yabancı erkeklere bakmasının haramlığı, üçüncü kısım; kadının eşi üzerindeki hakları, dördüncü kısım; erkeğin eşi üzerindeki hakları. Beşinci kısım; kadının namazı evinde kılmasının camide kılmasından daha hayırlı olduğuna dairdir.

Altıncı kısım: zinanın cezası ve cehennem vasfı hakkındadır. Zinanın ne kadar büyük bir günah ve çirkin bir davranış olduğu ele alınmıştır. Hadis-i şeriflerde bu günahları işleyenlerin dünya ve ahirette maruz kalacakları azap ve cezalar anlatılmıştır.

¹¹⁵ Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s.214.

Cehennem ve azabı, etkili cümlelerle detaylı bir şekilde anlatılmış bu mevzuda rivayet edilen hadislerden faydalanılmıştır.

Hatimede kitabın içeriğine dair faydalı bilgiler verilerek kitabın musahhihi Şeyh Zeyn el-Marsafi'ye ait bir manzûme eklenmiştir. Bu manzum eserde kadınların korunması gerektiği, aksini iddia edenlerin yerilmesi ve ibadetle meşgul olup evlilikten uzak durmanın adabı gibi konulara yer verilmiştir.

Ferağ kaydında Ahmed eş-Şâmî el-Fehmâvî hattıyla yazılıp, eş-Şeyh Zeyn el-Marsafi tarafından tashih edildiği bilgisi yer almaktadır. el-Hâc Abdüşşekûr, el-Hâc Ferec Beşîr ve el-Hâc Kâsım isimli zatların desteğiyle h.1277 Receb ayının başlarında basılmıştır. Baskı yeri belirtilmemiştir. 65-71 arasındaki sayfalar eksiktir. Atatürk kitaplığı Nuri Ergin koleksiyonu 419 numarada bir nüshası mevcuttur. Sheikh Abul Hasan Nadwi Center'da 54307 numarada kayıtlı bir el yazması vardır.¹¹⁶

2.17 İs'âfü's-şefik bi'beyâni hikmeti bey'i'r-rakîk

Bazı kimseler sefkat, merhamet ve onlara iyilik etmek iddiasıyla kölelerin satılmasına karşı çıkmaktadır. Ancak âlemin kusursuz düzenindeki hikmetleri, Şeriat-ı Muhammediye'de kölelere iyi davranmanın vacip olduğu hususu bu kimselerin dikkatlerinden kaçmıştır. Bu sebebe binaen köleleştirmenin caiz olmasının akli ve nakli delilleri ile birlikte hikmetini ele alan bu risale kaleme alınmıştır.

Rabbani hikmet, âlemin düzenini en güzel bir şekilde var eylemiştir. Hayret verecek derecede kusursuz olan bu ilahi düzen gereği, insanlar hizmetçi ve kendisine hizmet edilen olmak üzere iki sınıf olarak yaratılmışlardır. Bütün dinlerde köleleştirmenin caiz olması her iki sınıf için de bir rahmettir. Çünkü tabii düzenin doğal bir sonucu olan, kendisine hizmet edilen zengin (mahdûm) ile ona hizmet eden fakir (hâdim) olmamış olsaydı, bu dünyanın bir güzelliği ve cazibesi kalmazdı. Geçmiş ümmetlerin koyduğu kanunlar ve şeriatlarda da bu düzen hep var olagelmiştir.

Hizmetçi edinmek, ya ücret karşılığında veya temellükle olmaktadır. Ancak köle edinmeye karşı çıkanların ücretle çalıştırılan hizmetçi konusunda aynı hassasiyeti

¹¹⁶ Serkis, *Mu'cem*, s.1421.; Dehlevî, *Feyzü'l-meliki'l-müte'al*, s.1276.; Zirikli, *el-A'lâm*, s. 150.; Bâ Zib, *İshâmât*, s.203. Bu eser bazı kaynaklarda *Tühfetü'l-ahyâr an rükûbil-'ar* ismiyle de yer aldığı görülmüştür.

göstermedikleri görülmektedir. Oysa dikkatle bakılırsa temellükle çalıştırılan hizmetçi ücretle çalıştırılana göre pek çok yönden daha kazançlı olduğu görülecektir. Bu hususlar örneklendirilerek açıklanmıştır. Peygamber efendimizin kölelerle ilişkisi ve onların hakkındaki tavsiyeleri detaylı olarak aktarılmış, bu tavsiyelere göre efendi ve kölesi arasında neredeyse bir fark olmadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla köleliğe karşı olanların acıma ve merhamet iddiası, gerçeği yansıtmamakla birlikte temelsiz ve boş bir iddiadır. Kölelerin bulunduğu yerlerde âlim ve yöneticilerin köle hukukunu korumak ve buna aykırı davranışları engellemek gibi bir vazifesi bulunmaktadır.

Hatime kısmında köleleştirilmenin ne şekilde yapıldığı anlatılmıştır. Köle, Hak dinden olmayan kimselere güçle üstün gelinerek alınmaktadırlar. Bazı âlimler bu insanların çalınmasını caiz görmüşlerdir. Köle ticaretinin hangi şartlarda caiz olduğu ve köle kısımları anlatılmıştır. Hak dine mensup, hür olan kimse ile başkasının malı olan kölenin hiçbir şekilde satılamayacağı hususu ve buna bağlı dini hükümler ele alınmıştır.

Risalenin sonunda bir tembih ile medenileşme ve acıma bahanesiyle ortaya çıkan kimselerin, farklı bölgelerde insanlara yapılan korkunç hak ihlallerine göz yummaları eleştirilmiştir. Câvâ topraklarında, insanların rehin alınarak zulme maruz kalmaları bu duruma örnek gösterilmiştir.

Bu eser on beş sayfalık bir risale olup İskenderiye’de Fîtâ Kûhîn matbaasında basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Sütluce Dergâhı koleksiyonu 189, Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin koleksiyonu 659’da birer nüshası bulunmaktadır.¹¹⁷

2.18. İkdü'l-ferâid min'nüsûsi'l-ülemâi'l-emâcid ehli'l-mezâhibi'l-erba'a

Dibace kısmında kötü âlimler (ulemâ-i-sû') insanları kötülüğe çağırarak, kötülüğü teşvik eden, güzel göstermeye çalışan, bâtili hak hakkı da batıl suretinde gösteren, yağcılık yapıp kayıran kimseler olarak tarif edilmişlerdir. Ümmet için ne kadar tehlikeli ve zararlı oldukları ifade edilmiş, muttaki olmayan âlimin kendisine ve Müslümanlara

¹¹⁷ *Mecmû'u Selâsi Resâil İlmîyye* adıyla Dârü'd-diyâ tarafından basılan bu eserin kataloglarda kaydı bulunamamıştır. Ancak ilk baskılarının üzerinde müellife ait olduğuna dair bilgiler ve telifin üslubu eserin müellife aidiyetini kanıtlar niteliktedir.

bela ve fitne olduğu vurgulanmıştır. İlmin çok rivayet bilmek anlamına gelmediği bilakis Allah'ın kişinin kalbine indirdiği bir nur olduğu kaydedilmiştir.

Eserin ana konusunu kadınların evden dışarıya çıkmalarının dini hükümleri ve mezhep âlimlerinin konu hakkındaki görüşleri oluşturmaktadır. Müellif, yaşadığı dönem itibarıyla dinen gerekli şartlar mevcut olmadığından kadınların evden çıkmalarının caiz olmadığını ifade etmiştir. Kadının evden çıkabilmesi için gerekli şartlar sıralanarak izah edilmiştir. Zaruret halinde evden dışarıya çıkarken kadının riayet etmesi gereken hususlar hakkında dört ameli mezhep âlimlerinin görüşleri aktarılmıştır. Evde yalnız başına kaldığı zamanlarda kendi iffetini ve kocasının kadın üzerindeki haklarını koruması gerektiği ele alınmıştır.

Dinen haram olan bir şeyin helal olduğuna inanmak, şer'i hükümleri hafife almak veya reddetmenin küfür olduğu ifade edilmiştir. Bilinen dört mezhebin dışındaki görüşleri taklid etmenin caiz olmadığı hususu, gerekçesiyle birlikte açıklanmıştır. Tasavvufun temeli, ümmetin selefi olan sahabe, tabiin ve onların yolundan giden ehl-i sünnet ve'l-cemaat akidesini sağlamlaştırmaktır. Farzları ve sünnetleri bilmek, dba sıkıca tutunmak, söz ve davranışların övgüye layık olmasına dikkat etmek, sadece adet ve akıl gereği olan davranışlardan uzak durmaktır.

Tövbenin dinen hükmü ve şartlarına kısaca değinildikten sonra pee takma ile ilgili bir mesele zikredilmiştir. Dünyanın düzenin sağlanması için din ve yöneticinin rolü ele alınmıştır.

Müellif bu risalesini h. 1283 yılında Mekke-i Mükerreme'de bulunduğu sırada derlediğini kaydetmiştir. Hidiv İsmail b. İbrahim b. Muhammed Ali'nin yardımı, Muhammed Sabbağ'ın tashih ve tetkikiyle h. 1283 senesi Zilkade ayında Mısır Kahire'de Bulak matbaasında basılmıştır. İlave haşiyelerle birlikte yirmi sayfadır. Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin 502 ve Bursa İnebey Kütüphanesi 5724'te nüshaları bulunmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁸ Bağddi, *Hediyyetü'l-rifn*, s.820.;Karatay, *İst. ni. Ktp. Kataloğu*, s.214.;B Zib, *İşhmt*, s.205.

2.19. Teslîkü'd-devâb ilâ-tarîki's-savâb

Akidesi sarsılmış, inanç konusunda bazı tereddütler yaşayan birine nasihat etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple dibace kısmında ehlisünnet akidesince kabul edilen Allah'ın (c.c) vasıfları zikredilerek geniş bir hamdele ile esere giriş yapılmıştır. Yaratılış hakkındaki inancın nasıl olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu konuda yanlış düşünce ve inanç guruplarının isimleri verilerek hatalı düşünceleri aktarılmış olup bunlar Dehriyye, Mâneviyye, Şemsiyye, Tabi'yye, Kaderiyye, Zâiyye (Bedriyye), Veseniyye ve Nasrânilerdir.

Bu mukaddimeden sonra muhataba yöneltilmiş uyarılar bulunmaktadır. İnanç noktasında muhatabın yaşadıkları hakkında üzüntü ve dehşet verici haberler duyduğunu ifade etmiştir. Takvalı bir insan iken ibadette gevşeklik ve bozuk akideli insanlarla bu konulara dalmanın bu tür olumsuzlukların sebebi olduğu belirtilmiş olup bu yanlış kişilerle birlikteliğin yanında felsefeyle karışık mantık ilminde derinleşmenin etkili olduğu kanaati dile getirilmiştir.

Şeriatın terkedilemeyeceği, onun çizgisinden başka yönlere meyletmenin sakıncaları ve peygamber efendimize ittiba etmenin önemi vurgulanmıştır. Peygambere uymayıp ona karşı duran küfür ve sapkınlık ehline karşı peygamber efendimiz ve sahabe-i kiram döneminden itibaren verilen mücadeleye değinilmiştir. Din olmadan dünya düzeninin sağlanamayacağı, dünya ve ahirette kazançlı olmanın yolu hak din olduğu vurgulanmıştır. Bu dünya düzeni için gerekli altı şey vardır. Kendisine uyulan din, güçlü hükümdar, kapsamlı adalet, genel bir güven ortamı, verimli ortam ve geniş güvenlidir. Bu altı husus teker teker ele alınmıştır.

Ahirete dair durumlar, aklın idrak edebileceği ve edemeyeceği olmak üzere iki türdür. İdrak dışında kalan konularda iman ve teslimiyet gereklidir. Hakikati sadece peygamberler ve Allah'ın has kulları bilebilir. Akıl ise sınırlıdır ve mertebeleri vardır. Eğer Allah'ın sakladığı sırları evliyanın bildiği gibi bilinmek istenirse onların yolunu takip etmek gerekir.

Eserde verilen nasihatlerden birisi de amelî mezheplerle ilgilidir. Ümmetin icma ile kabul ettiği dört amelî mezhepten birisine bağlı kalmak, hedefe ulaşmak için şarttır. Aklın idrak edemeyeceği konular hakkında soru sormanın uygun olmayacağı

belirtilmiştir. Böyle durumlarda meydana gelebilecek tehlike, bir hikâye ile örneklendirilmiştir.

Hatimede peygamber efendimizin dinine bağlı kimsenin, Dehriyye fırkasına tabi sapkınlık içinde olanların hile ve kandırmalarına karşı uyanık olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Dünya sevgisinin tehlikeleri hakkında da ayet ve hadis-i şerifler nakledilmiş ve risalenin muhatabı bu tehlikeye karşı uyarılmıştır. Akli ve dini ilimlerin beraber olması gerektiğine vurgu yapılarak risale duayla sonlandırılmıştır.

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan “*Risâletün latîfe muhteviyetün ‘alâ’me‘anin şerîfe*” başlığıyla müellife ait on iki sayfalık bir risale eserin sonuna ilhak edilmiştir. Bu risalede mukaddimeden sonra, idarecinin önemle üzerinde durması gereken vazifeler aktarılmıştır. Ana konusu siyasi idarecide bulunması gereken vasıflar ele alınmaktadır. Ehil olmayan kimselerin yönetimde bulunması ise hem dünya hem de ahiretin harap olmasına sebep olacağı vurgulanmıştır. Müsteşar olacak kimselerin özelliklerine ayrıca yer verilmiştir.

Eser, elli sayfadan oluşmaktadır. Fahmâvî lakabıyla bilinen Ahmed b. el-Hâc İsmail hattıyla yazılan nüsha es-Seyyid Hâmid’in destekleri ile kendi matbaasında h. 1275 senesinde Mısır /Kahire’de basılmıştır. Atatürk Kitaplığı Osman Nuri Ergin koleksiyonu 516 numarada bir nüshası mevcuttur.¹¹⁹

2.20. Nübzetün muhteviyetün ‘ala-ba‘zi menâkıbi’l-ğavsi’ş-şehîr ve’l-kutbi’l-münîr Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ’d-Devîle el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî

Müellifin babası el-Gavs Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ’d-Devîle el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî’nin bazı menkıbe ve kerametlerini konu edinmektedir. İlk bölümde el-Gavs Alevî’nin kısa bir hayat hikâyesi yer almaktadır. Babası eserdeki bilgilere göre h. 1166 yılı Zilhicce ayının yirmi üçüncü günü Cumartesi gecesi Terîm’de dünyaya gelmiştir. On beş yaşına geldiğinde Ramazan ayının on dokuzunda Malabar’a intikal etmiştir. Bu intikalin sebebi daha iyi anlaşılabilmesi için kendisinden önce

¹¹⁹ Karatay, *İst. Üni. Ktp. Kataloğu*, s.213, Ayrıca Mekke Harem Kütüphanesi 2441 numarada bir nüshası bulunmaktadır bu nüsha 38 sayfadan ibarettir. Bâ Zib, *İshâmât*, s.203.

Hadramut'tan Malabar'a taşınmış olan zatlar hakkında bir bölüm oluşturulmuştur. El-Gavs Alevî, h. 1260 senesi Muharrem ayının yedinci gecesinde vefat etmiştir. Malabar'a bağlı Tringalî beldesinde defnedilerek kabri üzerine büyük bir kubbe inşa edilmiştir. Vefat yıldönümlerinde halkın büyük katılımıyla anma günleri yapılmaktadır. İki kızı ve bir oğlu vardır. Bu mukaddimeden sonra el-Gavs Alevî'nin kerametleri nakledilmiştir.

Sayfa kenarlarında Osmanlıca tercümesi bulunan eser elli dört sayfadır. Beyrut vilayeti meclis-i maarifin 3 safer 1307 tarih ve bir numaralı ruhsatı ile el-Matbaatü'l-eğbiyye'de basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 4608 numarada bir nüshası bulunmaktadır.¹²⁰

2.21. Hediyetü'l-i'râbi't-takdîriyye

Nahiv ilmine dair bir eser olup Osmanlı medreselerinde nahiv ilmine yeni başlayanlar için yazılmıştır. Geniş nahiv kitaplarına hazırlık mahiyetinde hazırlanmış bu eserde nahiv âlimleri tarafından kullanılan ve nahiv ilminde mühmel denilen kavramlara yer verilmektedir. Her meseleden sonra şiir veya nesirlerle istişhad yapılarak İbn Hişâm'ın *Şüzûru'z-zeheb* adlı eserindeki yöntemi basitleştirilerek takip edilmiştir. Eserin sonunda Abdullah b. Abdülhay ez-Zübeyr adında bir zatın biri şiir diğeri nesir olmak üzere iki takrizi bulunmaktadır. Fadl b. Alevî'nin bu eseri 179 varaktan oluşmaktadır. Müellifin eserleri arasında ulaşılamayan tek eser olup el yazma halindedir.¹²¹

Fadl b. Alevî'ye ait olmadığı halde çeşitli sebeplerle kendisine nispet edilmiş eserler bulunmaktadır. *Sebilü'l-iddikâr ve'l-i'tibâr bimâ yemurru bi'l-insân veyankazi lehu mine'l-'amâr* adlı Abdullah b. Alevî el-Haddâd'a ait eser Yusuf İlyân Serkis tarafından *Mu'cemü'l-Matbû'at el-Arabiyye ve'l-Mu'arreb* adlı eserinde yanlışlıkla Fadl b. Alevî'ye nispet edilmiştir.¹²² Bir diğeri eser ise *es-seyfü'l-bettâr fi'l-hassi 'ala kitâli'l-küffâr* adlı eseri Abdüsettar ed-Dehlevî yanlışlıkla Fadl b. Alevî'ye nispet etmiştir.¹²³ Seyyid Abdullah b. Abdülbârî el-Ehdel'e (ö. 1272) ait bu eserin yazılmasında Fadl b. Alevî etkili olması O'na yanlışlıkla nispet edilmesine sebep olmuştur.

¹²⁰ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, s.820.

¹²¹ Esmâ Humsî, *Fihrisü Mahtûtatı Dâri'l-kütüb ez-Zâhiriyye*, Dimeşk: Matbû'atü mecma'î'l-lüğati'l-Arabiyye, 1973, s. 548.; Serkis, *Mu'cem*, s. 624.

¹²² Serkis, *Mu'cem*, s. 517.

¹²³ Dehlevî, *Fezû'l-meliki'l-vehhâb*, s.1276.

Fadl b. Alevî'nin ayrıca Aleviyye tarikatı ile ilgili önemli iki eserin basılmasına vesile olmuştur. Birincisi; Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Muhammed b. Şeyh Şihâbüddin el-Alevî el-Hüseynî'nin (ö.1922) *el-'ukûdu'l-lü'lü'yye fî esânîdis-Sâdeti'l-'Aleviyye* adlı eseridir.¹²⁴ Aleviyye tarikatının silsile ve şecerelerinin gayet güzel bir üslupla açıklandığı bu eser Me'arif Nezâretinin ruhsatıyla Mekteb-i Senai''de h. 1303 yılında basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Atıf Efendi eki 1758 numarada bir nüshası bulunmaktadır.

İkincisi; Şeyh b. Muhammed el-Cifri (ö. 1808)nin telifi olan *Kenzü'l-berâhîni'l-kesbiyye ve'l-esrâri'l-vehbiyye el-ğaybiyye li sâdâti meşâyihî't-tarîkati'l-'Aleviyye el-Hüseyniyye ve's-Şu'aybiyye* adlı eserdir. Aleviyye tarikatının usul, adap ve silsilelerinin detaylı bir şekilde ele alındığı bu eser Aleviyye tarikatı açısından önemine binaen Fadl b. Alevî tarafından h. 1281 yılında basılmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa koleksiyonu 1191 ve Atatürk kitaplığı Osman Nuri Ergin Koleksiyonu 133te nüshaları bulunmaktadır.

¹²⁴ Abdülhay b. Abdülkebir el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, C. II, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982, s. 874.

İKİNCİ BÖLÜM

FADL B. ALEVÎ'NİN TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Fadl b. Alevî'nin tasavvufa dair en kapsamlı eseri olan *İzâhü'l-esrârî'l-ulviyye ve minhâcû's-Sâdeti'l-Aleviyye*, adlı kitabın telifini Mekke'deki ikameti esnasında 1280/1864 yılında tamamlamıştır.¹²⁵ Muhtelif büyüklükteki diğer tasavvufi eserlerinin de kaynağı niteliğinde olan bu eser, aynı zamanda O'nun tasavvufi düşüncesinin geniş perspektiften incelenip anlaşılmasına imkân tanıyan bir özelliğe sahiptir.

Fadl b. Alevî'nin tasavvufî düşüncesi, genel anlamda tasavvuf ile Aleviyye tarikatına dair fikirleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Onun genel olarak tasavvufa dair düşüncesi, Allah'a vasıl olmak için O'na giden yolu tutan saliklerle alakalı konular, seyr u sülûkun imkânı ve merhaleleri ile saliklerin makam ve halleri etrafında şekillenmektedir. Aleviyye tarikatı ile ilgili düşünceleri ise bu tarikatın diğer tarikatlar arasındaki yeri, tarikatlar arasındaki farklar, Aleviyye tarikatının özelliği ve silsileleri ile ilgilidir.

Seyr u sülûk, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi ve ruhi yolculuk anlamına gelmektedir.¹²⁶ Salik ise maksuda varma azmine sahip, hedefe ulaşma kararıyla tasavvuf yolunu tutan kimse demektir.¹²⁷ Fadl b. Alevî'ye göre bu manevi ve ruhi yolculuk yedi merhaleden oluşmaktadır. Salikin yolculuğunu tamamlayabilmesi için geçmesi gereken bu merhalelere "akabe" tabirini kullanmıştır. Akabe sözlükte yokuş, engel sarp yerlerden geçen daracık ve tehlikeli yol anlamına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise Hakka giden yolda karşılaşılan zorluklar ve aşılması gereken engeller anlamındadır.¹²⁸

Fadl b. Alevî, salikin seyr u sülûku boyunca karşılaşıacağı bu akabeleri şöyle sıralamaktadır. Bunlar İlim, tövbe, avâik, avâriz, bevâis, kavâdih ve hamd ve şükür akabeleridir.¹²⁹ Her bir akabenin nasıl aşılabileceğini bu akabe ile ilgili tasavvufî kavramları izah ederek açıklamıştır.

İlim akabesi; Fadl b. Alevî, salikin yolundaki ilk engelin ilim veya marifet akabesi olduğunu ifade eder. Ona göre, ilgili delillerin incelenmesi, tefekkür, ilim öğrenme ve

¹²⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.130.

¹²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2001, s. 316.

¹²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 306.

¹²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 32.

¹²⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 3.

ahiret âlimleri diye nitelendirdiği evliyalara sorularak, onlardan istifade edip dualarını alarak aşılabilen bu akabeden, salıkların kesinlikle kurtulmaları gerekir. Buradan kurtularak ibadete erişmenin yolu ilk olarak ilim öğrenmekten başlar. Çünkü ilim olmadan Allah'a karşı zahiri ve batini vazifeler ile ibadetlerin nasıl yerine getirileceği bilinemez.¹³⁰

Tövbe akabesi; Fadl b. Alevî'ye göre İlim akabesini aştıktan sonra salık ibadet ve seyrine devam etmeden önce kendisini kontrol etmelidir. Eğer bir takım günahlara bulaşmış veya müptela olmuşsa her şeyden önce bunlardan kurtulması gerekmektedir. Allah'a yakınlaşma ve ona ulaşmada tövbenin önemli bir konu olduğunu, salikin aşması gereken başka bir akabe olduğunu ifade eden Fadl b. Alevî, bu akabenin aşılabilmesi, her şeyden önce tövbenin nasıl olması gerektiğine ve şartlarının bilinmesine bağlamaktadır.¹³¹

Avâik akabesi; Fadl b. Alevî'ye göre salık, tövbe akabesinden kurtulduktan sonra Allah yolundaki sülûkunda, ibadet ve devamlı itaatle aşması gereken avâik akabesine ulaşmış olur. Avâik, lügatte gâileler, engeller, mânialar, amaca ulaşılmasını geciktiren şeyler anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise kalbin Allah'a yükselmesini ve ruhun O'na açılmasını engelleyen maddi ve manevi (zahiri ve bâtini) terslikler anlamındadır.¹³² Fadl b, Alevî maksuda ulaşma yolunda salikin karşısına çıkan avâikin çok olduğunu ancak bunların dört ana başlık altında incelenebileceği görüşündedir. Bunlar dünya, halk, şeytan ve nefis âikleridir.¹³³

Avâriz akabesi; Engel, gelip geçici şey anlamındaki âriz'in çoğulu olan avâriz, tasavvuf ıstılahında sâlikin ilerlemesini engelleyen her şey âriz olup, bunlara (avâriz-ı tarîk) yol engelleri denir.¹³⁴ Avâiklerden sonra sâliki rızık, tehlike, korku, kaza ve musibet avarızından müteşekkil bir akabe karşılar. Fadl b. Alevî her bir ârizin tasavvuf yolunda yürümeye ne şekilde mani olduğunu ve bunlardan kurtulmak gerektiğini savunmaktadır.¹³⁵

¹³⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 9.

¹³¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 12.

¹³² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 52.

¹³³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 17.

¹³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 43.

¹³⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 40.

Bevâis akabesi; Avâızları aştığı halde ibadete karşı sâlikin nefsi isteksiz, tembel, istirahat düşkünlük ve gevşeklik gösteriyorsa onu harekete geçirecek ve maksuda doğru sevk edecek şeylere ihtiyacı var demektir. Bu merhalede sâlikin karşısında duran engel artık bevâis¹³⁶ akabesidir. Bevâis kelimesi bilindiği kadarıyla tasavvuf sözlüklerine müstakil bir kavram olarak girmemiş olsa da Fadl b. Alevî sözlük anlamına yakın olan nefsi hareketlendirmek ve bulunduğu tembellik halinden çıkarmak için teşvik anlamında kullanmışlardır.¹³⁷

Kavâdih akabesi; Önceki akabeleri aşip yola engel teşkil eden hususları bertaraf ettikten sonra ibadete istek ve iştiyakla başlayan sâlikin karşısına amel ve ibadetleri ifsat eden ucub ve riya gibi önemli tehlikelerden oluşan kavâdih akabesi çıkar. Kavâdih, kâdih kelimesinin çoğul halidir. Kâdih, lügatte diş ve ahşap türünden şeyleri çürüten hastalık veya kurtçuklar tarafından yenilmek gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁸ Ucb ve riyayı, ibadetleri ifsat eden iki husus olarak takdim etmesi bakımından Fadl b. Alevî'nin kavâdih kelimesinin lügatteki bu anlamlarını dikkate aldığını göstermektedir.¹³⁹

Hamd ve Şükür akabesi; Fadl b. Alevî'ye göre önceki akabeleri aşip ibadetlerin fitnelerinden de kurtulan sâlik, bu nimetlerin kaybolmasına mani olmak ve onların artmasını sağlamak için hamd ve şükre sarılmalıdır.¹⁴⁰

Fadl b. Alevî sâlikin kat etmesi gereken yedi akabenin uzun ve şartlarının zor olduğunu ancak Allah'ın dilemesiyle seyr ü sülûkun kısa bir sürede tamamlanabileceğini de ifade eder. Bazen bir lahza ile mümkün olduğu gibi yıllarca devam etmesi de mümkündür. Zahiri mesafeler ayaklar vasıtasıyla kat edildiği gibi, ruhani bir yol olarak nitelediği sülûkun, fikir, zikir ve güzel akide aracılığıyla yapılan kalple kat edilen bir yolculuk olduğunu belirtmektedir.¹⁴¹

¹³⁶ Tekil hali bâis olan bu kelime ba's kökünden türemiştir. Araplar göndermek ve çökmüş veya oturmuş olan hayvan vs. hareketlendirmek yerinden hızlıca kaldırmak manalarına kullanmışlardır. Bkz. Lisânü'l-Arab. İlgili mad.

¹³⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 53-54.

¹³⁸ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab maddesi.

¹³⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 65; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* Kâdih maddesinde; Kınayan, engel olan, uyaran, kıvılcım gibi sözlük anlamları verilen kelimenin tasavvuf istilahında; hâtır yakaza ehli için ne ise gaflet ehli için de kâdih odur. Sâlikin kalbindeki gaflet bulutları dağılınca orada zikir kıvılcımı açar" denilmiştir. s.202. Ancak bu zikredilen anlamlar ile işlenen konu arasında bir münasebet bulunmamaktadır.

¹⁴⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 69.

¹⁴¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.74.

1. FADL B. ALEVÎYE GÖRE TASAVVUF İLMİ, SUFİLERİN TÜRLERİ, HAL VE MAKAMLARI

1.1. Tasavvuf İlmî

Tasavvuf, İslam ümmeti içinde ortaya çıkmış şerî bir ilimdir. Sufilerin bu yolunun kökenini ümmetin selefi ve büyükleri olan sahabe, tabiîn ve onların yolundan gidenlerin uygulamaları oluşturmaktadır. Fadl b. Alevî'ye göre Hak ve hidayet yolunda ibadete sarılmak, Allah dışında her şeyi terk etmek ve dünyanın geçici süs ve ziynetlerinden yüz çevirmek ile genelin rağbet ettiği lezzet, mal ve makamlara karşı zahidane tavır alıp insanlardan uzaklaşıp halveti tercih etmek gibi hususlar sufi yolunun temelidir.¹⁴²

Kelime olarak tasavvuf kelimesinin iştikakına değinen Fadl b. Alevî, insanların genelde giydikleri pahalı elbiselerden farklı olarak yün elbiseyi tercih etmelerinden dolayı sufilerin bu ismi aldıklarını savunmaktadır. Sürekli yapılan veya terk edilen fillerden dolayı nefis muhasebesi üzerine kurulu bu yolun mücahedeleri neticesinde meydana gelen zevk ve vecdlerin müritte yerleşip makam haline gelmesi gibi hususlar, tasavvufun konularını oluşturmaktadır.

Sufilerin kendilerine has âdâbı ve ıstılahları bulunmaktadır. Zira herkesçe bilinen anlamları ifade eden söz kalıpları, arifin kalbine zuhur eden ve örfte karşılığı bulunmayan durumları anlatan ve kolayca anlaşılmasını sağlayan lafızların kavramlaştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Diğer şerî ilimlerden bu yönüyle ayrılmasıyla da şeriat ilmi iki kısma ayrılmıştır.

Birinci kısım; fıkıh ve fetva âlimlerinin ibadet, adet ve muamelelerin genel ahkâmı ile ilgili olandır. İkincisi ise mücahede, nefis muhasebesi, yolda karşılaşılan evzâk, mevâcîd, bir zevkten diğerine terakkinin keyfiyeti ve kendi aralarında kullandıkları kavramların açıklaması ile ilgili olan ilimdir. Diğer dini ilimler tedvin edilip fakihler fıkıh ve fıkıh usulü ile kelim, tefsir ve diğerleri hakkında kitaplar telif ettikleri gibi sufiler de

¹⁴² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.100.

kendi tariklerine dair telifler kaleme almışlardır. Böylece tasavvuf ilmi, önceleri bir ibadet yolu iken tedvin edilen diğer ilimler arasında yerini almıştır.¹⁴³

Mücahede, halvet ve zikirlerin neticesi olarak genelde his perdesinin aradan kalkması anlamına gelen keşf ve emir âlemine ittıla meydana gelir. Emir âleminden olan ruhun zahiri hislerden bâtını hislere yönelmesi ile hisse bağlı hallerin zayıflayarak ruha bağlı hallerin güçlenip galip gelmesi ve bu ruhun zikirle takviye edilmesi, keşfin meydana geliş sebebidir. Zikir, ruhun gelişmesi için gıda görevi görmektedir. Ruhun gıdalanıp gelişmesi arttıkça ilim şuhûda dönüşür. Bu keşften sonra ruh rabbani mevhibelere, ledünni ilimlere ve ilâhi fetihlere muhatap olmaya başlar.

Keşfin bu türü çoğu zaman mücahede ehlinde olan kimselere varlığın hakikatini idrak etmeye imkân tanımaktadır. Başkalarının bilemeyeceği bu hakikatlerin, yanında gerçekleşmeden önce olayları bilme, himmetleri ve nefsi kuvveleri ile varlıklarda tasarruf etme gücüne sahip olurlar. İçlerinden büyük hal sahipleri bu keşfe itibar etmedikleri gibi hakkında konuşmazlar hatta keşfin baskın bir hale gelmesinden Allah'a sığınır. Keşfin doğru olup olmaması, sahibinin istikamet üzere olması ile bilinmektedir.¹⁴⁴

Müteahhir bazı sufiler bu keşfe itibar edip ulvi ve süfli varlıkların hakikatleri, melek, ruh, arş, kürsi ve benzeri şeylerin hakkında konuşmuşlardır. Onların zevk ve vecdlerine ulaşamamış kimseler bu idrake ulaşamadıklarından bir kısım fetva ehlinde olduğu üzere ya bu açıklamaları red veya kabul etmişlerdir. İleri sürülen deliller bu konuyu kabul veya reddetmeye yeterli değildir. Nitekim vahdet-i vücud düşüncesini savunanların varlıkların meydana gelmesi, tecelliler ve hakikatler hakkındaki açıklamaları, nazari ilim sahiplerinin tahammülünün üstündedir.¹⁴⁵

Bir takım insanlar bu keşfe ulaşabilmek için büyüsel bazı yöntemlere başvurmaktadır. Gaybi bilgiye ulaşmak ve tasarruf edebilmek için bir takım riyazetlerle nefislerini terbiye etmektedirler. Genellikle Hindistan'da bulunan bu insanlar bu riyazetlerin nasıl yapılacağına dair kitaplar yazmışlardır.¹⁴⁶

¹⁴³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 101.

¹⁴⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 102.

¹⁴⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 102-103.

¹⁴⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 103.

Tasavvuf ehlinin riyazetleri ise tamamen dini maksatla yapılır ve yerilecek hiçbir amaç taşımamaktadır. Sufilerin riyazetten maksadı, himmet ve yönelişlerini Allah için toplamak ve bu şekilde irfan ve tevhid ehlinin zevklerine ulaşmaktır. Riyazetleri, açıklıkla toparlanmak (cem'iyet) ve zikirle gıdalanmak şeklinde gerçekleşir. Çünkü nefis, riyazet ile birlikte zikri ihmal ederse şeytani bir nefis olur. Sufilerin riyazetle ulaştıkları gaybî bilme ve tasarruf hali ârizidir olup başta amaçlanan bir şey değildir. Ayrıca bu işlerinde Allah'tan başka bir şeyi kastetmeleri gerçekte ona ortak koşmaktır. Sufilerde meydana gelen bu haller Allah'ın onlara ihsanı olup maruf diye isimlendirilir. Gaybî bilgileri ve kalpte olanları bilme hallerine firaset ve keşf, tasarruf edebilme hallerine de keramet denilmektedir.¹⁴⁷

1.2. Sufilerin Türleri

Fadl b. Alevî, sufilerin kısımları hakkındaki görüşlerini serdetmeye akıllı deliler diye tabir edilen meczupları zikrederek başlamıştır. Behlüller olarak nitelediği bir takım insanların şer'î tekliflere muhatap olmadıkları halde veliliğin makamları ve siddıkların hallerine erişebileceklerini savunmaktadır. Bazen gayba dair haberler vermeleri ve rahat bir şekilde garip şeyler hakkında konuşmaları, fakihlerin onlara itiraz etmelerine sebep olmuştur. Zira ibadet ile mükellef bile değil iken ibadetle elde edilen velayetin gerçekleşmeyeceğini iddia etmektedirler. Ancak bu görüşleri yanlıştır. Velayet, Allah'ın fazlından olup dilediğine vermektedir ve bu ihsân ibadete bağlı bir durum değildir.

Delilerden farkları, onların nefs-i nâtıkları tamamen yok olmuş değildir. Sadece teklifin şart olduğu akla sahip değildirler. Ayrıca bu behlül grup, delilerde olmayan bazı hallere sahiptirler. Örneğin bir şekilde uğraşmakta oldukları şer'î ölçülere uygun olmasa da bir takım zikir ve ibadetleri vardır ama delilerde bu durum görülmemektedir. Bunların bir kısmı yaratılıştan ve ilk yetişmelerinden itibaren bu hal üzeredirler. Deliler ise nefs-i natıklarını sonradan bir hastalık veya tabii bir ârizadan dolayı kaybederler. Behlüller şer'î bir izne tabi olma zorunlulukları olmadığı için insanlar üzerinde çokça tasarruf ederlerken deliler bu tasarrufa sahip değildirler.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 103.

¹⁴⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 106-107.

Sufî, mutasavvîf, melâmetî ve fakir olmak üzere tasavvuf ehli dört kısımdır. Tasnifin bu şekilde olmasının altında insan türünün tabakalarının mertebe bakımından farklı olması yatmaktadır. En üst tabaka vâsıllar ve kâmillerin mertebesidir. Orta tabaka ise kemal yolunda ilerleyen sâliklerin mertebesidir. En alt ise mukimler tabakasının olduğu mertebedir. Vâsıllar, mukarreb ve sabık kimselerdir. Sâlikler ise ebrar ve ashab-ı yemin olanlardır. Mukimler de ashab-ı şimal olan şerli insanlardır.

Peygamberler dışında vusule erenler iki grupturlar. Birinci grup sufi şeyhlerdir; bunlar bu makama peygamber efendimize ittiba ederek ulaşmışlar, ittiba yoluna halkı davet etmek için vasıl oldukları makamdan geri dönmüşlerdir. Kamil ve mükemmil olan taife bunlardır. Çünkü ilâhi inayet onları fena balığının karnından kurtarıp beka sahasına taşımıştır. Onlar, insanları dereceler ve kurtuluşa davet etmek için cem‘ makamının zatı ve tevhid dalgasına dalmışlardır. İkinci grup, halkın davetine ve insanları tekmil etmeye izni olmayanlardır. Bunlar cem‘ makamının denizinde batmış ve fena balığının karnında yok olmuş kimselerdir. Öyle bir yok oluşa maruz kalmışlardır ki fark sahiline ve beka tarafına onlardan bir haber ulaşmamaktadır. Hayret diyarlarında oldukları için halkı tekmil etme vazifesi verilmemiştir.¹⁴⁹

Sülûk ehli insanlar da iki türlüdür. Birinci kısmı Allah’ın rızasına talip, mürîd ve her iki dünya hususunda zahiddirler. İkinci kısım ise cennete talip, dünyaya karşı zahid, ahirete ise isteklidirler. Hakk’ı isteyen ilk kısım sufi ve melâmetilerdir. Sufiler, nefsin bazı sıfatlarından kurtulmuş ve sufilerin bazı hal ve sıfatlarına sahip olmuş kimselerdir. Ancak nefsin bazı sıfatlarından kurtulamadıkları için kurbiyet sahibi sufilerin nihayeti olan vusule erişememişlerdir. Melâmetiler ise ihlâsa riayet edip doğruluk kuralının muhafazasına gayret etmiş kimselerdir. Bunlar bir dakikalarını dahi salih amelsiz bırakmayan, faziletli amel ve nafilere sarılan sürekli ihlâsı kazanmaya çalışıp hayırlı işlerin ve ibadetlerin gizlenmesi gerektiğine inanan kimselerdir. Günah işleyen birinin günahını saklamak istemesi gibi onlar da ibadetlerini gizlemekten lezzet alırlar.¹⁵⁰

Ahret talipleri ise zühhâd, fukara, hüddâm ve ubbâd taifeleridir. Zühhâd taifesi iman ve ikan nuru ile ahiretin güzelliğini müşahede yanında dünyayı kötü bilir ve ona iltifat etmezler. Baki ve hakiki olan cemale rağbet ederler. Sufilerin gerisine düşmelerinin

¹⁴⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 107.

¹⁵⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 108.

sebebi nefsi hazları sebebi ile Hakk'tan uzak olmalarıdır. Çünkü cennet, zahidin nefsi için bir haz makamıdır. Sufinin ise ezeli cemaal müşahedesi ile dünya ve ahiretten mahcupdur. Fukara taifesi dünya mal ve esbabına sahip olmayıp Allah'ın fazlı ve rızasını isteyenlerdir. Onları buna sevk eden sebep ya hesabın kolay geçmesi ya da azaptan korku veya sevap beklentisi ve cennete girmede öncelik sahibi olmak istemeleridir. Sufi ve melâmetiye göre daha düşük bir makama sahip olmalarının sebebi sufi ve melâmetiler, Hakk'ı talep ederlerken onların cenneti istemeleridir.

Huddam taifesi fukara ve Hakk taliplerine hizmet etmeyi seçen kimselerdir. Farzların edasından sonra kalplerini günlük yaşama ilişkin düşüncelerden temizleme ve ahirete hazırlık konusunda yardımcı olmakla meşgul ederler hatta bu hizmeti nafilerle bile önüne alırlar. Vazifelerini yapmak için şeran yasak olmayan her yola başvururlar. Bazen çalışıp kazanırlar bazen de dilenirler ve bunun Allah tarafından kendilerine verilen bir vazife olarak görürler. Ubbâd taifesi ibadet vazifelerine devam edip türlü nafiler yaparak ahiret sevabına nail olmak isteyenlerdir. Sufilerde bu özellik fazlasıyla bulunmakla birlikte illet ve garazlardan niyetleri arınmıştır. Çünkü onların talepleri sadece Hak olup ahiret sevabı için amel etmezler. Zühhâd ile bu taife arasındaki fark, ibadetle birlikte ubbâdın dünyaya rağbetinin mümkün olmasıdır. İbadetle birlikte zenginliğin var olabilmesi ise ubbâd ve fukara arasındaki farktır. Bütün bu taifelerin her birisine benzemeye çalışan müteşebbihler vardır.¹⁵¹

Fadl b. Alevî, kulun sülûkunda nefsin tezkiyesi ve ahlakın tehzibinin nafilerle ibadetlerden önce olması gerektiğini savunur. Ona göre kirli bir kalp ve tezkiye edilmemiş bir nefisle Allah'a yönelmenin yorucu olması bir tarafa, sâlikin bulunduğu konumdan daha geriye düşmesine sebep olabilmektedir. Sâlik daima sırrını kontrol altında tutmalı, kalbinin boş ve gaflet içerisinde olmamasına özen göstermelidir. Düşünme yetisini kullanarak marifet ve ilimleri elde etmeye çalışmalı, her fiilini iyi bir niyetle yapmalıdır. Çünkü niyet, amelin ruhudur. Çokça zikir yapmalı ve onun hem kalbine hem de diline yerleşmesini sağlamalıdır. Böylece zikir, ona bir adet ve huy haline gelecektir. Daima hazin, münkesir, başı öne eğik ve suskun olmalıdır. Haşyetin etkisi fiillerinde hareket ve konuşmasında, susmasında ve sair tüm hallerinde görülmelidir. Çünkü bu halin kalbi ıslah etmede büyük tesiri vardır. Görüldüğü vakit Allah'ı hatırlatacak bir halde olmalıdır.

¹⁵¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 110.

Sureti, yaptığı amellerine delil olmalıdır. Bu halleri tahkik etmeye ulaşamadıysa erişene kadar bu hallere benzemeye çalışmalıdır.¹⁵²

1.3. Makamlar ve Haller

Kalbin hütle ve giysisi konumunda olan makamlar on tanedir. Birincisi tövbe makamıdır. Nasuh tövbe üzerine sebatın semeresi muhabbet halidir. Muhabbet hali ise sahibine Allah'a tazimi, rızasını başka her şeyden üstün tutma ve onsuz duramamayı öğretir. İkinci makam ise vera'dır. Bu makam iyi niyet ile muhkem hale getirildiğinde şevk halini meydana getirir. Şevk ise kalbin aşkla yanmasıdır. Üçüncüsü zühd makamıdır. Doğru niyet ile muhkem hale getirildiğinde bu makamdan heybet haleti ile birlikte celal ve azamet layihalarına karşı nefsin huşu ve boyun eğmesi meydana gelir. Dördüncüsü sabır makamıdır. Doğru bir niyet ile bu makamda üns hali meydana gelir. Üns hali ise heybete karşı haşmetin artmasına sebep olur. Beşincisi fakr makamıdır. Sadık bir niyet ile sağlamlaştırıldığında kurb haletinin doğmasına vesile olur. Kul açısından kurbun manası iman ve sadakat iken Allah'a nispetle kuluna ihsan ve tahkiktir. Hakkın kula yakınlığı onun irfanına göredir.

Altıncısı şükür makamıdır. Sadık niyetle muhkem hale gelen bu makam sahibinde hayâ haletinin meydana gelmesine vesile olur. Hayâ kalpte heybetin bulunmasıdır. Yedincisi havf makamıdır. Sadık niyetle muhkem hale geldiğinde hal sultanının istila etmesine sebep olur. Sekizincisi reca makamıdır. Sadık niyetle muhkem hale geldiğinde vusul haletine vesile olur. Sufilerin yanında vusul, kişinin yaratıcısından başka bir şeyi görmemesi ve sırların müşahedesinin kalplere açılmasıdır. Vasıl olan kimse ile hiçbir şey arasında Hak perde olmaz. Dokuzuncusu tevekkül makamıdır. Doğru niyet ile muhkem hale getirildiğinde fena haletinin doğmasına vesile olur. Fena hali yerilmiş vasıfların düşmesi ve eşyanın gözden kaybolmasıdır. Onuncusu rıza makamıdır. Sadık niyetle muhkem hale geldiğinde sahibini beka makamına ulaştırır. Beka makamı, kötü sıfatların gitmesinden sonra güzel sıfatların kalmasıdır. Bu makamın sahibi olan kimse ile halk arasında Hak perde ve halk da kendisi ile Hak arasında perde olmaz.¹⁵³

¹⁵² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 124.

¹⁵³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 125-126.

Fadl b. Alevî'nin tasnifine göre makamların temeli ve ilki tövbe iken hallerin ise muhabbettir. Buradan hareketle, bütün makam ve hallerin ortak yönü ise kalple ilgili olmalarıdır.¹⁵⁴

2. SEYR U SÛLÛKUN İMKÂNI

2.1. Mahlûkatın Sınıfları ve Birbirleri İle İlişkisi

Mahlûkatın sınıfları ve birbirleri ile ilişkili olduklarını savunan Fadl b. Alevî ruh ile gerçekleştirilen âlemler arasındaki manevi yolculuk ve mertebeleri kat etmenin mümkün olduğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Fadl b. Alevî, âlemde var olan her şeyin bir şekilde birbiriyle bağlantılı olması, aralarında geçişlerin bulunması ve bir varlığın başkasına dönüşebilmesi gerçeğinden hareketle, cisimler âleminden ruh âleminin mertebelerine çıkabileceği düşüncesini savunmaktadır.

O'na göre cismani duyular âleminden önce var olan anasır, topraktan suya ondan havaya ve ondan da ateşe olmak üzere tedricen yükselmektedir. Aynı zamanda bunlardan her birisi geçen sıralamaya göre üstten alta veya alttan yukarıya doğru kendisine en yakın unsura dönüşme özelliği taşımaktadır. Yükselen unsur kendinden öncekine nazaran daha latiftir. Yükseliş en latif âlem olan felekler âlemine kadar devam eder. Duyular bu katmanlar arasındaki bağlantıyı idrak edemese de hareketlerini anlayabilir. Nitekim bunlara ait yapılan hesaplamalar ve konumlarının değişmesine bağlı olarak meydana gelen olayların bilinebilmesi, bu anlayışla açıklanmaktadır.¹⁵⁵

Yaratılıştaki sıralamaya dikkat çeken Fadl b. Alevî, önce madenlerin ve sonra hayvanların yaratıldığını, aralarındaki mükemmel bağlantıyı izah ederek iddiasını güçlendirmektedir. Yatay düzlemde madenlerin sonu, bitkilerin başlangıcına bitişiktir. Ot ve çekirdeksiz bitkilerle başlayan nebat âleminin son merhalesini hurma ve üzüm ağaçları gibi bitkiler oluşturmaktadır. Bitkilerin yatay düzlemdeki sonu da hayvanlar âleminin başlangıcına bitişiktir. İlk şeklini oluşturan salyangoz ve sedefler gibi. Bu aşamada sadece dokunma duyusu gelişmektedir. Hayvanlar âlemi çeşitlenip geliştikten sonra nihayet

¹⁵⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.126.

¹⁵⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 90.

yaratılış tedrici bir şekilde akıl ve fikir sahibi insana ulaşmıştır. Ancak duyu ve idrak sahibi insanın bu merhalede akıl ve düşünme yetisi henüz potansiyel olarak vardır ve bilfiil meydana çıkmamıştır. İnsan âleminin yatay düzlemdeki başlangıcı işte burasıdır. İnsanın bu yatay düzlemindeki ileri safhası ise ulaşılmak istenen noktadır.¹⁵⁶

Bundan sonra ise felek ve anasırın tesiriyle adı geçen âlemlerde farklı etkiler görülmektedir. Gelişim ve idrakin hareketlenmeleri sebebiyle de yaratılış âleminde bazı tesirler meydana gelmektedir. Bütün bunlar, cisimlerden ayrı ve onlara tesir eden ruhani bir varlığa işaret etmektedir. Bu ruhani varlığın da yaratılmışlar ile bir şekilde ilintilidir. Nefs-i müdrîke veya muharrike denen bu varlığa hareket ve idrak veren, kendisi ile ilişkili başka bir şeyin varlığını gerektirmektedir. Sırf idrak ve mücerret akıl olan bu varlık ise melekler âlemidir. Dolayısıyla nefsin beşeriyetten sıyrılıp melekleşme istidadı vardır ve sonuç itibarıyla bazen kısa bir süre de olsa bilfiil melekler cinsinden bir fert olabilmektedir. Ancak bu durumun gerçekleşmesi, nefsin ruhani zatının bilfiil kemale ermesinden sonra gerçekleşmektedir. Belli bir tertip üzere olan bütün varlıklar gibi nefsin başka düzeylerle de ilişkisi bulunmaktadır.

Bitişik olduğu şeylerle bağlantısı bakımından üst ve alt olmak üzere nefsin iki yönü vardır. Alt yönüyle bedene bitişik olan nefis, bu bağlantısından akli bilfiil kullanabilmesi için gerekli hissî idrakleri kazanır. Üst yönüyle ise melekler düzlemine bitişiktir ve bu bağlantıdan ilmi ve gaybi idrakler elde eder. Çünkü hadiseler âlemi bir zamana bağlı olmaksızın meleklerin bilgi hazinesinde mevcuttur. Son derece düzgün bu işleyiş, varlığın zatı ve kuvvelerinin birbiri ile bağlantılı olduğu göstermektedir.¹⁵⁷

Zatı ve kuvveleri ile insan üzerinde farklı tesirleri olan nefsin içerisinde kurulu bulunan bilkuvve idrak ve istidattan kurtulup mele-i âlâ ruhanileri gibi bilfiil akli kullanma düzeyine çıkma isteği, sürekli hale geldiğinde ilk ruhani mertebeye ulaşır. Bu merhalede nefis cismani aletler olmadan idrak etmeye başlar ve bu yolda ilerlemek için sürekli bu yönde hareket eder. Netice itibarıyla bazen tamamen beşeriyet ve onun ruhaniyetinden en üst düzlem olan melekler düzlemine çıkar. Ancak bu durum onun kesbi ile olmayıp Allah tarafından fitratına bu özelliği yaratması ile gerçekleşmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 91.

¹⁵⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 91.

¹⁵⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 92.

2.2. İdrak Bakımından Nefsin Türleri

Nefsin cismani aletler olmadan idrake ulaşabildiğini ispatladıktan sonra Fadl b. Alevî idrak bakımından insanların durumunun farklı farklı olduğunu savunmaktadır. Ona göre bir takım insanlar, tabiatları gereği ruhani idrake ulaşamamaktadırlar. Bedene bitişik olan alt yönlerinin aksi istikameti olan hissi ve hayali idraklere doğru hareket ederler. Belli kanunlar çerçevesinde ve özel sınırları olan terkiplerle hafıza aracılığıyla anlamları bir araya getirirler. Böylece bedende bulunan fikir vasıtasıyla kavram ve önermeler bilgisine ulaşırlar. Ancak bu bilgilerin tamamı hayali olup ilkesel olarak evveliyyat¹⁵⁹ (aksiyomlar) ile sınırlıdır ve bunlardan birinin hatalı olması kendisinden sonrakilerin de hatalı olmasına sebep olur. Çoğu zaman kapsamı beşeri ve cismani idrakler olan bu alana âlimlerin idraki erişir ve burada kök salar.¹⁶⁰

Başka bir sınıf insanlar ise ruhani akıl ve bedensel aletlere gereksinimi olmayan idrake yönelirler. Önceki grupta olduğu gibi üst yöne doğru hareket ederler. Böylece idraklerinin kapsamı evveliyyatla sınırlı kalmayıp bâtinî müşahedeleri kapsayacak şekilde genişler. İdraklerin bu kısmı tamamen vicdanî olup başlangıcı ve sonu yoktur. Âlim ve evliyaların idraklerine tekabül eden bu idrakler ilm-i ledünnî ve maarif-i rabbaniyelerdir. Ayrıca bu idrakler ölümden sonra saadet ehli olan insanlara berzah âleminde açılmaktadır.¹⁶¹

Önceki sınıflardan başka yaratılışları gereği cismani ve ruhani yönleriyle beşeriyetten tamamen sıyrılıp bir lahza bile olsa melekler âlemine ulaşabilen kimselerdir. Bunlar mele-i âlâyı müşahade etme özelliğini kazanırlar. Kendi nefislerinin konuşmalarını ve ilâhi hitâbı o lahza duyarlar. Bu kimseler peygamberlerdir olup Allah, onlara kısa bir süreliğine beşeriyetten sıyrılabilme özelliği vermiştir. Bu süre onlara vahyin geldiği zamanlardır.¹⁶²

¹⁵⁹ Evveliyyat; iki tarafın düşünülmesinin aralarındaki ilişkiye kesinlik için yeterli olduğu önermelerdir. (Ali ÇETİN, *Klasik Mantıkta Kullanılan Kavramlar-Şemsiyye Örneği*- Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12(1) s.118.

¹⁶⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 92.

¹⁶¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 92.

¹⁶² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 93.

Fadl b. Alevî'ye göre insan nefsi tabiatı bakımından beşeriyetten sıyrılabilme istidadına sahiptir ve bunun mükemmel örneği peygamberlerdir. Aklî taksime göre bu mükemmel örneğin dışında daha eksik (nâkıs) mertebede bile olsa başka kimselerin de beşeriyetten sıyrılabilmesi imkân dâhilindedir. İkinci grubu temsil edenler kâhinlerdir. Peygamberlere nazaran kâhinler hem eksik hem zıt bir duruma sahiptirler. Peygamberler de bu idrake herhangi bir şeyden yardım almadan tamamen Allah'ın onlara vergisi ile gerçekleşmektedir.¹⁶³

Kâhinler ise eğilimlerine bağlı olarak akıl ve fikirlerinden yardım alarak bu idrake ulaşmaya çalışırlar. Çünkü tabiatları (cibillet) yardım almadan buna ulaşmaktan acizdir bu da onların noksan olduklarının kanıtıdır. Aciz olmalarından dolayı bazen kısmen algılanabilen bazen de tamamen hayali şeylerden yardım alırlar. Şeffaf cisimler, hayvan kemikleri, seci'li kelimeler, kuş ve hayvan hareketleri yardım aldıkları başlıca şeylerdir. Eksik ve kusurlu tabiatlarından dolayı kâhinlerin bilgileri tümellerden fazla tikellerle ilgilidir. Muhayyileleri son derece güçlü olup odaklandıkları nesneye nüfuz edebilirler. Ancak ma'kulatı idrak etmede kemale ulaşamazlar. Zira onlara gelen vahiy şeytandandır.¹⁶⁴

Kâhinler haricinde yıldız veya başka bir şeyden yardım almadan sadece içlerinde bulunan bazı sezgisel güçlerle gerçekleşmeden, olayları bilebilen kimseler vardır. Ayna gibi şeffaf cisimlere, kabın içindeki suya veya hayvanların kalpleri, ciğerleri ve kemiklerine bakarak gayb hakkında konuşan arraflardır. Yıldızların bazı bilgiler verdiğini ileri süren başka bir taife de müneccimlerdir. Onlara göre yıldızların yörüngelerdeki konumlarına göre anasıra etkileri vardır. Bunların içinden bir topluluk gaybi bilgiler çıkarma ve kâinatın bilmeye yarayan "hattü'r-reml" diye isimlendirdikleri bir zanaat istinbat etmişlerdir.¹⁶⁵

İnsanları nefisleri bakımından inceleyen Fadl b. Alevî aynı zamanda farklı insan gruplarının bilgi üretme yöntemleri hakkındaki görüşlerini de ortaya koymaktadır. Akli ilimleri de bu çerçevede ele aldığı söylenebilir. Bu sayede fizikötesi ilmin de varlığı ve dolayısıyla bilgi üretme araçlarından birisi olduğuna temas etmiştir. O'na göre akli ilimler

¹⁶³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 94.

¹⁶⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 95.

¹⁶⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 96-97.

düşünce sahibi olması bakımından insanın tabiatında mevcuttur. Bütün milletler bu ilimlerin konularını idrak etme konusunda eşittirler. Medeniyetin kurulduğu günden itibaren insan türünde bulunan bu ilimlere felsefe ve hikmet ilimleri adı verilmiştir.¹⁶⁶

Bilinmeyen bir malumata ulaşmak isteyen zihni, yanlışla düşmekten koruyan mantık ilmi bunların ilkidir. Kâinata doğru olanı gerçeklemek için araştırmacının varlıklar ve onlara ait hallerindeki arayışında doğruyu yanlıştan ayırmaya yaran bir ilimdir. Anasırın birleşmesinden meydana gelen cisimler, bitki, hayvanlar, gök cisimleri ve doğa hareketleri yönelik olan akli ilme ise ilm-i tabîî denilmektedir. Fizikötesi konulara yönelik ilme ilm-i ilahi adı verilir. Ölçülerin konu edildiği ilimler ise hendese, aritmetik, musiki ve astronomi ilimleridir.¹⁶⁷

Fadl b. Alevî, nefsin olağanüstü özelliklere sahip olabileceğini ve insanların bu husustaki farklılıklarını da ele almaktadır. O'na göre bu tesire sahip nefisler üç kısımda değerlendirilebilir. Birincisi; alet veya yardımcı olmaksızın himmetle tesir edebilen nefistir. Bu durumu felsefeciler “sihir” diye isimlendirmişlerdir. İkincisi felek, anasır ve sayıların sırlarından yardım alarak etki eden nefisler olup birinciden daha zayıftır. Bu yönüme “tılsımlar” adı verilmiştir. Üçüncüsü hayali kuvvelerin aracılığıyla tesir eden nefistir. Bunu yapan kimseler hayali kuvvelerde tasarrufta bulunarak ve gerçekte olmayan suret ve taklitler ilave ederek hayalden duyu âlemine görüntüler çıkarırlar. Görenler dış âlemde bir şeylerin var olduğunu görseler bile hakikatte o şey yoktur. Bu yönüme de “şa‘veze” veya “şa‘beze” adı verilmiştir. Sair beşeri kuvveler gibi sihirbazın nefsinde potansiyel olarak mevcut olan bu özellik bir takım riyazetlerle ortaya çıkmaktadır. Fadl b. Alevî başkasına tesir edebilen nefisleri anlatması bu gerçeğin mümkün olduğunu ispat etmekle birlikte asıl maksadı olan sufiler ve onların hallerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 97.

¹⁶⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 98.

¹⁶⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 98-99.

3. SEYR U SÜLÛKLA İLGİLİ KONULAR

3.1. Sâlik-Mürîd İçin Gerekli Hususlar

Fadl b. Alevî sülûk ehli müritler için gerekli olan hususları izah ederken akıllı merkez kabul etmektedir. O'na göre bütün faziletlerin temeli, edeplerin kaynağı, güzel ahlak ve âdâbın esası akıldır. Çünkü Allah, akıllı dinin aslı ve dünyanın ayakta durmasını sağlayan direği olarak yaratmıştır. Dini mükellefiyetler aklın kemaline bağlı olarak vacip olmuş, dünya düzeni ve idaresi aklın verdiği hükümlere göre düzenlenmiştir. İlmin değeri akılla bilinmiştir. Akıl ilmin membaı, esası ve ortayı çıktığı yerdir. İlmin akılla ilişkisi meyvenin ağaçla, nurun güneşle ve görmenin gözle olan münasebeti gibidir. Dolayısıyla dünya ve ahirette saadetin vesilesi akıldır.¹⁶⁹

Allah, kullarının hayırlı işlerde bulunabilmeleri için akıllı onlara bir nur olarak bahşetmiştir. Kulların amelleri, akıllarının farklılığı ölçüsünde değişiklik arz etmektedir. Aklın hâkim olduğu insanlarda övülen huylar, razı olunan ahlak, onurlu kişilik, nezih bir nefis, ahde vefa, ileri görüşlülük, yüce işlere sevgi, güler yüzlülük, sırları saklama, geçimli olma ve nefsin arzularına karşı sabır gösterme gibi meziyetler ortaya çıkar. Bunların zıddı sayılan sıfatlar ise kişinin aklındaki zayıflığı gösterir.¹⁷⁰

İnsanın akıllı kemale erdiğinde zühde meyleder ve ahirete nispetle çok düşük olan dünyanın geçici lezzetlerinden yüz çevirir. Ancak bu akıl genelde kalbi yumuşak, ince ve selim olan kimselerde bulunur. Bu kimselerin anlayışı tam ve görüşleri isabetli olur. Bunlar varlığın sırrını ve mahlûkatın durumunu bilenlerdir. İnsanların geneli gelişigüzel işler, çekişme ve dedikodularla kıymetli ömürlerini tüketip, gerçekte nefsin heva ve hevesinden olduğu halde Allah'a yaklaştırdığına inandıkları boş işlerle meşgul olurlar. Buna karşılık akıl sahipleri, iç âlemlerinin mamur olması ve kendilerine ihsan edilen ince anlayışla, gönülleri rahat bir şekilde ilimlerinin gereğini yerine getirirler.¹⁷¹

3.2. Sâliklerin İstidad Ve Fıtrat Bakımından Tabakaları Ve Mertebeleri

Fadl b. Alevî, insanları fıtrat ve istidatları bakımından farklılıklarını detaylı bir tahlile tabi tutarak gruplara ayırmaktadır. Genelde hayırlı bir insan olmak, hayrı sevmek

¹⁶⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 4.

¹⁷⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 4.

¹⁷¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 4.

ve hayırlı işlerde bulunmayı bu grupların arasındaki fazilet ve üstünlüğün ölçüsü kabul etmektedir. Taife tabir ettiği bu grupların temel özellikleri ve alametlerine değinerek salikin, bu grupların hangisinden olduğunu bilmesi ve diğer insanları tanımalarını amaçlamıştır. Ona göre amelleri bakımından insanlar çeşitli tabakalara ayrıldıkları gibi hayır ehlinin de mertebeleri farklı farklıdır. Hayırlı her mertebede Allah'ın has kulları bulunmaktadır. Bunlar ameller içinde en iyisini seçmiş, nefislerini yüce makamlara taşımış ve himmetlerini değerli işlere yöneltmiş olan ariflerdir. Bunlar her işte düzenli olmak ve güzel amellerle Allah'a yakınlık kazanmak adına aşırı derecede emek sarf etmektedirler.

Bu usul üzere olup Allah ile muamelede daima en iyisini yapmaya gayret edenler en üst tabakada olanlardır. Çünkü bu kimseler, Allah'ın kalplerine ihsan ettiği nur ve durulukla iç âlemleri aydınlanmıştır. Onların önemseydiği şey, niyeti doğrultma ve muameleyi güzelleştirme ile birlikte zamanlarının çoğunda sırlarını Rableri ile bağlı tutmaktır. Böylece bu tabakadan olanlar hedefe ulaşmış diğer insanların önüne geçmiş kimselerdir.¹⁷²

Birinci tabakanın altında olup yine hayır ehli bir tabaka daha vardır. Amel bakımından da ilk tabakaya erişemezler. Bu, onların az amel ettiği anlamına gelmez, ancak kalp ve sırları birinci tabakanın ulaştığı mertebeye ulaşmak için yeterli istidatları yoktur.

Bir başka taife vardır ki bunlar da hayır ehlidirler. Hayırlı ve güzel muamelede bulunurlar ancak bununla birlikte hayır işleri az ve yetersizdir. Akılları zayıf olduğundan amellerine zarar veren heva ve benzeri şeyler karışır.

Hayır ehli olup el-hâimûn el-kirâm diye adlandırılan başka bir taife vardır. Bunlar kerim insanlar oldukları için akılsız gibi görünürler ancak kalb-i selim sahibidirler. Çağırana giderler, yakınlık kurmak isteyeneye yakın olurlar, onları kandırmak isteyeneye yumuşak huylulukları ve iç dünyalarının hile ve hıyanetten temiz olmasından dolayı rahatça kanarlar.

Üstün akıl ve gözle görülür heybete sahip bir başka taife daha vardır ki adı geçen taifelerden üstündürler. Teyakkuz, zekâ ve temkin bakımından işleri ciddi şekilde

¹⁷² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 5.

sağlamdır. Bu kısım, insanların üzerinde Hakk'ın nurunun parıltıları görüldüğünden onları bir heybet kaplar. Böylece insanlar üzerinde etkili olurlar. İnsanlar onlara tabi olur, saygı duyar ve ister istemez boyun eğler.¹⁷³

Bir taife daha vardır ki bunlar, yaptıkları işlere düşüncesizce atılırlar ve bu davranışlarından dolayı yerilecek olmaları umurlarında olmaz. Bu tip kimselerin tabiatlarına hâkim olan durum, hilecilik ve kötü bir nefse sahip olmalarıdır. Dışardan bakıldığında halleri akıllı insanlarınkine benzerdir ancak gerçekte kötü ahlak ve şeytani huylara sahiptirler. Algılamada zihinleri hızlıdır ancak idrakleri hissi olup nefse yöneliktir. Onların bu hissî kabiliyetlerinin, dine esas kabul edilen akılla bir ilişkisi yoktur. Zira bu idrakleri hissiyatla ilgili iken aklın vazifesi ise kötüyü iyiden temyiz etmektir. Dolayısıyla bu taifeden olan kimseler akıllı gibi görünseler bile gerçekte öyle değildirler. Çünkü sahip oldukları bu hissi idrakler bir kısım hayvanlarda da bulunmaktadır. Örneğin bazı kuşlar aynı hissi idrakle senenin mevsimlerini çok iyi bilmektedirler. Haliyle idrak sahibi olmaları temyiz sahibi olmaları anlamına gelmemektedir.¹⁷⁴

İnsanlar arasında başka bir taife daha vardır ki bunlar Allah'ın dilemesiyle cibilliyetleri hayra meyyal olup şerden uzaktır. Bunlar yumuşak kalpli, merhametli, Allah'ı ve mahlûkatını seven ve hayırlı işlerle kendileri arasında sıkı bağlar bulunan kimselerdir. Hayırla aralarında bulunan bu sıkı bağlar sebebiyle iyi bir işe teşebbüs ettiklerinde Allah işlerini kolaylaştırır. Böyle kalplere sahip olan insanların üzerinde bu güzel muamelenin nuru açıkça görülür. İnce kalpli bu insanların alametleri ise ruhlarının hafifliği ve iç güzelliklerinin dışa yansımaları olarak şaka ve latifeye meyilli ama aynı zamanda da utangaç olurlar. Geçimli, yumuşak huylu, mütebessim ve güler yüzlüdürler.¹⁷⁵

Bir başka taife ise huysuz ve kalpleri katı olan kimselerdir. Bu insanların çok hata yapmaları, temyiz konusunda zayıf olmaları ve iç dünyalarının bozuk olması sebebiyle amellerinde hâlel meydana gelir. Alametleri ise bir kerpiç gibi yüzleri donuktur, neredeyse hiç tebessüm etmez ve gülmezler, merhamet ve şefkatleri pek azdır. Tutumları

¹⁷³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 5.

¹⁷⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 5-6.

¹⁷⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 6.

kötü bu insanların iç dünyası ile hayır işleri arasında ciddi bir soğukluk vardır. Ruhları ağır, huyları ise hileciliktir. Bu kimselerin çoğunun zihni çalışmadığından ve gözleri hakikati görmekten aciz olduğundan dindarlıkları taassup ve taklitten ibaret olur. Her şeyin sadece zahirini görürler, hayırlı işlerden olan kalbî durumlar ile batına dair halleri anlamak onlara güç gelir. Yaptıkları işleri ise bedensel ibadetler ve zahiri amellerdir. Bunlardan bazıları âlim ve hayır işlerinde çalışan kimseler olmalarına rağmen kalbi ameller ile batını hallerin yolu onlar için kapatılmıştır.¹⁷⁶

Bir kısım insanlar vardır ki bâtnları selim ve güzeldir. Bu durumlarına bir de zahiri iyilik de eşlik edince, sayılan bütün bu taifelerin en üstünü olurlar. İtaate bürünüp ibadetlere de sarıldıklarında bunların içinden salihler ve evliyalar ortaya çıkar.

Başka bir taife insan vardır ki bunların bâtnları selim ve ahlakları güzeldir ancak zahirleri dünyevi bazı durumlarla kirlenmiştir. Bunların arasından özellikle akıllı olanların içinde buldukları yanlışlardan dönüp iyi olmaları beklenen bir durumdur.

Son olarak bir taife daha vardır ki zahirleri güzel olup genel itibarıyla sakin ve yumuşak sözlüdürler ve bir takım ibadetlerle meşgul olurlar. Hatta bunların bir kısmı âlim ve sülûka dair konuşan kimselerdir. Buna rağmen içleri kötü ve kibir ile doludur. Bu kimselerin, Rableri ile münasebet kurmaları zor olup daha kötü hallere düşme tehlikesi bulunmaktadır.¹⁷⁷

4. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

Fadl b. Alevî, tasavvufî kavramlar hakkındaki düşüncelerini belli bir düzen içerisinde işlemek veya sıralamak yerine salikin seyr u sülûk bakımından bulunduğu aşama bağlamında ele almaktadır. Genelde bir kavramı ilişkili olduğu başka bir kavramla veya eşanlamlısıyla veya zıddıyla beraber değerlendirmektedir.

¹⁷⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 7.

¹⁷⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 7.

4.1. İlim-Marifet ve İbadet-Amel

Fadl b. Alevî salık için en temel kavramlar olarak ilim ile onun semeresi konumunda ki ibadettir. Bu bakımdan bu iki kavramı birlikte değerlendirmemeye tabi tutar. O'na göre İlim ve ibadet iki cevherdir. Yapılan telifler, öğreticilerin vermiş oldukları dersler, vaazlar ve araştırmalar, harcanan görsel ve işitsel bütün çabalar, ilim ve ibadet içindir. Semavî kitapların indirilmesi, peygamberlerin gönderilmesi, yer ve göklerle içindekilerin yaratılması yine aynı gaye içindir. Fadl b. Alevî, “Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.”¹⁷⁸ Ayetine bakmakla ilmin şerefini ve “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım”¹⁷⁹ ayetine bakmanın da ibadetin faziletini anlamak için yeterli olduğunu savunur.¹⁸⁰

Fadl b. Alevî ilim ve amel sıralamasında, ilmin iki önemli sebepten dolayı amelden önce olması gerektiği görüşündedir. Birinci sebep; ibadetin doğru bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, bilginin var olmasına bağlıdır. Allah'ın isimleri, zati sıfatları ve ona nispet edilmesi caiz olan ve olmayan hususlar bilinmedikçe ibadet doğru olmaz. İyi bir amelde bulunduğunu düşünen insan bilgisi olmadığı takdirde farkında olmadan yanlışlara düşebilir.¹⁸¹

İlim öğrenirken konuların önemine göre öncelik verilmesi gerekmektedir. Öncelikle farzlar ve onların nasıl yerine getirileceği, haram ve günahların neler olduğu, bundan sonra tevekkül, tefviz, sabır, rıza, tövbe, ihlas ve benzeri bâtinî amellerden hangisinin vacip olduğu öğrenilmelidir. Bu batini amellerin zıddı olan; razı olmama, emel, kıskançlık, riya, kibir ve kendini beğenme gibi yasakların da bilinerek bunlardan sakınılması gerekmektedir.

İlmi takdim etmek gerektiğine dair ikinci husus da şudur: Faydalı ilim, öğrenildiği zamân Allah'a karşı kulun kalbinde haşyet ve heybetin doğmasına vesile olur. “Allah'a

¹⁷⁸ et-Talak, 65/12.

¹⁷⁹ ez-Zâriyât, 51/56.

¹⁸⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 9-10.

¹⁸¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 11.

ancak kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar”¹⁸² ayeti bu gerçeğin kanıtıdır. Çünkü gerektiği gibi Allah’ı bilmeyen O’na gerektiği gibi saygı da duyamaz.

Fadl b. Alevî tevhid, sır ve şariat ilimlerinin farz olduğu görüşündedir. Tevhid ilmiyle kişi Rabbini, sıfatlarını ve münezzehe olduğu hususları, peygamberinin Hz. Muhammed olduğunu ve buna benzer temel inanç konularını öğrenir. Sır ilmi, kalpte Allah’a karşı derin saygı uyandıracak emir ve yasakların bilinmesine vesile olur. Şariat ilmi ise yapılması ve uzak durulması gereken konuları ele alır ve bunların hepsinin bilinmesi şarttır.¹⁸³

Bu ilimlerle meşgul olurken diğer ilimleri küçümseme veya gereksiz görme gibi düşülebilecek hatalara karşı Fadl b. Alevî, salikleri uyarmaktadır. Fetva, nahiv ve lügat gibi Kur’an-ı Kerim ve sünnete hizmet eden ilimleri, sınırı koruyan mücahitlere benzeterek her ilmin yerine getirdiği bir görevi olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸⁴

Fadl b. Alevî, ilmin türlerini hacca giden birinin yaşadığı üç aşamaya benzeterek üç kategoriye ayırmaktadır. Ona göre tıp ve fıkıh ilmi hacca niyet eden birinin binek ve azığı hükmündedir. Beşeri sıfatların bulanıklığından bâtını temizleme ilmi ise hac yolunda çölleri ve vadileri kat etmeye karşılık gelmektedir. Allah’ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmek ise hacın ibadetleri konumundadır.¹⁸⁵

4.2. Tövbe

Fadl b. Alevî’ye göre tövbe kavramı günahların esaret ve kötü etkilerinden kurtulup Allah’a dönmektir. O’na göre günahlar, insanın fitratında bulunan rububiyet, şeytaniyet, behimiyet ve sebu’iyet sıfatlarından kaynaklanmaktadır. Kibir, övünme, övülmeyi sevme, şan ve zenginliğe düşkünlük, dünyada devamlı kalma isteği ve herkesten üstün olma arzusu gibi günahlar, rububiyet sıfatının eğilimleridir. Kıskançlık, zulüm, hilecilik, dolandırıcılık, bozgunculuk ve kötülüğü yayma gibi günahlar, şeytaniyet sıfatının yansımalarıdır. Açgözlülük, saldırganlık, mide ve cinsel şehvete düşkünlük, yetim malını gasp ve dünyanın geçici mallarını toplama isteği gibi günahlar da behimiyet

¹⁸² el-Fâtır, 35/28.

¹⁸³ Fadl b. Alevî, *İzâhü’l-esrâr*, s. 11.

¹⁸⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü’l-esrâr*, s. 11.

¹⁸⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü’l-esrâr*, s. 12.

sıfatından ileri gelmektedir. Kızgınlık, kindarlık, insanlara vurmak, sövmek, öldürmek ve aşırı tüketim ise sebuciyet sıfatının dışı vurmasıdır. Günahların kaynağı olan bu sıfatlar bir araya geldiğinde daha tehlikeli durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.¹⁸⁶

Tövbenin bir takım öncülleri ve rükünleri vardır. Günahların ne kadar kötü olduğunu, Allah'ın bu günahlara karşılık vereceği şiddetli ve acı azabı, insanın buna tahammülü bulunmayan zayıf bir varlık olduğu gibi hususları düşünmek, tövbenin öncülleri'dir. Tövbenin rükünleri ise günahı derhal terk etmek, yaptığı günaha pişman olmak ve bir daha yapmamaya azmetmektir. İşlenen günah kul hakkı ile ilgili ise, hak sahibinden helallik almak da tövbenin rükünlerindedir.¹⁸⁷

Fadl bin Alevî insanları tövbeleri ve nefisleri bakımından dört tabakaya ayırmaktadır. Birincisi; işledikleri günahlara tövbe edip ömrünün sonuna kadar bu tövbeyi koruyanlardır. Bu kimseler günahları bir daha işlemeyi akıllarından geçirmezler, beşeri zafiyetten işledikleri küçük günahlar olursa da hemen telafi ederler. Bu duruma tövbe üzerine istikamet veya nasûh tövbe denir. Bu tabakadan olan insanlar nefsi-mutmainne sahibidirler.

İkincisi; tövbeden sonra istikametini koruyup önemli dini vecibelerini yerine getirmekle birlikte büyük günahlardan sakınanlardır. Ancak kasıtlı olmadığı halde bazı günahlara zaman zaman müptela olabilmektedirler. İşledikleri günahlardan dolayı her seferinde pişmanlık duyarlar. Bu durumda olanların nefislerine en uygun olan nefsi-levvame tanımıdır.

Üçüncüsü; bir süre tövbede sebat ettikten sonra şehvetin galip gelmesiyle bazı günahları bilerek ve isteyerek işleyenlerdir. Buna rağmen yine ibadetlerine devam edip bir takım günahlardan uzak duran bu insanlar, Allah'dan bu günahları bir daha işlemek için kendilerine güç vermesini niyaz ederler. Tövbeyi geciktirip günahları güzel gösteren bu nefse, nefsi-müsevvide denir.

Dördüncüsü; bir süreliğine tövbeyi koruyup tekrar günahlara daldıkları halde bir daha tövbe etmeyi düşünmeyenlerdir. İşledikleri günahlardan dolayı üzüntü duymaz ve

¹⁸⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 13.

¹⁸⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 14.

gafiller gibi davranırlar. Bu insanların sahip oldukları nefse, hayırdan kaçan nefsi-
emmare denilmektedir.¹⁸⁸

Günahları genel bir değerlendirmeye tabi tutan Fadl b. Alevî onları üç kısma ayırmaktadır. Birincisi, Allah'ın farz kıldığı namaz, oruç ve zekât gibi ibadetleri terk etmekle O'na karşı işlenen günahlardır. Bunların kazası vacip olup, mümkün derecede edası gereklidir.

İkincisi; kul ile Allah arasında olan, içki içmek, müzik gibi eğlence aletlerini kullanmak, faiz yemek gibi günahlardır. Bunları bir daha işlememek üzere terk edip tövbe etmek vaciptir.

Üçüncüsü, bir kimsenin diğer insanlara karşı işlediği günahlardır. Bunları da kendi içinde kısımlara ayıran Fadl b. Alevî günahların içinde en büyük ve en zor olanı diye nitelemektedir. Başkasının malına, canına, ırzına, namusuna veya dinine karşı işlenen bu günahlardan tövbe etmenin yolları farklıdır. Mala karşı işlenen günahın tövbesi malın geri verilmesi, mümkün olmadığı takdirde ise helallik alınması ile olur. Eğer hak sahibine ulaşamıyor ise onun adına sadakalar verilmesi, bu da mümkün değilse çokça iyilik yapılması gerekmektedir. Eğer cana karşı işlenmişse bu gūnahtan kurtulmak, hak sahiplerine kısas için teslim olmak veya onların affetmesiyle mümkündür. Irza karşı işlenen gıybet, dedikodu, söz taşıma, sövme, yalan söyleme gibi günahların tövbesi, hak sahibine gidip kendini yalanlaması ve ondan helallik alınması ile olur. Hak sahibini daha çok kızdırma veya fitne çıkma ihtimali varsa hak sahibine gidilmeden rızasını almak için Allah'a dua edilir. Namusa karşı işlenen günahlarda hak sahibinden helallik alınmaz. Zira daha büyük bir fitnenin meydana gelmesine sebep olur. Bu tür günahların affi için çokça istiğfar ve Allah'a iltica ile mümkündür. Dine karşı işlenen tekfir, bidat ve sapkınlıkla itham etmek gibi günahların tövbesi bizzat hak sahibinden helallik almakla mümkündür.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 14-15.

¹⁸⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 15-16.

4.3. Zühd ve Dünyaya Rağbet

Fadl b. Alevî, dünyadan el etek çekmek¹⁹⁰ anlamındaki zühdü zıt anlamıyla birlikte ele almaktadır. O'na göre Hakk yolunda ilerleyebilmek adına dünyadan tecerrüt ve zühd ile yaşamak, ibadetleri doğru bir şekilde yerine getirebilmek ve amelin yüceliğinin farkına varabilmek açısından önemlidir. Çünkü dünyaya rağbet etmek, insanı dünyalık elde etmeye mecbur bıraktığından, zahiren ve bâtinen onu meşgul eder ve yoldan alıkoyar. Bu düşüncesinin daha iyi açıklığa kavuşması için Fadl b. Alevî Hakk yolunda dünyadan el etek çekmek manasına gelen zühdü detaylı bir şekilde tahlil eder.

O'na göre zühd, kulun gücü dâhilinde olan makdûr ve gücü dâhilinde olmayan gayr-i makdûr olmak üzere iki türlüdür. Makdûr zühd, elde olmayan dünyevi şeyleri terk etmek, elde toplanmış olanı dağıtmak ve dünyayı istemekten vazgeçmektir. Gayr-i makdûr olan zühd ise, elde olanın terk edilmesinden sonra Allah'ın lütfuyla kalbin dünyadan soğumasıdır.

Yerine göre zühdün faklı hükümleri vardır. Örneğin haram olan şeylere karşı zühd göstermek farz, helal olan şeye karşı ise nafilidir.¹⁹¹

4.4. Uzlet ve İhtilât

Fadl b. Alevî, günaha girmemek, daha çok ve daha ihlaslı ibadet etmek için toplumdaki ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak anlamındaki uzlet ile zıt anlamlısı olan ve toplum içinde bulunmak anlamındaki ihtilât, muhâlete ve hiltat¹⁹² kavramlarını birlikte ele almaktadır. O'na göre uzlet salikin seyri bakımından önemlidir. Çünkü halkla beraber olmak ya ibadetten alıkoyar veya ibadetten kaynaklanan güzel hallerin bozulmasına sebep olur. Halktan uzaklaşma bakımından salikler iki türlüdür. Birincisi; ilmî veya başka bir sebeple insanların kendisine ihtiyaç duymadıkları kimse olup bu kişi cemaatle namâz kılmak, Cuma ve bayram namazları, hac, nadiren kurulan ilim meclisleri veya hayatın devamı için zaruri ihtiyaçlar dışında halktan uzak durur.

¹⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 397.

¹⁹¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 17-18.

¹⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.364.

İkinci tür ise, dini, ilmi işlerde insanların kendisine ihtiyaç duyduğu önder şahsiyettir. Bu tür kimselerin halktan uzaklaşmak adına onları terk etmesi uygun değildir. Zamanının çoğunu ibadetle geçirmek, insanlardan beklentiyi kesmek ve onlardan gelebilecek zararları düşünmek bu engelden kurtulmayı kolaylaştırır. Uzleti salık için kolaylaştıran durumlar ise zamanın tamamını ibadetle geçirmeye çalışmak, insanlardan beklentiyi kesmek ve onların müptela oldukları musibetleri sık sık hatırlamaktır.¹⁹³

4.5. Havâtır ve Şeytan

Hâtır, insanın içine gelen hitap, iç âlemde duyulan ses, alınan mesaj gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹⁴ Bu hitap Allah'tan olabileceği gibi melek ve şeytandan da olabilir. Fadl b. Alevî, salık açısından tehlike arz eden havâtırın şeytanla münasebetini göz önüne alarak iki kavramı bir arada değerlendirmektedir. O'na göre Kur'an-ı Kerim'deki deliller ışığında insana düşmanlığı kesin olan şeytanla mücadele etmenin ilk şartı, şeytanı kendisi ile barış imkânı olmayan ve insanın helak olması dışında başka türlü ikna edilemeyen bir düşman olarak görmektir. İkinci şart, şeytan fitratı gereği gece gündüz insana düşmanlık edip onun gaflete düşmesini beklerken kişinin ibadet ve hayır işleriyle meşgul olmasının, şeytanın tehlikelerine daha fazla maruz kalmak manasına geleceğini unutmamaktır.¹⁹⁵

Bazı âlimlere göre şeytanla mücadele etmenin yolu, onun şerrinden Allah'a sığınmaktır. Başka âlimlere göre de ona karşı muhalif durmak ve onunla mücadele etmektir. Fadl b. Alevî'ye göre en doğru ve orta yol, bu iki mücadele yöntemini birlikte kullanmaktır. Şeytanla mücadele konusunda başka bir yöntem de ondan korunmak adına başvurduğu hileleri bilmek, yaptığı çağrı ve vesveselere kulak vermemek, kalp ve dilden Allah'ın zikrini eksik etmemektir.¹⁹⁶

Şeytanın hile ve tuzaklarını anlamak için kalbe gelen havâtırın mahiyet ve kısımlarının bilinmesi gereklidir. Havâtır, kalbe doğup bir işi yapmaya veya terk etmeye davet eden bazı tesirler olup dört kısımdırlar. Birincisi kalbe ibtidâî olarak (birdenbire) Allah tarafından gelir, buna sadece hâtır denir. İkincisi; insanın arzusuna uygun olarak kalpte doğar, buna da heva'n-nefs denir. Üçüncüsü; ilham meleği tarafından gelir, buna

¹⁹³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 19-20.

¹⁹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.160.

¹⁹⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 20.

¹⁹⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 21.

da ilham denir. Dördüncüsü; şeytanın davetinden sonra kalbe doğar ve buna da vesvese denir.

Fal b. Alevî'ye göre sâlik, hayırlı ve şerli havâtırı birbirinden ayırabilmelidir. Şer havâtırın kısımları olan ibtidaî, şeytânî ve hevâî ile hayırlı havâtırın kısımları olan ibtidâî, ilhâmî, şeytânî ve hevâînin aralarındaki farkları bilmelidir.¹⁹⁷

Şeytanın hileleri ise şu şekillerde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Allah'a itaat etmekten sakındırır, bunu başaramadığı takdirde ameli ertelemeye davet eder, bunu da başaramaması durumunda ibadetin aceleyle yapılmasını ister, bunda da başarılı olamayınca, yapılan amelin riya maksatlı olması için çalışır. Riya da etkili olamayınca ucba¹⁹⁸ düşürmeye çalışır ancak bunu başaramadığı takdirde bir tür riya olan ibadetin gizli yapılmasını tavsiye eder. Son olarak her insanın saîd veya şakî olarak yaratıldığını hatırlatarak onu ibadetin bir faydasının olmadığına ikna etmeye çalışır.¹⁹⁹

4.6. Takva ve Nefis

Tasavvuf ıstılahında takva, Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korumak anlamındadır.²⁰⁰ Bu bakımdan nefisle olan direk ilişkisini göz önüne alan Fadl b. Alevî, bu iki kavramı birlikte değerlendirmektedir. O'na göre, insanın içinde bulunması ve sevilen bir düşman olması bakımından salik açısından diğer engellere nazaran en zor olanı kötülüğü emreden nefistir. Salik onu takva ile gemlemek suretiyle boyun eğdirmeli, hayırlı amellerde kullanmalı ve kötülüklerden uzak tutmalıdır. Nefsi kırmak ve hevasını zayıflatmanın yolu, onu şehvetlerden men etmek, ona ibadetin ağırlığını yüklemek ve Allah'tan yardım dilemektir. Bu üç hususa dikkat edildiğinde nefis, sahibine itaat etmeye başlar. Bu aşamada onu takva ile kontrol altına almak icap eder.²⁰¹

Takva kavramı haşyet ve heybet anlamlarına geldiği gibi itaat ve ibadet anlamına da gelmektedir. Hakikatte ise takvanın anlamı, kalbi günahlardan arındırmaktır. Şirkten takva, bidatlerden takva ve diğer fer'i günahlardan takva olmak üzere üç takva mertebesi

¹⁹⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 22.

¹⁹⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 22.

¹⁹⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 24.

²⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 342.

²⁰¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 25.

bulunmaktadır. Genel bir tanımlamayla takva kişinin, dinî hayatına zarar verebilecek her şeyden uzak durmasıdır. Bunlar haramlar ve ihtiyaçtan fazla olan helallerdir.²⁰²

Fadl b. Alevî salikin takva üzere yaşayabilmeleri için göz, kulak, dil, kalp ve karınlarını koruması ve kontrol altında tutması gerektiğini savunur. Zira göz korunmazsa din ve dünya işlerinin idare merkezi olan kalp meşgul olur ve bozulur. Kulak ile kötü şeyler dinlendiğinde dinleyen söyleyene ortak olur ve vesveselerin kalbe girmesi için bir yol açılır. Dil ise diğerlerine nazaran en fazla zarar vermeye elverişli organdır. Muhafaza edilmemesi durumunda sair organlarla yapılan ibadet ve iyi işlerin bozulmasına zemin hazırlar.²⁰³

Bütün organların merkezi konumundaki kalbin iyi olması durumunda bütün beden iyi olur, bozulduğunda da bütün beden bozulur. Diğer organların iyi olması aynı zamanda kalbin iyi olduğu anlamına gelmektedir. Bu bakımdan kalp, ıslahı zor olmakla birlikte organlar içerisinde en önemlisidir. Allah'la muamele kalple olduğu gibi insânda Allah'ın nazar ettiği yer yine odur. Bütün organların reisi, akıl gibi cevherlerin de mahzenidir.²⁰⁴

Manevi düşmanların ilk saldırdıkları yer olması, akıl ve hevanın mücadele meydanı olması, havâtır saldırılarına sürekli maruz kalması, tedavisi ve ıslahının zor olması ve afetlerin ona rahatça ulaşabilmesi diğer organlarda bulunmayıp kalbin özelliklerindedir. Ölü veya diri olmak üzere iki kalp türü vardır. Akıl nurunun parladığı kalp diridir ve bu durumda nefis onun üzerinde olan etkisini büyük ölçüde kaybeder. Hevaya esir olan kalp ise ölüdür ve onun sahibinden kötü davranışlar sudur eder.

Kalbin afetleri tul-i emel, kıskançlık, acelecilik ve kibirdir. Bu afetlerin ıslahı onların zıddı olan emeli kısaltmak, kıskanmayı bırakıp nimetin devamını istemek, işlerde acele etmemek ve tevazudur. Afetlerin her birisi bulunduğu kalbin sahibine göre farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca her bir kalp afetinin sebep olduğu pek çok zararlı durum bulunmaktadır.²⁰⁵

²⁰² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 27.

²⁰³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 28-29.

²⁰⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 31.

²⁰⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 32-33.

Karnın korunması ise salikin ibadetlerini yapabilmesi için büyük önem arz eder. Çünkü ameller mideye gönderilen gıda çekirdeklerinin yeşermesinden meydana gelmektedirler. Dolayısıyla kötü tohumdan iyi şeyler yeşermeyeceği gibi bu tohum ekildiği yeri de ifsat edecektir. Haram ve şüpheli şeylerden korunması gereken mide, saliklerin ıslah etmekte zorluk çektikleri yerlerdendir. Helal olsa bile yemeğin fazlası ibadet ehlinin afetlerindendir.

Fazla yemek yemenin sebep olduğu mide afetleri ise şunlardır. Kalbin katılaşması ve nurunu kaybetmesi, organların boş ve faydasız işlere ilgi duyması, anlamının azalıp ilim öğrenmenin zorlaşması, ibadetin tadının kaybolması, şüpheli ve haram olan şeylere düşme tehlikesi, yemeğin temini, yenmesi ve vücuttan atılması için kalp ve bedenin yorulması, ahirette sevabın azalması ve hesabın uzamasıdır.²⁰⁶

4.7. Tevekkül ve Rızık Endişesi

Tasavvuf ıstılahında tevekkül, vesvese, endişe ve rızık kaygısı halini yok edip, insanı huzura ve rahata kavuşturan Mevlâ'ya güven haline denmektedir.²⁰⁷ Tevekkülün bu anlamından hareketle Fadl b. Alevî, seyr u sülûk esnasında salikin rızık endişesinden kurtulması gerektiğini düşünür. O'na göre salikin nefsi rızık temini için kendisi ile mücadele eder. O'da çalışarak, emek harcıyarak onun isteğini yerine getirmeye çalışır. Böylelikle maksuda ulaşma yolundan geri kalır. Rızık temini ile uğraşma ârızından kurtulmanın yolu Allah'a hakkıyla tevekkül etmektir. Sâlik tevekkül etmekle bedenini rızık temini için meşgul etmekten, bâtınını da rızık endişe ve vesveselerinden kurtarır.²⁰⁸

Rızık mazmûn, maksûm, memlûk ve mev'ûd olmak üzere dört kısma ayrılır. Sâlikin tevekkül etmesi gereken, Allah'ın kefilisi olduğu mazmun rızıktır. Maksûm rızık, kişinin levh-i mahfuzda kendisine yazılmış kısmetidir. Memlûk rızık, insanın dünya da sahip olduğu şeylere denir. Mev'ûd rızık ise Allah'ın, kullarına takva üzere yaşamaları kaydıyla vaat ettiği ve yorulmadan sahip olacakları rızık anlamına gelmektedir.²⁰⁹

²⁰⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 36.

²⁰⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 357.

²⁰⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 40.

²⁰⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 42.

Rızkın temininin halkın çoğunun maruz kaldığı büyük bir musibet olduğu görüşünde olan Fadl b. Alevî'ye göre insanlar, bu belaya düştükleri için Allah'ın yolundan ve ona hizmet etmekten uzaklaştıklarını savunur. İnsanlar bu uğraşlarından dolayı yorgun, kalpleri meşgul, dert ve tasaları fazla ve ömürleri zayi olmaktadır. Basiret sahibi insanlar ise zahiri ve dünyevi sebepler yerine gönülden Allah'a tevekkül ederler.²¹⁰

4.8. Tefvîz ve Tedbir

Tasavvufi bir kavram olarak tefviz, kulun tüm işlerini Mevlâ'sına havale etmesi ve O'nun yaptığı her işi gönül hoşluğuyla karşılaması, hiçbir hususta ne dil, ne de kalple O'na itiraz etmemesi, sızlanmaması, içinde bir rahatsızlık hissetmemesi anlamındadır.²¹¹ Tedbir ise işin sonunu düşünerek arzu edilen bir sonuca ulaşmak veya arzu edilmeyen bir sonucun ortaya çıkmasını önlemek için önceden hazırlık yapmak ve çare aramaktır.²¹² Fadl b. Alevî'ye göre tehlikeli ve neticesi korkutucu olan durumlara maruz kalma, böyle bir işe bulaşma veya kalbine bu tür işleri yapma arzusu gelmesi halinde, endişelenmek yerine salık bütün işlerini Allah'a tefvîz etmelidir. Tefvîz kalbin huzur bulması ve kişiyi işin sonunda hayırlı bir akıbeta erdirmesi bakımından önemlidir. Çünkü işlerin akıbeti belirsizdir. Hayır gibi görünen şer, şer gibi görünen de hayırla neticelenebilir. Kişi kendisine hayır olanı takdir etmesi için işleri Allah'a bıraktığı vakit, korktuklarından emin olur, doğru ve hayırlı neticelere ulaşır.²¹³

İnsan iradesinin taalluk ettiği şeyler üç türdür. Ya Cehennem, azap, küfür, bidat ve isyan gibi kötü ve şer olduğu kesin olarak bilinen şeylerdir ki bunlara iradenin taalluk etmesi mümkün değildir. Ya da cennet, iman ve güzel niyet gibi iyi ve hayırlı olduklarında şüphe bulunmayan şeylerdir ki bunlara iradenin taalluk etmesi hakkında kesin hüküm vardır ve tefviz konusu değildirler. Ya da nafil ve mubah gibi hayır veya şer oldukları kesin bir şekilde bilinmeyen şeylerdir ki tefviz bu gibi yerlerde olur.²¹⁴

²¹⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 43-44.

²¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.350.

²¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 347-348.

²¹³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 45.

²¹⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 46.

4.9. Rıza

Rıza, sızlanmama, yakınmama; hoşnut ve memnun olma haline denir. Tasavvuf kavramı olarak Hakk'ın ezeli tercihini gören salikin onun kendisi hakkındaki tercihinin kendisi için yaptığı tercihten daha iyi olduğunu kavrayarak kızmayı ve şikâyeti bırakmasıdır.²¹⁵ Fadl b. Alevî'ye göre, Allah'ın kul hakkındaki hükmü olması bakımından kazaya itiraz veya memnuniyetsizlik salikin yolundaki tehlikelerdendir. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi ise kazaya razı olmakla mümkündür. Kazaya rıza kalbin amellerindendir dil ile ifadelerin bu hususta bir önemi yoktur. Kaza ve kadere rıza göstermenin iki önemli faydası vardır. Birincisi, rıza halinde sâlik ibadet ve tazarruya sarılır, aksi halde sürekli üzgün ve kalbi meşgul olur. İkincisi ise kazaya hoşnutsuzluk, Allah'ın gazabını celp etme tehlikesi barındırmaktadır.²¹⁶

4.10. Sabır

Tasavvuf kavramı olarak sabır, başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak ve kendini acındırmamaktır.²¹⁷ Fadl b. Alevî, seyr u sülûkun tehlikelerinden kabul ettiği zorluk ve musibetlere karşı salikin sabır göstererek kurtulabileceği görüşündedir. O'na göre salik ibadet ve maksuda erişmek yolunda pek çok zorlukla karşılaşır. Bunlara karşı sabır gösteremeyen hakikatte bir şeye ulaşamaz. İbadetlerin kendisi bile başlı başına zorluktur. Çünkü nefsin arzularına muhalefet edip nefis yenilmeden ibadet etmek mümkün olmamaktadır. Bunu başarmak ise insana en ağır gelen şeylerdendir. Zorluğuyla birlikte iyi bir iş yapıldığında bu işin bozulmaması için ayrıca ihtiyat da gereklidir. Hayırlı amelleri korumak ve onlara devam edebilmek önemli zorluklardandır.²¹⁸

Farz, nafîle, mekruh ve haram olmak üzere sabrın farklı hükümleri vardır. Haram kılınmış şeylere karşı sabır farz, mekruh olanlara karşı sabır nafîledir. Haram kılınmış bir eziyete maruz kaldığında kişinin sabır göstermesi haramdır. Örneğin başkası tarafından bedenine zarar verilir veya namusuna göz dikilirse kişinin susup sabır göstermesi dinen

²¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.295.

²¹⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 48-49.

²¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 302.

²¹⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 49

haramdır. Mekruh sabır ise bir yönden dinen mekruh kabul edilmiş bir cihetten kendisine eziyet edildiğinde kişinin buna karşı sabretmesidir.

İbadete, günahlara, dünyanın fazlalıklarına ve mihnetlere karşı olmak üzere de sabır kısımlara ayrılır. Sabrın bu kısımlarına tahammül edildiği takdirde ibadete, sevaba ve maksuda ulaşılır. Sabrın başlıca faydaları ise kişinin kaygılardan, dünyanın zorluk ve günahlarından kurtulmaktır.²¹⁹

4.11. Havf ve Reca

Fadl b. Alevî'ye göre salikin seyr u sülûku sırasında, farklı sebeplerle ye's (ümitsizlik) veya emn (güvende olduğunu hissetme) gibi tehlikeli hallerden kurtulmak bunların zıddı olan havf ve reca (korku ve ümit) ile mümkündür. Havf, kulun arzulamadığı bir halin başına gelme ihtimaline karşı kalbinin titremesidir. Anlam olarak havfa yakın olan haşyet ise kulun kalbinde korku ile birlikte heybetin olmasıdır. Havfin zıt anlamlısı cürettir. Günahlardan ve onlara yeltenmekten nefsi korumak amacıyla sâlik, gerek düşüncede gerekse davranışlarda havf etkenini kullanmalı, reca ile de nefsinin ibadete karşı harekete geçirmelidir. İbadete teşvik hususundaki olumlu etkisinden olacaktır ki şeytan ve heva, sâlike daima recanın zıddını telkin ederler.

Havf ve reca kalbe gelen havâtır cinsinden olup kulun bunlara etkisi bulunmayıp ancak mukaddimleri olan hususlar kulun kudreti dâhilindedir. Havfin mukaddimleri, işlenen günahların hatırda tutmak, günahlara karşı Allah'ın vereceği cezayı düşünmek, azaba tahammül karşısında kulun zayıflığını bilmesi ve Allah'ın dilediği anda cezalandırmaya muktedir olduğunu akıldan çıkarmamaktır.²²⁰

Reca, Allah'ın fazlına karşı kalbin sevinç halinde olması ve rahatlık bulmasıdır. Mukaddimleri ise Allah'ın fazlını, ibadete karşılık vereceği sevabı, rahmetinin çokluğunu ve her şeyi kuşatıp gazabını geçtiğini hatırlamaktır. Reca var olan bir temele dayanmakla, temelsiz umut beslemek anlamındaki ümniyetten farklıdır. Tohum ekip gerekli işleri yaptıktan sonra ürün alma beklentisinde olan kimse ile bunları yapmadan

²¹⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 50-53.

²²⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 54.

mahsul alma umuduyla bekleyen kimsenin durumu reca ve ümniyetin arasındaki farkın anlaşılmasına örnek gösterilmiştir.²²¹

Havf ve reca, emn ve yeis arasında yer alan tehlikeli bir yol oyup tembel ve huysuz nefsi sülûka zorlamak ve hoşlanmadığı hayır işlerinde çalıştırabilmek, Allah'ın terğib ve terhib içeren ayetlerini, daha önce meydana gelmiş ceza ve mükâfatlarını, ahirette vaat ettiği ödül ve cezaları hatırlama esasları üzerine kurulmuştur.²²²

4.12. Ucb, Riya ve İhlas

Tasavvuf terimi olarak ucb, kişinin sahip olduğu amel, meharet, sanat, mal, makam, güzellik ve ilim gibi nimetleri çok büyük ve pek önemli görerek bunların gerçek sahibinin Hakk olduğunu unutmaması, kendine bağlaması ve bir gün yok olup gideceklerini düşünmemesi anlamındadır.²²³ Riya ise Hak rızası için yapılmayan ihlassız işler ve samimiyetsiz ibadetler demektir.²²⁴ İhlas da, tutum ve davranışlarda yalnızca Allah'ın rızasını gözetme; özün söze, sözün öze uyması; riyakâr ve ikiyüzlü olmamayı ifade etmektedir.²²⁵ Fadl b. Alevî'ye göre ucb, riya ve onların türünden olan helak edici şeylerden kurtulmak, amellerin Allah tarafından kabul edilmesi ve sevabının tam olması bakımından gereklidir. O'na göre sırf (katıksız) ve karışık olmak üzere riya iki türdür. Eğer yapılan riyadan kasıt sadece dünyalık ise sırf riya, eğer hem dünyevi hem de uhrevi maksatla yapılmışsa karışık riyadır. Riyanın zıt anlamı ihlastır. İhlasın, ihlasü'l-amel ve ihlasü't-taleb olmak üzere iki türü vardır. İhlasü'l-amel, Allah'ın emrine icabet etmek ve ona yakınlık kazanmak için yapılan amelle gerçekleşir. Doğru bir inançtan kaynaklanan bu ihlas türünün zıddı, Allah'tan başkasına yaklaşma anlamına gelen nifaktır. İhlasü't-taleb ise sevap kazanmak niyetiyle olandır yani ahirette hayırlı karşılığını almak niyetiyle dünyada hayırlı ameller yapmaktır. Bu ihlasın zıddı ise ahiret amelleri ile dünyayı elde etme isteği anlamına gelen riyadır.²²⁶

²²¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 55-59.

²²² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 55.

²²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.363.

²²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 297.

²²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.181.

²²⁶ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 62-63.

Tehlikeli hususlardan birisi de ucbtur. Allah'ın tevfiik ve yardımından mahrum kalmaya ve salih amellerin bozulmasına sebep olması bakımından ucubtan uzak durulması gerekir. Ucbun mahiyeti, kişinin işlemiş olduğu salih ameli gözünde büyütmesi demektir, zıddı ise kendisini bu salih amele muvaffak edenin Allah olduğunu bilip minnettar olmaktır.

Ucba düşmek bakımından insanlar üç kısımdırlar. Birinci kısım, her hallerinde ucba düşen, yaptıklarında Allah'ın tevfiik, inayet ve lütfunu kabul etmeyip fillerini kendilerine isnat eden Mu'tezili ve Kaderi'lerdir. İkinci kısım ise her hallerinde Allah'ın minnetini akıllarından çıkarmayıp hiç ucba düşmeyen basiret ve istikamet ehli kimselerdir. Üçüncü kısım ise ehl-i sünnetten olup insanların genelinde görüldüğü üzere bazen Allah'ın minnetini görüp bazen de gaflete dalıp ucba düşenlerdir.²²⁷

Her şeyin yaratıcısı olan Allah'a ibadet esnasında, onun görmesini adeta yeterli bulmayıp başkasının da görmesini istemek akıllı kimsenin yapacağı bir değildir. Riya ile insanın elde edeceği hürmet, sevgi veya geçici dünya malının Allah'ın vaat ettiklerine nazaran ne kadar kıymeti olabilir. Kendisine riya yapılan kimsenin, durumdan haberdar olması halinde riya sahibinden memnûn olmanın aksine bu kişi onu hakir görecektir. İnsanların rızasını kazanacağım derken Allah'ın gazabını hak etmekle insan kendine ne büyük kötülük etmiş olur. Fadl b. Alevî'ye göre bütün bu hususları akıldan çıkarmamak, riyadan kurtulmaya vesile olacaktır.

O'na göre ucubtan kurtulmanın çaresi de gelecek hususları daima hatırlamaktır. Amellerin değeri Allah'ın kabul ve rızasına mazhar oldukları nispetledir. Dolayısıyla kişi, ameli kendine değil Allah'a nispet etmekle tam kabul ve sevaba nail olabilir. Basit dünyevi bir menfaate karşılık abartılı bir şekilde karşılık vermeye çalışıp Allah'ın müstakbelde vereceği büyük nimet ve ikramlar karşısında görev olarak verdiği amelleri her türlü hanel ve kusura rağmen beğenmek ve büyük görmek akıl sahibi insanların yapacağı bir iş değildir. Allah'a ibadet eden büyük melekler, hamele-i arş, kerrubiler, ruhaniler, peygamberler ve bunlara benzer pek çok mahlûkatın arasında günah ve kusurlarına rağmen kula ibadet fırsatını tanıdığı halde yaptığı kusurlu ibadetini kulun kendine nispet etmesi ve gözünde büyütmesi büyük bir ahmaklıktır.²²⁸

²²⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 64-65.

²²⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 66-67.

4.13. Hamd ve Şükür

Fadl b. Alevî'ye göre sâliklerin makamlarından biri olan şükür ilim, hal ve amelle düzene girer. İlimden kasıt nimetin kendisini, ne şekilde verildiğini, hangi sıfatlarından dolayı nimetin hak edildiğini ve nimeti vereni bilmektir. Ayrıca bu nimetten dolayı meydana gelen halin bilinmesi, sevinç duyulması ve tevazu ile birlikte boyun eğilmesidir. Bu sevinç haline uygun amellerde bulunmak da nimetin ilmüne dâhildir. Bu ameller kalple herkese karşı iyi şeyler temenni etmek, dil ile şükretmek ve diğer organları Allah'a itaatte kullanmaktır.²²⁹

Nimetler dünyevi ve dini olmak üzere iki türlüdür. Dünyevi nimetler de kişiye fayda sağlayan veya ondan kötülükleri def eden nimetler şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Dini olanlar ise tevfik ve ismet nimetleridir. Öncelikle İslam'a, sünnete ve ibadete muvaffak olmak tevfik nimetidir. Küfür ve şirkten, bidat ve sapkınlıktan ve diğer günahlardan korunmak ise ismet nimetleridir.²³⁰

Hamd, güzel filler ortaya koyarak Allah'ı övmektir. Şükür ise kişinin sahip olduğu tüm azalarla zahiren ve bâtinî itaat etmektir. Hamd, tesbih ve tehlil gibi zahiri amellerle yerine getirilir iken şükür, sabır ve tefviz gibi bâtinî amellerle ifa edilir.²³¹

5. FADL B. ALEVÎ'YE GÖRE ALEVİYYE TARİKATI

5.1. Sâdât-ı Aleviyye'nin Tarikatı

Fadl b. Alevî'ye göre, Allah'a vasıl olmanın yegâne yolu yerilen bütün ahlaklardan zahiren ve bâtinî arınıp yine bütün övülmüş sıfatlarla zahiren ve bâtinî süslenmektir. Bu yol enbiya, sahabe, tabiin ve selef-i salihinin yoludur. Alevî b. Ubeydullah b. Ahmed b. el-Mühâcir b. İsa b. Muhammed b. Ali el-Uraydî b. Ca'fer es-

²²⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 69.

²³⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 70.

²³¹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.71.

Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Zeynelâbidin b. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen seyyidler, işte bu yolu takip edegelmişlerdir.²³²

İlk dönemde Alevî tabiri Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'nın dışındaki eşlerinden olan çocuklarını ifâde etmek için kullanılan bir isim iken sonraları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere denilmiştir. Bu kullanım, zamanla unutulmuş Alevî b. Ubeydullah'ın soyundan gelenlere kullanılmaya başlanmıştır. Baba cihetinden Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in nesline ise “şerif” ismi ve asıl manası başkalarından üstün anlamına gelen “seyyid” isimleri verilmiştir.

Alevî b. Ubeydullah'ın soyundan gelen seyyidler asli tarikatları olan şeriat, tarikat ve hakikati tahakkuk ettirme yolundan ayrılmamışlardır. Meşhur bazı sufi tarikatların şeyhlerine muhtelif cihetlerden talipler zahir ve bâtın ilmini tahsil etmek üzere gitmişler, şeyhler de talipler içinden salah belirtileri görülen kimselere nazar edip onları irşat etmişlerdir. Böylece onlar aracılığıyla pek çok kimse Allah'a vâsıl olmuştur. Bu kimseler fıkıh mezheplerindeki intisap gibi kendi yollarına intisap etmiş ve o yolun imamına tabi olmuşlardır. Geçen zaman içinde ilim terkedildiğinden Allah'a ulaştıran bu yoldan sapmalar meydana gelmiştir. Vusulün aslı olan ilmin terkedilmesi son dönemlerde tarikat iddiasında olan kimselerin genelinde, ilklerin rüsumundan başka kalmamıştır. Bu sebeple bâ Alevî büyükleri icazet almakta değilse de sülûkta başkalarına tabi olmayı yasaklamışlardır. Zira onların yolu rüsumu yok etmek üzerine bina edilmiştir.²³³

5.2. Aleviyye Tarikatı'nın Özelliği

Fadl b. Alevî seleflerinden nakille Aleviyye tarikatının bir özelliğine dikkat çekmektedir. Onlar, Gazali ve onun yolundan gidenler gibi, ammeden olan insanları hassenin ulaştığı makamlara çıkarmak ve bu yola cezbetmek için sadece davet dilini kullanmışlardır. Zira nefsi kötü ahlaktan tezkiye edip güzel ahlakla süslemek dışında bu makamlara erişmek mümkün değildir. Kendilerinin tahkik ettikleri makam ve haller hakkında konuşmayı kitaplarında şerh etmemişlerdir.²³⁴

²³² Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s. 77.

²³³ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.78.

²³⁴ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.80.

Aleviyye büyüklerinden bazıları meşihat ve teslik-i tam mertebesine ulaştıkları halde makam ve haller hakkında yeni bir şey ortaya koymamışlardır. Sünnette olan zikirlerde, görünüm ve hallerde ilklerin yolunu takip etmişlerdir. Bu yüzdendir ki kitaplarını okuyup mücahede, ahlak ve siyerlerini görenler, halleri bakımından zahir ulemasına benzediklerini göreceklerdir. Çünkü onların yolu, ilklerin yolu gibi zahiri rüsumları tamamen yok edip ortadan kaldırmak üzerine bina edilmiştir. Böyle davranmalarının sebebi ise ehli olmayan kimselerin bu yola girmelerini engellemek, arzusu tarikata zarar vermek olan bazı fasık kimselerin tehlikesini de bertaraf etmektir. Bu türden insanların manevî amaçlarının olmaması bir yana tek arzuları kendilerini gerçek şeyhlere benzeterek ve insanlara olağanüstü şeyler göstererek şeyhlik iddiasında haklı olduklarını ispatlamaktır. Bunlar, iddialarının bir hakikati olmadığı halde bunu ispat etmek için bir takım rüsumla ortaya çıkmaktadırlar. Bütün bu tehlikeleri göz önüne alan Alevîler, kendi çocuk ve müritlerinin adı geçen sahtekârlardan birine kanma ihtimaline karşı içinde rüsum, evza‘ ve hey’ât bulunmayan ana yol üzerine istikamet gösterdiler.

Alevî seyyidler kendi şeyhlerinin hallerini gözeterek, her bir müridin hali, şahsiyeti ve zamanına bakıp kendilerine zuhur eden bilgiye göre hareket etmişlerdir. Şeyhlik makâmı, bu bakımdan tabipliğe benzemektedir. Hastalık bir olsa da hastanın kendisine göre ilaçlar farklı farklıdır. Her müridi, haline göre nazar ve mülahazalarıyla terbiye edebilenler hakiki mürebbi şeyhlerdir. Mürid, bu vasıflara haiz bir şeyh bulduğunda marifet ve nazarıyla uygun tarafa yönlendirebilmesi için kendisini ona teslim etmelidir. Henüz yolun başında olan müride Allah tarafından olduğunu zannettiği bazı haller görünebilir ancak bunlar yolunu kesmek için şeytanın kurmuş olduğu tuzaklardır. Yolun bu tarz tehlikelerine birçok kişi maruz kalmıştır. Bu noktada mürebbi şeyhin önemi ortaya çıkmaktadır.²³⁵

Bâ Alevî ailesinin tarikati, selefın sülûku üzerine tertip edilmiştir. Halef bu yolu silsile halinde peygamber efendimize varana kadar bir tabakadan diğerine aktarılması suretiyle seleflerinden almış, zahir ve bâtın ilmin âdâbını edep edinmişlerdir. Kitaplarını okuyup hallerine vakıf olanlar, içlerinden sayısız evliya ve kutup bulunduğunu müşahede edecektir.

²³⁵ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.80-81.

Tarikatın müceddidi Abdullah b. Alevî el-Haddâd'tan rivayetle müridi ve aynı zamanda tarikatın önemli bir ismi olan Ahmed b. Zeyn el-Alevî, tarikatın tarifi hakkında şöyle söylemiştir: Aleviyye tarikatı “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti”²³⁶ ayeti ile işaret edilen yol olup Peygamber efendimizin fiil, takrir ve hayatında müşahede edilen hallerle şerh edilmiştir. Sahabe, ehlibeyt, selef-i salihîn ve onlara güzelce uyanların tabi oldukları yoldur. İki büyük imam Ebû Tâlib el-Mekkî *Kütü'l-Kulub* kitabıyla, Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî *Risâle*'siyle ve onların yolundan gidenlerin eserleri bu yolu sonrakilere nakletmişlerdir. Onlardan sonra İmam Gazali gelerek bu yolu tafsil etmiş, düzenlemiş, inceliklerini ortaya koymuş ve bölümlere ayırmıştır. Aleviyye tarikatı bu yoldan ibaret olup mensuplarından pek çok kâmil ve ekmel şahsiyetler yetişmiştir. Bidatlerine rağmen Yemen halkı, yüceliklerine rağmen Haremeyn ehli Aleviyye tarikatının en iyi yol olduğunu kabul etmişlerdir.²³⁷

5.3. Aleviyye Tarikatının Silsileleri

Aleviyye tarikatının bu isimle anılmasının nedeni, tarikatın Hz. Hüseyin'in torunlarından Alevî b. Ubeydullah'ın soyundan gelenler tarafından nesilden nesile aktarılmış olmasıdır. Tarikatın ana silsilesi olarak da kabul edilen silsileyi Fadl b. Alevî şöyle aktarmaktadır:

Bu yolu, hazret-i Peygamber'den Hz. Ali, Hz. Hatice, Hz. Fatıma ve oğulları Hasan ve Hüseyin almışlardır. Onlardan Zeynelabidin lakabıyla meşhur Ali b. el-Hüseyin, ondan da oğlu Muhammed el-Bâkır, ondan da Ca'fer es-Sâdık, ondan da oğlu Ali el-Uraydî ondan da oğlu Muhammed b. Ali ondan da oğlu İsa b. Muhammed ondan da oğlu Ahmed b. İsa ondan da oğlu Ubeydullah b. Ahmed ondan da oğlu Alevî b. Ubeydullah ondan da oğlu Muhammed b. Alevî ondan da oğlu Alevî b. Muhammed ondan da oğlu Ali b. Alevî ondan da oğlu Muhammed b. Ali ondan da oğlu Ali ve onun tabakasında bulunanlar, ondan da oğlu el-Fakîh el-Mukaddem lakabıyla bilinen Muhammed b. Ali ve tabakasındakiler, ondan da oğlu Alevî ve tabakasındakiler, ondan da Ali b. Alevî ve tabakasındakiler, ondan da oğlu Abdurrahman es-Sakkaf ve

²³⁶ el-En'am, 6/53.

²³⁷ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.83-84.

tabaksındakiler, ondan da oğlu Ebu Bekir es-Sekrân ve tabakasındakiler, ondan da oğlu Abdullah b. Ebu Bekir el-Ayderûs ve tabakasındakiler, ondan da oğlu Ebu Bekir el-Adenî ve Seyyid Abdurrahman b. Ali ve tabakasındakiler, onlardan da Ömer b. Muhammed bâ Şeybân ve tabakasındakiler, ondan da Ebu Bekir b. Sâlim ve rabakasındakiler, ondan da oğlu Hüseyin b. Ebu Bekir ve tabakasındakiler, ondan da Ömer b. Abdurrahman el-Attas ve tabaksındakiler, ondan da Abdullah b. Alevî el-Haddâd ve tabakasındakiler, ondan da oğlu Hasan b. Abdullah ve tabakasındakiler, ondan da Hâmid b. Ömer ve tabakasındakiler, ondan da Ömer b. Sakkaf ve tabakasındakiler, onlardan da bâ Alevî seyyidlerinden günümüzde yaşayanlar almışlardır.²³⁸

Bu silsileden başka tarikatın ikinci silsilesi kabul edilen Medyeniyye silsilesidir. İlk silsilede adı geçen el-Fakîhü'l-Mukaddem'e Medyeniyye tarikatının piri Şeyh Ebu Medyen Şuayb el-Mağribî tarafından hilafet icazeti ve hırkasının gönderilmesi ile bu silsileye irtibat sağlanmıştır.

İlk tabakalar, tarikatın tahkik, ezvâk ve sırlardan ibaret olması sebebiyle şöhretten kaçınmış, gizlilik yolunu tercih etmiş ve kitap telif etmemişlerdir. Ayderûs ve kardeşi Ali zamanına kadar bu hal devam etmiştir. Telif, izah ve tarife ihtiyaç olunca *el-Kibrîtü'l-Ahmer*, *el-Berkatü'l-Meşîka*, *el-cüz'ü'l-Latîf* gibi eserler de kaleme alınmıştır.²³⁹

5.4. Tarikatlar Arasındaki Fark

Fadl b. Alevî'ye göre tarikatlar arasında ferî meselelerde farklılıklar bulunsa da asılları bakımından birdirler. Evliyalar ilmi tahsil ettikten sonra peygamber efendimizin sözleri, davranış ve takrirleri ve yaşamındaki halleri ile amel ederek tahliye (arınma) ve tahliyeye (süslenme) gayret etmişlerdir. Sahabe, tabiîn, selef-i salihîn ve onların yolundan gidenler gibi onlar da bu yolu takip etmişlerdir. Manevî fetihler gerçekleşip bazı zikirlerin sırları inkişaf ettiğinde bu sırları başkaları ile paylaşırlar. Bundan sonra onlara nispet edilen bu zikirlere şu veya bu zatın tarikatı denilmektedir. Fadl b. Alevî evliyanın büyüklerinden bazılarının nispetle farklı isimler ile anılan tarikat isimlerinden kastın zikirdeki farklılıkları anlatmak için olduğunu savunmaktadır.

²³⁸ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.85.

²³⁹ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.87.

İsim ve rüsüm bakımından farklı olsalar bile bütün tarikatlar gerçekte birdir. Öyle olmamış olsaydı sâlik, makam ve hallerin çokluğu karşısında kafası karışacak ve asla doğru olanı bulamayacaktı. Örneğin makamlardan olan zühd ve tevekkül gibi kavramlar hakkında onlarca farklı tanım ve yorum yapılmıştır. İnsan ilk bakışta bunların hepsinin ayrı ayrı muteber olduğu zannına kapılabilmektedir. Oysa muteber ve doğru olan, kişinin içinde zuhur eden ve saliki hakikate ulaştıran manadır.²⁴⁰

²⁴⁰ Fadl b. Alevî, *İzâhü'l-esrâr*, s.88.

SONUÇ

Aleviyye tarikatı veya Tarikatü's-Sâde Âl- Bâ Alevî 6/12. Yüzyılda kurulmuştur. Bu tarikat Peygamber efendimizin soyunun Yemen'in Hadramut bölgesinde yaşayan bir kolu olan bâ Alevî seyyidlerinin tarikatıdır. Adını bu seyyidlerin atası olan Alevî b. Ubeydullah'ın adından almaktadır. Tarikatın kurucu piri el-Fakîhü'l-Mukaddem lakabıyla bilinen Muhammed b. Ali'dir. Aleviyye tarikatının mensupları günümüzde başta Arap Yarımadası, Afrika, Hindistan ve Uzak doğu ülkelerinde bulunmakta ve faaliyet göstermektedirler. Bu çalışmada tarikatın önemli simalarından ve son dönem temsilcilerinden Fadl b. Alevî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri ele alınmıştır. Fadl b. Alevî, Hindistan'da dünyaya gelmiş dini ve tasavvufi eğitimini burada almıştır.

Gençlik dönemini geçirdiği Hindistan'da batılı sömürgecilere karşı etkili mücadele vermiştir. Bu nedenle doğduğu topraklardan çıkmak zorunda kalmıştır. Arap Yarımadasına gelip Mekke'ye yerleşen Fadl b. Alevî, buradaki âlimler ve devlet adamları, farklı bölgelerden hac için gelen Müslümanlarla güzel ilişkiler kurmuştur. Bir süre halkının istemesi üzerine Zafar vilayetine emirlik yapmıştır. Bu arada İstanbul'a iki kez gelerek dönemin hilafet merkezi ile de bağlantılar tesis etmiştir.

Emiri olduğu Zafar'dan ayrılmak zorunda kalan Fadl b. Alevî, vefatına kadar İstanbul'da yaşamıştır. Sultan II. Abdülhamid tarafından vezirlik ve devlet nişanları ile taltif edilmiştir. Tasavvuf başta olmak üzere farklı ilimlerde yirmiyi aşkın eser kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde önemli tasavvufi ve siyasi şahsiyetlerinden olmasına rağmen ilim dünyasında hak ettiği ilgiyi görmediği anlaşılmaktadır. Mücadele ile dolu geçen hayatının incelenmesi Osmanlı tarihi ve Osmanlı Arap Yarımadası ile ilişkilerini bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Fadl b. Alevî, ömrünün sonuna kadar Hindistan'daki faaliyetli sebebiyle İngiliz hükümetinin çekindiği bir şahsiyet olmuştur. Buna bağlı olarak İngiliz görevliler tarafından her zaman takip edilmiş, resmi makamlar nezdinde önemsiz gösterilmeye, itibarsızlaştırmaya çalışılmış ve nihayetinde yapmayı planladığı hizmetlerin birçoğuna engel olunmuştur. İslam birliği ve Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek için yaptığı

faaliyetler muhalifleri tarafından muhteris ve maceracı biri olarak gösterilmesine sebep olmuştur. Sonuç itibarıyla çok yönlü bir mutasavvıf olan Fadl b. Alevî ve Aleviyye tarikatı ile ilgili yapılacak ilmi çalışmalar tasavvufi, siyasi ve ilmi düşünce dünyasına yeni ufuklar kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- AHMED BEG Seyyid b. Fadl Paşa, *el-Envârü'n-nebeviyye ve'l-âsârü'l-Ahmediyye*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1329.
- ÂL İBRÂHİM Abdülkadir b. Ali Sâlim, *Mecmû'u Selâsi Resâil fi's-Sülûk*, Kuveyt: Dâru'd-diyâ, 2018.
- ARSLAN Emir Şekip, *Hadirü'l-alemi'l-İslâmî*, C.II, Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1973.
- BÂ ZÎB Muhammed Ebu Bekir, *İshâmâtü ulemai Hadramevt fi neşri'l-İslâm ve ulumihi fi'l-Hind*, Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- BUZPINAR Tufan, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2016.
- el-ALEVÎ Fadl b., *Haşiyetü't-tarîkati's-semhâ*, İstanbul: Kızıtaşı Matbaası, 1284.
- el-ALEVÎ Fadl b., *Nübzetün muhteviyetün 'ala ba'z-i menâkibi'l-gavsi's-şehîr ve'l-kutbi'l-münîr Alevî b. Muhammed b. Sehl Mevlâ'd-Devîle el-Alevî el-Hüseynî el-Hadramî*, Beyrut: el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1307.
- el-BAĞDÂDÎ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*. C.I, Müessesetü't-târîhi'l-Arabî.
- el-BAĞDADÎ İsmail Paşa, *Îzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l kütübi ve'l-fünûn*, C.I, Beyrut: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî.
- el-BEDEVÎ Dr. Mustafa Hasan, *el-İmâmü'l-haddâd müceddidü'l-karni's-sânî aşer el-hicrî*, Beyrut: Dârü'l-Hâvî, 1994.
- el-HİBŞÎ el-Habîb Ayderûs b. Ömer, *Ikdü'l-yevâkîti'l-cevheriyye ve simtû'l-ayni'z-zehebiyye bi'zikri tarîki's-Sâdâti'l-Aleviyye*, tahk. Muhammed Ebû Bekir Bâ Ziyb, Terîm: Dârü'l-İlm ve'd-Da've, 2011.
- el-HİBŞÎ Seyyid Şeyh b. Muhammed b. Hüseyin, *eş-Şâhidü'l-makbûl bi'r-rihleti ilâ Misra ve's-Şâm ve İstanbul*, İstanbul: Dârü'l-Feth, 2012.
- el-HİNDÎ Abdüssettar, *Feyzü'l-meliki'l-vehhâbi'l-müte'âlî bi-enbâi evâili'l-karni's-sâlis aşera ve't-tevâlî*, C. II, Mekke: Mektebetü'l-esedî.

- eL-HİNDÎ *Feyzü'l-Meliki'l-Vehhâbi'l-Müte'âl bi'embâi evâili'l-karni's-sâlis'aşer ve't-tevâlî*, Ebü'l-Feyz Abdüssettâr b. Abdülvehhab el-Bekrî es-Sıddîkî el-Mekkî el-Hanefî tahk. İnc. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheş, Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009.
- eL-KETTÂNÎ Abdülhay b. Abdülkebir,, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât*, C. II, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- eL-KETTÂNÎ *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-Meşîhât ve'l-Müselâat*, Abdülhay b. Abdülkebîr, 3. b., Lübnan; Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982.
- eL-KU'AYTÎ *Teemmülât an Târîh-i Hadramevt*. Es-Sultan Ğalib b. Avad, Cidde: Mektebetü Kunûzi'l-Ma'rife, h.1417.
- eL-KU'AYTÎ Sultan Ğalib b. Avad. *Teemmülât an târîh-i Hadramevt*, Cidde: Mektebetu Kunûzi Marife, 1417, s.88-89.
- eL-MELİBÂRÎ Abdunnasîr Ahmed eş-Şâfiî, *Terâcimü ulemâi Şâfiyye fi'd-diyâri'l-Hindiyye*, Kahire: Dâru'l-Besâir, 2012.
- eŞ-ŞİLLÎ Muhammed b. Ebu Bekir b. Ahmed el-Hadramî . *el-meşra'ü'r-revî fi menâkibi's-sadeti'l-kirâm Bâ Alevî*, C. II. Kahire: Matbaatü'ş-şark, 1901.
- eZ-ZİRİKLÎ Hayreddin, *el-a'lâm Kâmûs-u terâcim li'eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-Müst'aribîn ve'l-Müsteşrikîn*, C. 5, Lübnan: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.
- HARİRİZÂDE Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü vesâili'l-hakâyık fi beyâni selâsili't-tarâ'ik*, C.I, İstanbul: Matbaa-i âmire, 1902.
- HUMSÎ *Esmâ, Fihrisü Mahtûtati Dâri'l-kütüb ez-Zâhiriyye*, Dimeşk: Matbû'âtü mecma'i'l-lüğati'l-Arabiyye, 1973.
- HÜSEYİN Kral Abdullah b., *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* İstanbul: İstanbul Klasik Yayınları, 2017.
- JAKOB Wilson Chacko, *Of Angels And Man: Sayyid Fadl b. Alawî and Two Moments of Sovereignty*, The Arab studies Institute Journal, Vol. 20 No.1, Montreal: 2012.

- KARATAY Fehmi Edhem, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabe Kataloğu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- KEHHALE *Mu‘cemü’l-müellifin*, Ömer Rıda, Müessetü’r-risâle C.2.
- KEYLİ John B., *Britanya ve’l-Halîc 1795-1870*, terc. Muhammed Emin Abdullah, C.II, Uman Sultanlığı: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî.
- MANZÛR Muhammed b., *Lisânü’l-Arab*, C. I, Beyrut: Müessesetü’l-‘Alamî, 2005.
- MER‘AŞLÎ Yusuf. *Nesrü’l-cevâhir-i ve’d-dürer fî-ulemâi’l-karni’r-râbi’aşer*. C. I, Lübnan: Dâru’l-Marife, 2006.
- MUJEEB A.K, *Mukâvemetü küttâbi Kîrlâ bi’l-lüğati’l-Arabiyye zidde’l-isti’mâri’l-ğarbî*, Jamia Millia İslamia, New Delhi. 2014.
- MUKAYBİL Sâlim b. Akîl, *Mecmûu selâsi resâil*, Kuveyt: Dâru’d-diyâ, 2017.
- SATHAR Muhammad Abdul, *Mappila Leader In Exile A Political Biography of Syed Fazl Tangal*, İng. Çev. Roland E Miller, *Other Books Kerala*, İndia: 2012..
- SERKİS Yusuf İlyan, *Mu‘cemü’l-matbûati’l-Arabiyye ve’l-muarrebe*, C.II, Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîyniyye.
- SHAFI Muhammed Mk, “*The Role of Sayyid Fazl Pookkoya Thangal in the Anti-Colonial Movement in Malabar*”, Kerala: Darul Huda İslamic University,
- ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Maruf Toprak
Tez Adı	Son Dönem Aleviye Şeyhlerinden Fadl b. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufu Görüşleri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Salih ÇİFT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☐ ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 28.08.2018

İmza:

